

СУЧАСНІСТЬ

ТРАВЕНЬ 1973 — Ч. 5 (149)

**Ф. ДЮРЕНМАТ: ГОСТИНА СТАРОЇ ДАМИ
В УКРАЇНСЬКОМУ ПЕРЕКЛАДІ**

**Б. КРАВЦІВ: ПІД ПРАПОРОМ
ПОГРОМНИЦТВА**

М. ПРОКОП: ДМИТРО ДОНЦОВ

13 ТРАВНЯ 1933

Д. ДОНЦОВ: МИКОЛА ХВИЛЬОВИЙ

**А. ІВАХНЮК: КУДИ ЙДЕ
ЮГОСЛАВІЯ**

“SUCASNIST” — MAI 1973

8 MUENCHEN 2, KARLSPLATZ 8/III

ІВАН КОШЕЛІВЕЦЬ

МИКОЛА СКРИПНИК

Книжка на 344 стор. друку, крім нарису діяльності М. Скрипника на тлі української дійсності 1920—30-их років, містить у додатках документи і велику бібліографію.

Ціна: 20 н. марок, для США і Канади — 7 дол., в ін. валютах — рівновартість ціни в дол.

ВАДИМ ЛЕСИЧ

НИКИФОР З КРИНИЦІ

Книжка (72 стор., на крейдяному папері) містить нарис життя й аналізу творчости всесвітньовідомого українського маляра з Криниці. Крім того, 16 репродукцій його творів, у тому числі дві кольорові.

Ціна: 16,50 н. м., або 5 дол. (США, Канада), або рівновартість в іншій валюті.

ІГОР КАЛИНЕЦЬ

ПІДСУМОВУЮЧИ МОВЧАННЯ

Книжка поезій (96 стор.), заборонених в УРСР і поширених самвидавком. Ілюстрації Р. Петрука.

Ціна: 10 н. м., або 3 дол. у картоні;
15 н. м., або 4.50 дол. у полотні (США і Канада); або рівновартість в іншій валюті.

З замовленнями звертатися до видавництва.

СУЧАСНІСТЬ

ЛІТЕРАТУРА, МИСТЕЦТВО,
СУСПІЛЬНЕ ЖИТТЯ

ТРАВЕНЬ 1973, Ч. 5 (149)

РІК ВИДАННЯ ТРИНАДЦЯТИЙ

МЮНХЕН

Видас: Українське товариство закордонних студій «Сучасність»

Редакційна колегія: Богдан Бойчук, Вольфрам Бургардт, Богдан Кравців,
Аркадія Оленська-Петришин, Мирослав Прокоп, Роман Рахманний,
Богдан Рубчак, Марта Скорупська, Олег С. Федішин.

Редакція не приймає матеріалів, не підписаних автором, і застерігає за собою право скорочувати статті і правити мову.

Статті, підписані авторами, висловлюють їх власні погляди, а не погляди редакції.

Усі права застережені. Передруки і переклади дозволені тільки за згодою автора і видавництва. Передруки крайових матеріалів дозволені за поданням джерела.

Резюме статей цього журналу друкуються і ресструються в таких північно-американських публікаціях: "Historical Abstracts", "America: History and Life".

Gemaess dem Gesetz ueber die Presse vom 3. 10. 1949 (§ 8, Abs. 3) und gemaess der Verordnung zur Durchfuehrung dieses Gesetzes vom 7. 2. 1950 wird mitgeteilt:

Herausgeber: Ukrainische Gesellschaft fuer Auslandsstudien «Сучасність» e. V.
8 Muenchen 2
Karlsplatz 8/III (Telefon 59 46 67)
Bundesrepublik Deutschland

Geschaeftsfuehrer und fuer den Inhalt verantwortlich: I. Czornij

Druck: Gebruder Westenhuber
Muenchen 12, Heimeranplatz 4.

ПАРАЛЕЛЬНІ СВІТИ

У Р И В К И

Роман Бабовал

Для Н.

втеча. не втеча: відхід. відхід в яйце пахідерма. подальше від скреготу лісів, що ростуть. подальше від шипіння міста, що тривожить. міста, що голубить. хто я? хто я? — не кажіть, не торкайтеся мене. очистила друзів моїх жага чорнозему, освятив мене вогонь найдрібнішого колоса. подальше. подальше — в густину украденого яблука. в противний смак отруйного гриба. в дружбі червів родиться густіша — тиша. (може ?) родиться теж щастя. де я? де я? — не кажіть: зірветься повінь світла: подорожніх і поетів град поб'є. усіх, хто забарився вранці серед збіжжя. що їх не взяли птахи під крило. подальше від шуму трави, що в'яне. до мене люди говорять мовою землі і дотиком крилець щоночі комашня присмирює моє чоло. (подальше). люди трав'яніють. люди. хто — сміється, хто — вмирає, хто — мовчить. поступово. регулярно. предкам байдужий надвоє переломаний соняшник. соняшник — в зіниці неба, в серці спеки. навесні. пізно. пізно — з турботами, з тривогами: навколо тріскає світ, мов у крейдяній оболонці. тріскає яйце динозавра. хто ми? роздираються стежки, що ділять дерева на сади, що ділять жінок на плідних, на орнаментальних. подальше від каменоломень, де ширяє запах кременя, де чигає обмана криці. де совість пралісів, присутність приспаних драконів. роздирається синє плаття, роздирається плаття червоне. роздирається тіло і божевілья чигає. подальше — в землю, навстріч кульбабиному корінню.

спека розкладає місто. розриває камінь. місто тоне в тумані паперових метеликів. я тебе виведу із зачарованого кола дзвонів. із водяних нетрів. виведу на острів. це царює морський шал, сірчана тиша. хто ти? хто ти? — не кажи. будь лебедем цноти. будь

4 зерниною піску. будь круглим яблуком спокуси, келихом розради, порошинкою опію. я нікому не скажу, що в тебе очі — божевільні. що під біллям чигають безодні, зріють оп'янілі жита. не скажу, де мріють молочні озера. не скажу, куди запливають золотом обкуті каравели. хто ти ? хто ти ? хтось потруїв джерела, хтось вогонь пустив між ошалілі звірі. хтось збунтував рої джмелів. хто ти ? — не скажу. я виведу тебе по той бік дзеркала. привітні оминувши береги, маршрути вигадавши чудернацькі. будь сторожем піскових палат. будь душею зрубаного дерева. я не скажу, якими словами тебе зачарував, якими приспав, якими уб'ю. хто ти ? червоний птах поставив загадку. складну. тривожну трохи. і заснув, не діждавшись відповіді. ми пройшли мимо. трепетні цілі, здорові. вітер вистогнав зелену розпач пралісу. до найменшого шуму, до найменшого лишая. я виведу тебе. будь володаркою без імені, володаркою без країни. я виведу тебе. будь радістю убогого. будь скойкою перловою. вода заволоділа коренями осокорів, попелом забутих пращурів. будь сльозою голуба. будь тайною анемони. роздоріжжя розкладає місто. розкладають наші м'язи на клаптики глини — дощі. твоєю шкірою поділяться підземні ріки. конче вивести. будь хлібом сироти. мости прорву за нами. виведу. поплутаю дороговкази. будь сивизною моря, овочем сплюндрованих садів. хто ти ? — я нікому не скажу.

відхили від мене пшеничну завісу. сонце відхили. моя кров подорожує по приказках. по вогняних цеглинах. перехрестя роздирають тебе на мільйони загадок. розбивають ліс на тисячі хрестів. пізнай мене, дитино піскова. пізнай мене, царя соломи, сміхуна берез. пізнай вночі, коли янголи криницю викопують, коли заворожують. коли в руці, немов кора, тріскає душа. відхили від мене напасть цькованого звіра. тишу в лісі лісоруби поглибили, прибрали тліючими багаттями. сіротою пташиних душ засипали. бджола одбилась від садів, торкнулася ріки крилом: замовкла. ти мовчиш охоче, безпорадно. інколи розплітаєш косу, заплітаєш осінь. руду пам'ять павуків. вночі. вночі, коли жінки вмирають — крізь цноти, в паморочі предметів, одна земля урятувалася в аварії речовини. пустила полохливий соняшник, на знак перемир'я. пустила голуба також. відверни від мене голод жолудя. ліси танцюють на скрипучих норах, лишаяючи на небі невмивні сліди. лишаяючи між двома хмарами рови, де мріє блискавиця. вночі. вночі, коли діти потайки хваляться краскою впійманого жука, запахом топтаного сіна. коли самота. коли воскова. коли. мої казки говорять про напнуті щогли, про покоси спізнені. про

вигнання коней. про жінок — фатальних. про тебе — натяк. примітка, необхідна, інколи. відверни від мене спрагу причинної.

5

■

на колискову після бурі перестроюється море. на тривожний приспів перестроюється іскра. після бурі. коли ти віддзеркалюєшся в полум'ї роси. десь поза лугом глухо ще тремтить грім, мов тріснутий дзвін. грім, обплетений плющем відгомонів, відблиском блискавиці. ще тремтить комаха з зеренцем піску замість мозку, з мильною бульбашкою замість пам'яті. я тебе шукаю по лісах, де пожари викроїли чудернацькі плями. я тебе знаходжу в поросі зів'ялих квітів. над нами час ширяє, розбиваючи важким крилом надії голубів, ілюзії дубів. дуби по жолудях зберігають для нащадків животворні тайни, для виродків червоне слово завороження, для себе рецепт самогубства. після бурі по тобі я трачу слід, про тебе трачу спомини, найприємніші, найприкріші. після бурі птаство переливає тишу в живе срібло, в золоту солому перекидається вогонь. після бурі наосліп добиваються до кращих частин твого тіла. тоді для мене кожен птах готов сплести гніздо з лишайв. гніздо для самоти, гніздо для спраги. міняються завчені мимоволі обряди. міняються краски пшениці, що не в силі дозріти. я ділюся памороччю з кожним подорожником, з кожним гостем, прошеним, непрошеним, і кожним лісовим звірем. забуваючи тебе. пускаю корені в хиткий пісок, тривожу цнотливих дівичь, плекаю запахи снотворних рослин, радію обманом отруйної зернини. крізь тони пісні плутаюся навмання, розкидаючи слова, немов горох. і як же випросити в тебе дрібочку жалости, і як же вигадати тебе милосердною. і як же, оминувши себе, добратися до тебе. мабуть, шляхом колискової.

■

крізь землю пройшовши, землі не розумівши, повертаюся знов до тебе. з порожніми руками. одвертаюся з розсмиканим умом, прощаюся з собою, прощаюся з тобою, радосте нещасних, надіє самотної стеблинки. тебе немає тоді, коли конче б. тебе вигадую тоді до найдрібнішої крихітки тіла. переживши заколоти пам'яті, пересію відгомони сніговиці. щоб добратися до твого імени, пересію піскові бурі. щоб дібратися до твоєї пристрасти. до твоєї шкіри, овоче згорілого города, голоде птахів, яких хороню. птахів, якими живлюся. пустеля обступила мою хату. в хвилині розсіяння пустеля відкотила до порога велику спрагу. повіривши землі на мить, я, здається, сам себе одурих. повіривши тобі на мить, я, здається, віддав червам мозок на поталу.

коли приятелі не вистачають. коли вино не оп'янос. коли не виводять з полум'я опійні трави, з божевілля — казкова бджола. коли самотність прибирається в криваві шати. коли в клецидрі піщаніє без угавку час, коли вагаються шокрок години. коли полин царює серед літа, коли лебеді обмінюються облудністю. коли не знати, чи кохання існує по казках, у золотих горіхах. коли не зріють вже жита тією краскою, що колись. тією краскою і не старіються дерева. коли зупиняється годинник із стрілою, упнятою в м'якоть божевілля, в серце тривоги. коли. коли вмираю поступово з сіркою в жилах, з головешками замість очей. коли безвітря. коли, коли запізно. коли слухаю, як місто росте у ржавому наперстку. коли жовч до вина хтось домішав. коли дерев'яніє мозок, учувши кроки лісорубів. коли рахую на долоні таємниці щастя, коли запрошуюся дзеркалу за крихіточку розради. коли сад топиться в краплі невинної крові. коли гуде за вікном струна грому, коли розприскується світ на воскові плями. коли, коли пустіє пам'ять, наче завелика світлиця. коли за хатою горять солом'яні вогні. коли горять комахи, спомини. коли живу неначе під напнутою шкірою бубна. коли коні червоніють під вечір, коли хліб пахне перезрілою пшеницею. коли дарма, коли вже зовсім безвихідно. коли земля гомонить мовою черв'їв, мовою перекотиполя. коли кульбаба в зиму грається, коли в піжмурки — з вітром. коли облічую об'єм свого безсмерт'я, цураючись згадок, цураючись друзів найвірніших. коли мурашня переводить за десяте стебло свої теремі. коли мою пристрасть розкушує блискавиця гострим зубом. коли прощається зі мною тіло, зідхаючи передчасно. коли голуб миру розносить паростки одчаю, коли розносить тучі. коли нависає небезпека, коли нависає хмара сарани в погіднім небі. коли найменший шум трави в силі оголити приспаний нерв, коли двері не odkриваються. коли, коли до зустрічі — вже надто пізня осінь, коли загублено ключі. коли у вовчі шкури передягаються вродливі дівичі, коли обнажуються до сорому, до чуйности душі. коли усе — даремне, коли памороч безсила, коли земля неvistачальна.

коли тебе немає, коли тебе не буде.

ГОСТИНА СТАРОЇ ДАМИ

ТРАГІЧНА КОМЕДІЯ

Фрідріх Дюрренматт

Переклад з німецької *Віри Вовк і Є. П.*

ДІЄВІ ОСОБИ:

ГОСТІ: КЛЕР ЦАХАНАСЯН, з дому Вешер, мультимільйонерка (Armenian - Oil)

ЇЇ ЧОЛОВІКИ VII — IX

МАЖОРДОМ

ТОБІ

РОБІ весь час жувають гуму

КОБІ

ЛОБІ сліпі

ГОСПОДАРИ: ІЛЬ

ЙОГО ДРУЖИНА

ЙОГО ДОНЬКА

ЙОГО СИН

БУРГОМІСТЕР

УЧИТЕЛЬ

ПАРОХ

ЛІКАР

ПОЛІЦАЙ

ПЕРШИЙ

ДРУГИЙ

ТРЕТІЙ

ЧЕТВЕРТИЙ міщани

МАЛЯР

ПЕРША ЖІНКА

ДРУГА ЖІНКА

ПАННА ЛЮІЗА

ІНШІ: НАЧАЛЬНИК СТАНЦІЇ

НАЧАЛЬНИК ПОТЯГА

КОНДУКТОР

ПОДАТКОВИЙ АГЕНТ

ВЛІЗЛИВИ: ГАЗЕТЯР I
 ГАЗЕТЯР II
 РАДІОКОРЕСПОНДЕНТ
 ОПЕРАТОР

МІСЦЕ: ГЮЛЕН
 ЧАС: СУЧАСНІСТЬ

ДІЯ ПЕРША:

Заки підійметеся завіса — дзвінок станції. Потім напис: Гюлен. Очевидно, назва містечка, що ледь позначене в глибині: зруйноване, зниділе. Будинок станції також неохайний, залежно від країни — з рампою чи без рампи, напівздертий розклад потягів на мурі, заржавілий семафор, двері з написом "Вхід заборонено". Далі, посередині, нужденна дорога до станції. Вона також тільки позначена. Ліворуч — будка: гола, череп'яний дах, обшарпані плякати на безвіконнім мурі. Зліва табличка "Для жінок", справа "Для чоловіків". Все тоне в гарячому, осінньому сонці. Перед будкоюю — лавка, на лавці четверо чоловіків, П'ятий, неймовірно занедбаний, як і ті решта, малює транспарант червоною фарбою, немов на демонстрацію: "Ласкаво просимо, Клері". З гуркотом пролітає швидкий потяг. Начальник станції на пероні пропусає ешелюн. Чоловіки на лавці повертають голови зліва направо — Видно, проводжають очима експрес.

ПЕРШИЙ: "Гудрун", Гамбург — Неаполь.

ДРУГИЙ: Об одинацятій двадцять сім прибуде "Шаленний Ролянд", Венеція — Стокгольм.

ТРЕТІЙ: Нам тільки й лишилося втіхи, що дивитися на потяги.

ЧЕТВЕРТИЙ: П'ять років тому "Гудрун" і "Шаленний Ролянд" зупинялись у Гюлені. І ще "Дипломат" і "Льорелія", — усі важливі потяги.

ПЕРШИЙ: Світового значення.

ДРУГИЙ: А тепер навіть звичайні пасажирські потяги не зупиняються. Тільки два з Кафігену і о першій тринадцять з Кальберштадту.

ТРЕТІЙ: Нам кінець.

ЧЕТВЕРТИЙ: Фабрика Вагнера луснула.

ПЕРШИЙ: Бокман збанкрутував.

ДРУГИЙ: Пансіонат "Місце — на — сонці" занепав.

ТРЕТІЙ: Живемо з допомоги для безробітних.

ЧЕТВЕРТИЙ: Та громадської юшки.

ПЕРШИЙ: Живемо?

ДРУГИЙ: Животіємо.

ЧЕТВЕРТИЙ: Здихаємо.

ЧЕТВЕРТИЙ: Ціле містечко.

Дзвінок.

ДРУГИЙ: Давно пора вже приїхати мільярдерці. В Кальберштадті вона мала начебто побудувати лікарню.

ТРЕТІЙ: У Кафігені — ясла, а в столиці — пам'ятну церкву.

МАЛЯР: Захотіла, щоб той партач Цінт, натураліст, вималював її портрет.

ПЕРШИЙ: Капшук з грошима! Їй належать Armenian — Oil, Western Railways, North Broadcasting Company і квартал розпусти в Гонг-Конгу.

Гуркіт потяга, начальник пропускає його. Чоловіки проводжають потяг рухом голови справа наліво.

ЧЕТВЕРТИЙ: "Дипломат".

ТРЕТІЙ: До того ж ми були містом культури.

ДРУГИЙ: Одним з найпередовіших у країні.

ПЕРШИЙ: В Європі.

ЧЕТВЕРТИЙ: Тут ночував Гете. В господі "Золотий Апостол".

ТРЕТІЙ: Брамс тут скомпонував квартет.

Дзвінок.

ДРУГИЙ: Бертольд Шварц тут винайшов порох.

МАЛЯР: А я блискуче навчався в Ecole des Beaux—Arts. А що тепер роблю? Малюю транспаранти!

Гуркіт потяга. Ліворуч з'являється кондуктор, наче щойно зіскочив з потяга.

КОНДУКТОР: (протяжно гукає) Гюлен!

ПЕРШИЙ: Пасажирський потяг із Кафігену.

Виходить один пасажир, минає чоловіків на лавці ліворуч і зникає в дверях з написом "Для чоловіків".

ДРУГИЙ: Ліцитаційний інспектор.

ТРЕТІЙ: Іде лічувати ратушу.

ЧЕТВЕРТИЙ: І з політичного погляду нам край.

НАЧАЛЬНИК: *(підносить жезл)* Потяг рушає!

З містечка надходять БУРГОМІСТЕР, УЧИТЕЛЬ, ПАРОХ і майже шістдесятп'ятирічний ІЛЬ, усі поганенько повдягані.

БУРГОМІСТЕР: Висока гостя приїде пасажирським потягом о першій тридцять, із Кальберштадту.

УЧИТЕЛЬ: Співає мішаний хор, молодіжна група.

ПАРОХ: Дзвонить пожежний дзвін. Його ще не віддали в заставу.

БУРГОМІСТЕР: На ринку грає міська оркестра, а гімнастичне об'єднання робить піраміду на честь мільярдерки. Потім обід у "Золотому Апостолі". На жаль, не вистачить коштів, щоб освітити ввечері собор і ратушу.
ЛІЦИТАЦІЙНИЙ ІНСПЕКТОР виходить із будки.

ЛІЦИТАЦІЙНИЙ ІНСПЕКТОР: Доброго ранку, пане бургомістре! Сердечно вітаю.

БУРГОМІСТЕР: Чого вам тут треба, інспекторе Глюце?

ЛІЦИТАЦІЙНИЙ ІНСПЕКТОР: Це вже ви знаєте, пане бургомістре. Передо мною стоїть велетенське завдання. Спробуйте взяти в заставу ціле місто.

БУРГОМІСТЕР: Крім старої друкарської машинки, ви в ратуші нічого не знайдете.

ЛІЦИТАЦІЙНИЙ ІНСПЕКТОР: Ви пане бургомістре, забуваєте про Гюленський красназнавчий музей.

БУРГОМІСТЕР: Проданий три роки тому до Америки. Наші каси порожні. Ніхто не платить податків.

ЛІЦИТАЦІЙНИЙ ІНСПЕКТОР: Треба перевірити. Країна процвітає, а якраз Гюлен з пансіоном "Місце-підсонцем" банкрутує.

БУРГОМІСТЕР: Для нас самих це економічна загадка.

ПЕРШИЙ: Це все - витівки масонів.

ДРУГИЙ: Жидівська робота.

ТРЕТІЙ: За цим стоїть великий капітал.

ЧЕТВЕРТИЙ: Міжнародний комунізм пряде своє павутиння.
Дзвінок.

ЛІЦИТАЦІЙНИЙ ІНСПЕКТОР: Я вже щось знайду. В мене очі, як у яструба. Піду глипну на міську касу.

Відходить.

БУРГОМІСТЕР: Краще, коли він нас пограбує тепер, ніж по візиті мільярдерки.

Маляр закінчив свій транспарант.

ІЛЬ: Так не годиться, пане бургомістре. Напис надто інтимний. Треба б написати "Ласкаво просимо, Клер Цаханасян".

ПЕРШИЙ: Алеж вона - Клері.

ДРУГИЙ: Клері Вешер.

ТРЕТІЙ: Тут виросла.

ЧЕТВЕРТИЙ: Її батько був будівничий.

МАЛЯР: Тоді я зроблю просто: напишу: "Ласкаво просимо, Клер Цаханасян" на зворотному боці. А як мільярдерка розчулиться, ми завжди зможемо обернути до неї ще й цей бік.

ДРУГИЙ: "Біржовик" Цюрих-Гамбург.

Ще один швидкий потяг проїздить справа на ліво.

ТРЕТІЙ: Завжди точний, хоч годинника по ньому наставляй.

ЧЕТВЕРТИЙ: Ото мудро! Ніби хтось тут ще має годинника!

БУРГОМІСТЕР: Панове, мільярдерка - наша єдина надія.

ПАРОХ: Крім Бога.

БУРГОМІСТЕР: Крім Бога.

УЧИТЕЛЬ: Але він грошей не платить.

БУРГОМІСТЕР: Ви, Ілю, дружили з нею; тепер усе від вас залежить.

ПАРОХ: Тоді ви розійшлися. Я чув якусь невиразну історію. Ви маєте що звірити своєму душпастиреві?

ІЛЬ: Ми були найкращі друзі...Молоді й палкі...З мене був таки добрий хлопець, панове, сорок п'ять років тому...А її, Кляру, я ще й досі немов бачу перед собою... Як вона світилася мені назустріч у п'ятмі Петрової стодоли чи босоніж ішла по моху й листю в коннадсвайлерівському лісі, з розмаяним рудим волоссям, струнка, гнучка як лозина, ніжна, до біса гарна відьма. Нас розлучило життя, тільки життя, як то буває на світі.

БУРГОМІСТЕР: Для моєї невеличкої доповіді на банкеті в "Золотому Апостолі" мені треба було б знати кілька подробиць про пані Цаханасян.

Витягає з кишені нотатник.

УЧИТЕЛЬ: Я перевірів давні шкільні документи. Оцін-

ки Кляри Вешер, на превеликий жаль, дуже погані. Із поведінки також. Тільки з ботаніки й зоології "задовільно".

БУРГОМІСТЕР: (*записуючи*) Добре. З ботаніки й зоології "задовільно". Це добре.

ІЛЬ: Тут я можу пригодитися вам, пане бургомістре. Кляра любила справедливість. І то не абияк. Раз арештовували якогось волоцюгу, то вона закидала поліцаю камінням.

БУРГОМІСТЕР: Любов до справедливости. Не зле. Завжди робить враження. Але історію з поліцаєм краще не згадуймо.

ІЛЬ: Вона була також милосердна. Що мала, те й роздавала. Крапа картоплю для бідної вдови.

БУРГОМІСТЕР: Почуття милосердя. Це панове, конче треба відзначити. Це найважливіше. Чи хто пригадує собі, яку будову спорудив її батько? Було б добре згадати про неї в промові.

ВСІ: Ніхто не пригадує.

Бургомістер згортає нотатника.

БУРГОМІСТЕР: Ну, я готовий; решту мусить зробити Іль.

ІЛЬ: Я знаю. Цаханасян має труснути своїми мільйонами.

БУРГОМІСТЕР: Мільйонами, це дуже добре сказане.

УЧИТЕЛЬ: Нам не допоможуть ясла для немовлят.

БУРГОМІСТЕР: Дорогий Ілю, ви вже віддавна найпопулярніша постать у Гюлені. Я навесні залишаю свою посаду і вже порозумівся з опозицією. Ми домовилися, що запропонуємо обрати вас моїм наступником.

ІЛЬ: Алеж пане бургомістре...

БУРГОМІСТЕР: Я можу тільки підтвердити те, що сказав.

ІЛЬ: Панове, до діла. Насамперед я поговорю з Клярою про нашу біду.

БУРГОМІСТЕР: Але обережно... делікатно.

ІЛЬ: Ми повинні діяти розумно, не забувати про психологію. Вже саме невдале вітання на станції може звести все нанівець. Міською оркестрою і мішаним хором ми нічого не досягнемо.

БУРГОМІСТЕР: Іль має рацію. Це ж бо надзвичайна хвилина. Пані Цаханасян ступає на землю своїх предків,

повертається додому і зворушена, з очима повними сліз бачить давні, любі картини. Я, звичайно, стоятиму не в самій сорочці, як оце тепер, а в святковому чорному вбранні і в циліндрі, коло мене дружина, а переді мною, у всьому білому, дві внучки з трояндами в руках. Господи, аби тільки все було готове вчасно!

Дзвінок.

ПЕРШИЙ: "Шалений Ролянд".

ДРУГИЙ: Венеція - Стокгольм, одинадцята двадцять сім.

ПАРОХ: Одинадцята двадцять сім! У нас є ще майже дві години, щоб причепуритись.

БУРГОМІСТЕР: Транспарант "Ласкаво просимо, Клер Цаханасян" піднесуть угору Кюн і Гавзер. (*показує на ЧЕТВЕРТОГО*) Решта всі найкраще — хай махають капелюхами. Тільки прошу вас, не горляйте, як торік під час відвідин урядової комісії; враження не було ніякого, ми ще й досі не дістали дощії. Тут личить не криклива зовнішня радість, а внутрішня; майже хлипання, співчуття до віднайденної дитини нашої батьківщини. Будьте невимушені, ширі, але все має котитися, мов по шнурочку, пожежний дзвін мусить озватися зараз після хору. Передовсім слід звернути увагу...

З гуркотом наближається потяг, і його промова тоне в ньому. Скрегочуть гальма. На всіх обличчях проступає страшений подив. П'ятеро чоловіків на лавці схоплюється на ноги.

МАЛЯР: Експрес!

ПЕРШИЙ: Зупиняється!

ДРУГИЙ: У Гюлені!

ТРЕТІЙ: В найзлиденнішому

ЧЕТВЕРТИЙ: Найжалюгіднішому

ПЕРШИЙ: Наймізернішому закутку на лінії Венеція - Стокгольм!

НАЧАЛЬНИК СТАНЦІЇ: Диво предивне! "Шалений Ролянд" має з'явитися на закруті біля Льюїтенав, промайнути і темною цяtkою зникнути в Пюкенрідській долині.

Справа надходить КЛЕР ЦАХАНАСЯН: шістдесяті двох років, руда, намисто з перлин, широченні зо-

лоті браслети, видженджурена далі нікуди, неможлива, але якраз тому світова дама, з дивною грацією, попри всю свою сміховинність. За нею почит, МАЖОРДОМ БОБІ, приблизно восьмидесять років, у чорних окулярах, її ЧОЛОВІК VII (високий, стрункий, чорні вуса) з повним добром рибальського знаряддя. Роздратований НАЧАЛЬНИК ПОТЯГА йде за ними; червоний кашкет, червона тека.

КЛЕР ЦАХАНАСЯН: Це Гюлен?

НАЧАЛЬНИК ПОТЯГА: Ви потягли за рятункове гальмо, мадам!

КЛЕР ЦАХАНАСЯН: Я завжди тягну за рятункове гальмо.

НАЧАЛЬНИК ПОТЯГА: Я протестую! Категорично! В цій країні ніхто не тягне за рятункове гальмо, навіть як треба рятунку. Точне дотримання розкладу їзди - найвищий принцип. Можу я попрохати у вас пояснення?

КЛЕР ЦАХАНАСЯН: Ми таки в Гюлені, Мобі. Я пізнаю цей сумний закуток. Он там по той бік - Конрадсвайлерський ліс із потоком, де ти можеш ловити собі пстругів і шук, а он праворуч дах Петрової стодоли.

ІЛЬ: *(наче прокидаючись)* Кляра.

УЧИТЕЛЬ: Цаханасян.

ВСІ: Цаханасян.

УЧИТЕЛЬ: А тут не готовий мішаний хор, ні молодіжна група!

БУРГОМІСТЕР: Ні гімнасти, ні пожежники!

ПАРОХ: Ні паламар!

БУРГОМІСТЕР: Господи Боже, а я без убрання, без циліндра, без унучок!

ПЕРШИЙ: Клері Вешер! Клері Вешер!

Зривається і чимчикує до містечка.

БУРГОМІСТЕР: *(зупинившись)* Не забудь про дружину!

НАЧАЛЬНИК ПОТЯГА: Я чекаю на пояснення. Офіційно. Від імени дирекції залізниці.

КЛЕР ЦАХАНАСЯН: Ви йолоп. Мені саме захотілося відвідати це містечко. То що, я мала вискочити з вагона?

НАЧАЛЬНИК ПОТЯГА: Ви зупинили "Шаленого Ролянда" тільки тому, що вам забажалося відвідати Гюлен?

Він насилу стримується.

КЛЕР ЦАХАНАСЯН: Певне.

НАЧАЛЬНИК ПОТЯГА: Мадам, якщо вам хочеться відвідати Гюлен, то прошу дуже, до ваших послуг є пасажирський потяг із Кальберштадту о дванадцятій сорок. Як і до послуг кожного. Прибуває до Гюлену о першій тринадцять.

КЛЕР ЦАХАНАСЯН: Пасажирський потяг, що зупиняється в Льокені, Брунгюбілі, Байзенбаху і Льойтенаві? Невже ви гадаєте, що буду півгодини паритися по околицях?

НАЧАЛЬНИК ПОТЯГА: Мадам, це вам буде дорого коштувати!

КЛЕР ЦАХАНАСЯН: Дай йому тисячку, Бобі.

ВСІ: *(мурмочуть)*Тисячу.

Мажордом дає йому тисячу.

НАЧАЛЬНИК ПОТЯГА: *(спантеличено)* Мадам...

КЛЕР ЦАХАНАСЯН: А три тисячі на фонд для вдів залізничників.

ВСІ: *(мурмочуть)*Три тисячі.

НАЧАЛЬНИК ПОТЯГА:*(збентежено)*Такого фонду нема, мадам.

КЛЕР ЦАХАНАСЯН: То будьте його фундатором.

БУРГОМІСТЕР шепче на вухо НАЧАЛЬНИКОВІ ПОТЯГА

НАЧАЛЬНИК ПОТЯГА: *(вражено)* Достойна пані - Клер Цаханасян? О, прошу пробачення! Це, звичайно, зовсім інша справа. Якби в нас був хоч найменший злогад, що це Ви, то ми, певна річ, затрималися б в Гюлені. Ось вам ваші гроші, шановна пані, чотири тисячі... Боже мій...

ВСІ: *(мурмочуть)* Чотири тисячі.

КЛЕР ЦАХАНАСЯН: Лишіть собі цю дрібничку.

ВСІ: *(мурмочуть)* Лишіть собі...

НАЧАЛЬНИК ПОТЯГА: Може, достойна пані, ви бажаєте, щоб "Шалений Ролянд" зачекав, заки ви оглядатиме Гюлен? Дирекція залізниці радо схвалить нашу затримку. Портал собору, либонь, вартий уваги. Готичний. З зображенням Страшного Суду.

КЛЕР ЦАХАНАСЯН: Забирайтеся геть зі своїм потягом.

ЧОЛОВІК VII: *(плаксиво)* А преса, мишко? Преса ще не висіла з потяга. Репортери обідають у вагоні-ресторані спереду і навіть гадки ні про що не мають.

КЛЕР ЦАХАНАСЯН: Хай собі обідають, Мобі. Мені, покищо, не потрібна преса в Гюлені. А потім вона вже з'явиться.

Тим часом **ДРУГИЙ** приніс **БУРГОМІСТРОВІ** фрак. Бургомістер урочисто підступає до **КЛЕР ЦАХАНАСЯН**. **МАЛЯР** і **ЧЕТВЕРТИЙ** на лавці підносять вгору транспарант "Ласкаво просимо, Клер Цахана..." Маляр не встиг його домалювати.

НАЧАЛЬНИК СТАНЦІЇ: (піднімає жезл) Потяг рушає!

НАЧАЛЬНИК ПОТЯГА: Аби ви тільки, достойна пані, не поскаржилася в дирекції залізниці. То було чисте непорозуміння.

Потяг рушає. НАЧАЛЬНИК ПОТЯГА вскакує у вагон.

БУРГОМІСТЕР: Шановна, ласкава, пані. Як бургомістер Гюлену я маю честь привітати вас, ласкава, шановна пані, дитя нашого містечка...

Гуркіт потяга заглушає решту промови БУРГОМІСТРА, що невтомно говорить далі.

КЛЕР ЦАХАНАСЯН: Дякую вам, пане бургомістре, за гарну промову.

Вона підходить до ІЛЯ, що трохи збентежено рушає їй назустріч.

ІЛЬ: Кляра!

КЛЕР ЦАХАНАСЯН: Альфред.

ІЛЬ: Гарно, що ти приїхала.

КЛЕР ЦАХАНАСЯН: Я завжди хотіла приїхати. Ціле своє життя, відколи покинула Гюлен.

ІЛЬ: (непевно) Дуже мило з твого боку.

КЛЕР ЦАХАНАСЯН: Ти також думав про мене?

ІЛЬ: Звичайно. Завжди. Ти й сама це знаєш, Кляро.

КЛЕР ЦАХАНАСЯН: Чудові були ті дні, що їх ми провели разом.

ІЛЬ: (гордо) Ото ж. (До **ВЧИТЕЛЯ**) Бачите, пане вчителю?

Вважайте, що вона вже в мене в кулаці.

КЛЕР ЦАХАНАСЯН: Називай мене так як завжди звав.

ІЛЬ: Дика моя кіточко.

КЛЕР ЦАХАНАСЯН: (муркоче, наче стара кітка). А ще як?

ІЛЬ: Моя відьмочко.

КЛЕР ЦАХАНАСЯН: А я тебе називала: "Мій чорний леопарде."

ІЛЬ: Я ще й далі чорний леопард.

КЛЕР ЦАХАНАСЯН: Дурниці. Ти потовщав. І посивів, і розпився.

ІЛЬ: Але ти лишилася така, як була. Відьмочка!

КЛЕР ЦАХАНАСЯН: Де там. Я постарілася і потовщала. Крім того, втратила ліву ногу. Автомобільний випадок. Я їджу ще тільки швидкими потягами. Але протеза - чудова, правда? *(Підносить спідницю і показує ліву ногу)*. Нею можна добре орудувати.

ІЛЬ: *(втирає піт з чола)* Я ніколи не здогадався б, кіточко.

КЛЕР ЦАХАНАСЯН: Чи можна познайомити тебе з моїм сьомим чоловіком? Він має плянтації тютюну. Ми - щасливе подружжя.

ІЛЬ: Прошу дуже.

КЛЕР ЦАХАНАСЯН: Ходи, Мобі, вклонися. Властиво, його ім'я Педро, але Мобі звучить краще. Та й краще римується з Бобі, так зветься мій мажордом. Зрештою, мажордом буває один на ціле життя, тож чоловіки мусять допасовуватися до його імени.

ЧОЛОВІК VII вклоняється.

КЛЕР ЦАХАНАСЯН: Пrawdę ж, він гарний з своїми чорними вусами? Думай, Мобі.

ЧОЛОВІК VII думас.

КЛЕР ЦАХАНАСЯН: Дужче.

ЧОЛОВІК VII думас дужче.

КЛЕР ЦАХАНАСЯН: Ще дужче.

ЧОЛОВІК VII: Я вже дужче не можу думати, мишко, справді не можу.

КЛЕР ЦАХАНАСЯН: Певне, що можеш. Спробуй-но.

ЧОЛОВІК VII: *Думас ще дужче. Дзвінок.*

КЛЕР ЦАХАНАСЯН: А бачиш, зміг. Правда ж, Альфреле, він робив майже демонічне враження? Наче бразілець. Але це тільки здається так. Він православний. Його батько був росіянин. Нас вінчав піп. Незвичайно цікаво. А тепер я хочу оглянути Гюлен.

Вона дивиться крізь інкрустований самоцвітами льорнет на будку ліворуч.

КЛЕР ЦАХАНАСЯН: Цю потрібну інституцію збудував мій батько, Мобі. Добра праця, ретельно виконана. Дитиною я годинами сиділа на даху і спльовувала вниз. Але тільки на чоловіків.

У глибині сцени тепер зібралися МІШАНИЙ ХОР і МОЛОДІЖНА ГРУПА. ВЧИТЕЛЬ у циліндрі виступас наперед.

УЧИТЕЛЬ: Шановна пані, дозвольте мені, як ректорові гюленської гімназії і аматорові шляхетної музичної шутки, привітати вас простою народною піснею у виконанні мішаного хору і молодіжної групи.

КЛЕР ЦАХАНАСЯН: Шкварте, вчителю, свою просту народну пісню! *ВЧИТЕЛЬ* дістає камертона, дає тон, і *МІШАНИЙ ХОР* та *МОЛОДІЖНА ГРУПА* починають урочисто співати, але саме тісі миті над'їжджає новий потяг з лівого боку. *НАЧАЛЬНИК СТАНЦІЇ* підіймає жезл. Хор мусить змагатися з грюкотом потяга, вчитель у розпучі. Нарешті потяг проїздить.

БУРГОМІСТЕР: *(невтішно)* А пожежний дзвінок! Мав же задзвонити пожежний дзвінок!

КЛЕР ЦАХАНАСЯН: Ви гарно співали, гюленці. Особливо своєрідний був той білявий бас ліворуч скраю, з великим борлаком.

Крізь мішаний хор проштовхується ПОЛІЦАЙ і стає струнко перед КЛЕР ЦАХАНАСЯН.

ПОЛІЦАЙ: Поліцай Ганке, шановна пані. До ваших послуг.

КЛЕР ЦАХАНАСЯН: *(оглядає його).* Дякую. Я не маю на думці нікого заарештовувати. Але, може, ви ще будете потрібні Гюленові. Чи ви часом заплющете одне око?

ПОЛІЦАЙ: Авже ж, шановна пані. Бо як ні, то щоб з мене було в Гюлені?

КЛЕР ЦАХАНАСЯН: Заплющте краще обое очей.

ПОЛІЦАЙ стоїть трохи спантеличений.

ІЛЬ: *(сміється)* Справжня Кляра! Справжня моя відьмочка!

Він задоволено плеще себе по стегнах. БУРГОМІСТЕР накладає собі на голову учитеlevого циліндра і підводить до неї своїх онучок. Вони близнятка, семи років, з білявими косами.

БУРГОМІСТЕР: Мої внучки, шановна пані, Герміна й Адольфіна. Тільки дружини нема.

Він утирає піт з чола. Дівчатка присідають і дають пані Цаханасян червоні троянди.

КЛЕР ЦАХАНАСЯН: Вітаю вас з цими дівулями, бургомістре. Наре!

Вона тицяє троянди в руки НАЧАЛЬНИКОВІ СТАНЦІЇ. БУРГОМІСТЕР, тихенько, передає циліндер

ПАРОХОВІ, який накладає його собі на голову.

БУРГОМІСТЕР: Наш пан-отець, ласкава пані.

ПАРОХ знімає циліндра і кланяється.

КЛЕР ЦАХАНАСЯН: Ага, пастор! Потішаєте людей на смертному ложі?

ПАРОХ: *(здивовано)* Стараюся.

КЛЕР ЦАХАНАСЯН: І тих, кого засуджено на смерть?

ПАРОХ: *(збентежено)* У нашій країні скасовано смертну кару, шановна пані.

КЛЕР ЦАХАНАСЯН: Може, її знову запровадять.

ПАРОХ, трохи спантелечений віддає циліндра БУРГОМІСТРОВІ, який знову накладає його на голову.

ІЛЬ: *(сміється)* Дика моя кіточко! Що в тебе за дивні жарти!

КЛЕР ЦАХАНАСЯН: Тепер я хочу в містечко.

БУРГОМІСТЕР подає їй руку.

КЛЕР ЦАХАНАСЯН: Що вам спало на думку, пане бургомістре! Де я годна маршувати цілісінькі милі на протезі!

БУРГОМІСТЕР: *(перелякано)* Зараз, зараз! Лікар має авто. Мерседеса з 32-го року.

ПОЛІЦАЙ: *(клацає за каблуками)* Все буде зроблене, пане бургомістре! Я службово прижену сюди машину.

КЛЕР ЦАХАНАСЯН: Не треба. Після нещасного випадку я пересуваюсь тільки в носільниці. Робі і Тобі, давай-те носільницю!

Зліва надходить двох геркулічної статури ПОЧВАР, що весь час жують гуму. Вони з носільницею. В одного висить за плечима гітара.

КЛЕР ЦАХАНАСЯН: Два гангстери з Мангату. Засуджені в Сінг-Сінгу на електричні крісла. На моє прохання звільнені носити мою носільницю. Кожне прохання коштувало мені по мільйонові доларів. Носільниця — з Лювру, дарунок французького президента. Чемний пан, виглядає зовсім як у газетах. Понесіть мене до міста. Робі й Тобі!

ОБИДВА: Yes, Mam.

КЛЕР ЦАХАНАСЯН: Але перше в Петрову стололу, а потім до Конрадсвайлерського лісу. Я хочу відвідати з Альфредом місця, де ми колись любилися. Віднесіть речі

й домовину до "Золотого Апостола".

БУРГОМІСТЕР: *(отетеріло)* Домовину?

КЛЕР ЦАХАНАСЯН: Я привезла її з собою. Може, пригодиться.
Рушаймо, Робі і Тобі!

ПОЧВАРИ, жуючи гуму, несуть КЛЕР ЦАХАНАСЯН до міста. БУРГОМІСТЕР дає знак, усі кричать "слава", та вигуки затихають, коли двоє СЛУЖНИКІВ з'являються з чорною, дорогою домовиною і рушають з нею до Гюлену. Тієї самої хвилини починає дзвонити ще не заставлений пожежний дзвін.

БУРГОМІСТЕР: Нарешті! Пожежний дзвін!

Люди йдуть за домовиною, здає видно покоївок Клер Цаханасян з вантажем. Гюленці допомагають їм двигати незчисленні валізки. ПОЛІЦАЙ налагоджує рух і хоче й собі податись за почетом, але справа надходить двоє малих і товстих дідків з пискливими голосами, що тримаються за руки. Обидва чепурно повдягані.

ОБИДВА: Ми в Гюлені. Ми нюхаємо, нюхаємо, нюхаємо повітря, гюленське повітря.

ПОЛІЦАЙ: Хто ви такі?

ОБИДВА: Ми належимо старій дамі, ми належимо старій дамі.
Вона зве нас Кобі й Лобі.

ПОЛІЦАЙ: Пані Цаханасян поселилася в "Золотому Апостолі".

ОБИДВА: *(весело)* Ми сліпі, ми сліпі.

ПОЛІЦАЙ: Сліпі? Тоді я вас проведу.

ОБИДВА: Дякую, пане поліцаю, красно дякую.

ПОЛІЦАЙ: *(здивовано)* Як же ви знаєте, що я поліцай, коли ви сліпі?

ОБИДВА: З інтонації, з інтонації, всі поліцаї мають однако-ву інтонацію.

ПОЛІЦАЙ: *(недовірливо)* Ви, либонь, мали досвід з поліцією, чоловіки?

ОБИДВА: *(дивуючись)* Чоловіки! Він нас уважає за чоловіків.

ПОЛІЦАЙ: А хто ж ви, в біса, такі?

ОБИДВА: Ще побачите, ще побачите!

ПОЛІЦАЙ: *(збараніло)* Принаймні, ви завжди веселі.

ОБИДВА: Нас годують котлетами й шинкою. Щодня, щодня.

ПОЛІЦАЙ: Так і я танцював би. Ходіть, дайте мені руку. Чудний гумор у чужинців

Він веде їх до міста.

ОБИДВА: До Бобі й Мобі, до Робі й Тобі!

Зміна сцени без завіси. Фасада залізничної станції і будки підноситься вгору. Середина "Золотого Апостола", можна навіть спустити вивіску господи, її емблему: позолочену, статечну фігуру апостола, що зависає посеред приміщення. Занепаля розкіш. Усе виляляле, запорошене, поламане, зігниле, струхлявіле, гіпс облущений. Безконечна процесія носіїв валіз. Спершу вони заносять клітку, потім вантаж. БУРГОМІСТЕР і ВЧИТЕЛЬ сидять праворуч при чарці.

БУРГОМІСТЕР: Валізи, самі валізи, цілі гори, а оце шойно внесли леопарда в клітці, чорного, страшного.

ВЧИТЕЛЬ: Домовину вона веліла поставити в окрему кімнату. Дивно.

БУРГОМІСТЕР: Світові дами мають свої примхи.

УЧИТЕЛЬ: Здається, ніби вона бажає залишитися тут надовше.

БУРГОМІСТЕР: Ще краще. Вона вже в Іля в кулаці. Він її зве "Дика моя кіточко", "Відьмочко". Видурить у неї мільйони. За ваше здоров'я, пане вчителю. За те, щоб Клер Цаханасян оживила Бокмана.

УЧИТЕЛЬ: І фабрику Вагнера.

БУРГОМІСТЕР: І пансіонат "Місце-на-сонці". Коли він оживе, все оживе: суспільство, гімназія, громадський добробут. Вони цокаються чарками.

УЧИТЕЛЬ: Я більш як двадцять років виправляю шкільні завдання з латини і греки гіюленських учнів, але що таке страхіття, я довідався шойно годину тому. Мені аж мороз пішов по спині, як та стара дама в чорнім платті вийшла з потяга. Наче Парка, грецька богиня долі. Вона повинна б зватися Кльото, не Клер, бо якраз про неї ще можна подумати, що вона пряде нитку життя.

Надходить ПОЛІЦАЙ і вішас-шолом на гачок.

БУРГОМІСТЕР: Сядьте до нас, вахмістре.

ПОЛІЦАЙ сідас до них.

ПОЛІЦАЙ: Намає ніякої приємности працювати в цьому закутку. Але тепер ця руїна розквітне. Я оце саме був з мільярдеркою та крамарем Ілем у Петровій столі. Зворушлива сцена. Обоє були такі піднесені, наче в церкві. Мені було аж незручно, що я там стояв. Тому

я забрався геть, коли вони пішли до Конрадвайлерського лісу. Справжня процесія. Спереду носільниця, поруч Іль, позаду МАЖОРДОМ і її СЬОМИЙ ЧОЛОВІК з ву-
дкою.

УЧИТЕЛЬ: Зуживання чоловіків. Друга Лаїса.

ПОЛІЦАЙ: А далі ще тих двох огрядних чоловіків. Чорт зна, що воно означає.

УЧИТЕЛЬ: Щось моторошне. Привиди з Оркуса.

БУРГОМІСТЕР: Хотів би я знати, що їм треба в Конрадсвайлерському лісі.

ПОЛІЦАЙ: Те саме, що і в Петровій stodолі, бургомістре. Вони відвідують ті місця, де колись, як то кажуть, палала їхня пристрасть.

УЧИТЕЛЬ: Яскравим ролум'ям. Тут, уже слід пригадати Шекспіра. Ромео і Джуль'єту. Панове, я глибоко зворушений. Вперше відчуваю в Гюлені античну велич.

БУРГОМІСТЕР: Передусім випиймо за нашогодорогого Іля, який завдає собі стільки труду, щоб поліпшити нашу долю. Панове: за найулюбленішого громадянина міста, за мого наступника!

Апостол, емблема готелю, зникає в горі. Зліва надходить четверо ГОРОЖАН з простою, дерев'яною лавкою без спинки і ставлять її ліворуч. ПЕРШИЙ виліз на лавку, тримаючи велике картонне серце, на якому вирізані літери А+К; решта стають півколом згалузками в руках, удаючи дерева.

ПЕРШИЙ: Ми смереки, сосни, буки.

ДРУГИЙ: Ми ялиці темносизі.

ТРЕТІЙ: Мох, лишай, сплетіння плющу.

ЧЕТВЕРТИЙ: Тінь кущів і живоплоту.

ПЕРШИЙ: Хмар мандрівка, крик пташиний

ДРУГИЙ: Пранімецькі темні нетрі.

ТРЕТІЙ: Мухомори, дикі лані.

ЧЕТВЕРТИЙ: Шепіт віття, давні мрії.

З глибини виходять, жуючи гуму, ПОЧВАРИ: в носільниці КЛЕР ЦАХАНАСЯН, поруч ІЛЬ. За ними ЧОЛОВІК VII, а геть позаду МАЖОРДОМ, який провадить за руку обох СЛІПЦІВ.

КЛЕР ЦАХАНАСЯН: Це Конрадсвайлерський ліс. Робі й Тобі, зупиніться.

СЛІПЦІ: Зупиніться, Робі й Тобі, зупиніться, Робі й Тобі. *Клер ЦАХАНАСЯН висідає з носільниці й дивиться на ліс.*

КЛЕР ЦАХАНАСЯН: Ось серце з нашими іменами, Альфреде. Майже вилиняло і розтяглося. Дерево виросло, його стовбур і конарі потовщали, як і ми самі.

КЛЕР ЦАХАНАСЯН іде до інших дерев.

КЛЕР ЦАХАНАСЯН: Група німецьких дерев. Давно вже я не проходила лісом своєї молодости, довго вже не топтала листя і синього плюшу. Ви, жувачі гуми, погуляйте трохи там за кущами, мені не хочеться завжди дивитися на ваші пикн. А ти, Мобі, гайда до потоку, до своєї риби. *Двос ПОЧВАР з носільницею відходить ліворуч, ЧОЛОВІК VII — праворуч. КЛЕР ЦАНАСЯН сідає на лавку.*

КЛЕР ЦАХАНАСЯН: Дивися: лань!
ТРЕТІЙ підстрибом біжить геть.

ІЛЬ: Час парування.
Він присідає коло неї.

КЛЕР ЦАХАНАСЯН: На цьому камені з льодовикової ери ми цілувалися. Більше ніж сорок п'ять років тому під цими буками, між мухоморами в моху. Мені було сімнадцять а тобі не цілих двадцять. Потім ти одружився з Матільдою Блюмгард та з її галантерійною крамнишею, а я зі старим Цаханасяном та з його мільярдами у Вірменії. Він знайшов мене в одному гамбурзькому борделі. Мої руді коси зачарували того старого, золотого хруща.

ІЛЬ: Кляро!

КЛЕР ЦАХАНАСЯН: Одну Генрі Клей, Бобі!

СЛІПЦІ: Одну Генрі Клей, одну Генрі Клей!
З глибини виступає МАЖОРДОМ, подає їй цигару і припалює її.

КЛЕР ЦАХАНАСЯН: Шаную цигарні. Властиво, я могла б курити цигари свого чоловіка, але я їм не довіряю.

ІЛЬ: Я одружився з Матільдою Блюмгард заля тебе.

КЛЕР ЦАХАНАСЯН: Вона мала гроші.

ІЛЬ: Ти була молода й гарна. Тобі належало прийтишн. Я хотів твого щастя. Того й мусів зректися свого.

КЛЕР ЦАХАНАСЯН: Тенер настало те прийдеши.

ІЛЬ: Якби ти тут залишилася, то зійшла б ні на що, як і я.

КЛЕР ЦАХАНАСЯН: Ти зійшов ні на що?

ІЛЬ: Занепалий крамар у занепалому містечку.

КЛЕР ЦАХАНАСЯН: Тепер я маю гроші.

ІЛЬ: Я живу в пеклі, від коли ти пішла від мене.

КЛЕР ЦАХАНАСЯН: А я сама стала пеклом.

ІЛЬ: Я викручуюся з родиною, як можу і кожного дня вона докоряє мені за наші злидні.

КЛЕР ЦАХАНАСЯН: Матільдочка не ущасливила тебе?

ІЛЬ: Найважливіше, що ти щаслива.

КЛЕР ЦАХАНАСЯН: А твої діти?

ІЛЬ: Не мають ніяких ідеалів.

КЛЕР ЦАХАНАСЯН: Ще матимуть.

Він мовчить. Обоє вступилися зором у ліс своєї молодости.

ІЛЬ: У мене смішне життя. Я властиво навіть не виїздив з містечка. Раз був у Берліні, та раз у Тесіні, оце й усе.

КЛЕР ЦАХАНАСЯН: І не треба. Я знаю світ.

ІЛЬ: Бо ти завжди могла їздити.

КЛЕР ЦАХАНАСЯН: Бо він мені належить.

Він мовчить, вона курить.

ІЛЬ: Тепер усе зміниться.

КЛЕР ЦАХАНАСЯН: Певне.

ІЛЬ: *(насторожено)* Ти нам допоможеш?

КЛЕР ЦАХАНАСЯН: Я не покину на призволяще містечка своєї молодости.

ІЛЬ: Нам треба мільйонів.

КЛЕР ЦАХАНАСЯН: Мало.

ІЛЬ: *(захоплено)* Дика моя кіточко!

Він радісно лякає її по лівому стегні і, зойкнувши з болю, відсмикує руки.

КЛЕР ЦАХАНАСЯН: Боляче. Ти лягнув по шарнірах моєї протези.

ПЕРШИЙ дістає з кишені штанів стару люльку та іржавого ключа й починає стукати ключем по люльці.

КЛЕР ЦАХАНАСЯН: Дятел !

ІЛЬ: Як тоді, коли ми були молоді й відважні, коли ми гуляли в Конрадсвайлерському лісі в дні нашого кохання.

Ясне кружало сонця над ялицями, далекі отари хмар і голос зозулі десь у нетрях. 25

ЧЕТВЕРТИЙ: Ку-ку! Ку-ку!

ІЛЬ намацус ПЕРШОГО.

ІЛЬ: Холодне дерево, і вітер у гіллі, шумить наче морський прибій. Як колись, усе як колись.

Трос ЧОЛОВІКІВ, що вдають дерева, дмуть і вимахують руками.

ІЛЬ: Ех, якби вернути той час, відьмочко. Якби нас життя було не розділило.

КЛЕР ЦАХАНАСЯН: Ти бажав би цього?

ІЛЬ: Ще б пак! Я ж люблю тебе!

Він цілує її в правицю.

ІЛЬ: Та сама біла холодна рука.

КЛЕР ЦАХАНАСЯН: Помилка. Це також протеза. Слонова кістка. *Іль, переляканий, пускає руку.*

ІЛЬ: Кляро, невже в тебе все протези?

КЛЕР ЦАХАНАСЯН: Майже все. Після аварії літака в Афганістані. Я єдина вилзла з-під уламків. Навіть залога загинула. Я незнищима.

СЛІПЦІ: Незнищима, незнищима.

Лунає врочиста музика духових інструментів. Апостол, емблема готелю, знову спускається вниз. Гюленці заносять столи; на них — нужденні, подерті обруси, посуд, страви. Столів три: посередині, ліворуч і праворуч, рівнобіжно до публіки. З глибини сцени надходить ПАРОХ. Напливають ГОРОЖАНИ ГЮЛЕНУ, один у гімнастичному трико. З'являються також БУРГОМІСТЕР, УЧИТЕЛЬ, ПОЛІЦАЙ. Оплески. Бургомістер підходить до лавки, де сидить КЛЕР ЦАХАНАСЯН та ІЛЬ, ДЕРЕВА знову обернулися на людей і відступили назад.

БУРГОМІСТЕР: Це оплески вам, вельмишановна пані.

КЛЕР ЦАХАНАСЯН: Це оплески музикам, бургомістре. Вони чудово дмуть, а перед тим гімнастичний гурток зробив прекрасну піраміду. Я люблю чоловіків три ко і у коротких штанцятах. Вони виглядають так природно.

БУРГОМІСТЕР: Дозвольте повести вас до столу?

Він веде Клер Цаханасян до середнього столу і з знайомить її зі своєю ЖІНКОЮ.

26 БУРГОМІСТЕР: Моя дружина.

КЛЕР ЦАХАНАСЯН оглядає її крізь льорнет.

КЛЕР ЦАХАНАСЯН: Ганночка Дурнолоб, наша відмінниця.

Він знайомить її з другою ЖІНКОЮ, виснаженою, як і його власна, з тим самим виразом гіркоти.

БУРГОМІСТЕР: Пані Іль.

КЛЕР ЦАХАНАСЯН: Матільдочка Блюмгардт. Пригадую собі, як ти чигала на Альфреда за дверима крамниці. Ти змарніла й поблідла, моя голубко.

Справа вскакує ЛІКАР, п'ятдесятирічний, присадокуватий чоловік, з вусами, найженим чорним чубом, близнами від шпаги на обличчі, в старому фракку.

ЛІКАР: Я ще вчасно допхався на своєму старому Мерседесі.

БУРГОМІСТЕР: Доктор Ніслін, наш лікар.

КЛЕР ЦАХАНАСЯН дивиться на ЛІКАРЯ крізь льорнет; він цілує її руку.

КЛЕР ЦАХАНАСЯН: Цікаво. Ви виписуєте посвідки смерті?

ЛІКАР: (збитий з пантелику) Посвідки смерті?

КЛЕР ЦАХАНАСЯН: Хтось же в вас помирає.

ЛІКАР: Звичайно, шановна пані. Це мій обов'язок. Наказ начальства.

КЛЕР ЦАХАНАСЯН: У майбутньому посвідчите смерть з паралічу серця.

ІЛЬ: (сміється) Чудово, просто чудово!

КЛЕР ЦАХАНАСЯН відвертається від ЛІКАРЯ і оглядає ГІМНАСТА в трико.

КЛЕР ЦАХАНАСЯН: Зробіть свою вправу ще раз.

ГІМНАСТ присідає, махає руками.

КЛЕР ЦАХАНАСЯН: Надзвичайні м'язи. Чи ви вже кого задушили ними?

ГІМНАЗИСТ: (присідаючи, спанталичено) Задушив?

КЛЕР ЦАХАНАСЯН: Закиньте ще раз руки на спину, пане гімнасте, а потім прогніться лежачи.

ІЛЬ: (сміючись) У Кляри золотий гумор. Такі жарти, що можна зі сміху вмерти.

ЛІКАР ще й досі не отямився.

ЛІКАР: Не знаю. Від таких жартів мені мороз іде поза шкірою.

ІЛЬ: *(тасмиче)* Вона обіцяла мільйони!

БУРГОМІСТЕР захлинається.

БУРГОМІСТЕР: Мільйони?

ІЛЬ: Мільйони.

ЛІКАР: А бий тебе сила божа!

МІЛЬЯДЕРКА відвертається від *ГІМНАСТА*.

КЛЕР ЦАХАНАСЯН: Тепер я голодна, бургомістре.

БУРГОМІСТЕР: Ми тільки чекаємо вашого чоловіка, шановна пані.

КЛЕР ЦАХАНАСЯН: Не треба на нього чеквати. Він ловить рибу, і я з ним розлучуся.

БУРГОМІСТЕР: Розлучитесь?

КЛЕР ЦАХАНАСЯН: Мобі також здивується. Я одружуся з німецьким кіноактором.

БУРГОМІСТЕР: Алеж ви сказали, що ваше подружжя щасливе.

КЛЕР ЦАХАНАСЯН: Кожне моє подружжя щасливе. Але мрія моєї молодости була одружитися в гюленському соборі. Треба здійснити свої молодечі мрії. То буде так урочисто!

Всі сідають. КЛЕР ЦАХАНАСЯН — між БУРГОМІСТРОМ та ІЛЕМ, поруч Іля — ПАНІ ІЛЬ, а поруч бургомистра — його ДРУЖИНА. Праворуч, коло іншого столу, ВЧИТЕЛЬ, ПАРОХ і ПОЛІЦАЙ. Ліворуч — чотири ЧОЛОВІКИ. Дальші гості з жінками — в глибині, де ясніє транспарант "Ласкаво просимо, Клер!" БУРГОМІСТЕР, сяючи з радості, підводиться, вже з обв'язаною серветкою, і стукає в свою склянку.

БУРГОМІСТЕР: Шановна пані, дорогі мої Гюленці. Минуло сорок п'ять років від тоді, як ви покинули наше містечко, що його збудував курфюрст Гассо шляхетний і що так мирно розташовалось між Конрадсвайлерським лісом і Пікенрідською долиною. Сорок п'ять років, понад чотири десятиріччя, шмат часу. Багато чого сталося від тієї пори, багато прикрого. Невесело було в світі, невесело в нас. Але все ж таки ми не забули вас, шановна пані, наша Клер. *(Оплески)*. Ні вас, ні вашої родини. Ваша чудова міцна мов горіх мати, *(ІЛЬ шепче йому щось на вухо)*, що на жаль надто рано померла на сухоти, ваш популярний батько, що спорудив при залізничній станції будову, яку дуже часто відвідують *(Іль*

шепче йому щось на вухо), яку високо ставлять фахівці й аматори, ще живуть у наших споминах як найкращі, наймоторніші з нас. А особливо вас, шановна пані, коли ви білявим (*Іль шепче йому щось на вухо*) рудим, кучерявим дівчиськом гасали нашими, на жаль, занепалими тепер вулицями — хто вас не знав! Вже тоді кожний відчував чар вашої особистости, здогадувався про майбутній ваш злет до запоморочливих вершин суспільства. (*Він достає нотатник*). Ви лишилися в нашій пам'яті назавжди. До речі: ваші успіхи в школі ще й досі правлять учителям за приклад, бож вони були просто дивовижні якраз у найважливішому предметі: в ботаніці й зоології, що свідчить про ваше співчуття до всього живого, яке потребує охорони. Ваша любов до справедливости і ваша доброчинність уже тоді викликали подив широких кіл (*Гучні оплески*). Наша Клер добувала їжу для однієї вбогої вдови, купувала їй картоплю за свої гірко зароблені в сусідів гроші і тим рятувала її від голодної смерти, — це тільки один із її добродійних учинків. (*Гучні оплески*). Шановна пані, дорогі гюленці, ніжні паростки цих чудових нахилів вибуяли потім: руда вітрогонка стала дамою, що ущедряє світ своєю ласкою: варто тільки пригадати собі її громадські фонди, її санаторії для матерів, її харчувальні заклади, її допомоги мистцям, її дитячі ясла, тому я хочу гукнути тепер: хай живе наша крайнка, що повернулася на батьківщину: слава! слава!

(*Оплески*)

КЛЕР ЦАХАНАСЯН підводиться.

КЛЕР ЦАХАНАСЯН: Бургомістре, гюленці. Ваша безкорислива радість з приводу моєї гостини зворушила мене. Щоправда, я була дитиною трохи не така, як змалював бургомістер у своїй промові: у школі мене періщили, а картоплю для вдови Боль я крапа, разом з Ілем, не на те, щоб урятувати стару звідницю від голодової смерти, а щоб раз полежати з Ілем у ліжку, де було приємніше, ніж у Конрадсвайлерському лісі чи у Петровій stodолі. Та, щоб додати вам ще більше радості, хочу зразу заявити, що я ладна подарувати Гюленові один міль-

ярд. П'ятьсот мільйонів містові, а п'ятьсот мільйонів розділити на кожную родину.

Мертва тиша.

БУРГОМІСТЕР: (заїкуючись) Мільярд.

Всі ще заанімілі з дива.

КЛЕР ЦАХАНАСЯН: При одній умові.

Всі вибухають несамовитим радісним галасом: танцюють, вилазять на крісла, гімнаст робить фігури і т.д. Іль захоплено барабанить собі в груди.

ІЛЬ: Клярю! Золота! Чудова! Луснути можна! Чисто моя відьмочка!

Цілує її.

БУРГОМІСТЕР: Ви сказали, з однією умовою, шановна пані. Чи міг би я довідатись про цю умову?

КЛЕР ЦАХАНАСЯН: Я її назву. Я даю вам один мільярд і купую собі за неї справедливість.

Мертва тиша.

БУРГОМІСТЕР: Як це розуміти, шановна пані?

КЛЕР ЦАХАНАСЯН: Так, як я сказала.

БУРГОМІСТЕР: Але ж справедливість не можна купити.

КЛЕР ЦАХАНАСЯН: Все можна купити.

БУРГОМІСТЕР: Я й досі вас не розумію.

КЛЕР ЦАХАНАСЯН: Виходь, Бобі.

Справа між столи виходить МАЖОРДОМ і знімає окуляри.

МАЖОРДОМ: Не знаю, чи хто з вас пізнає ще мене.

УЧИТЕЛЬ: Головний суддя Гофер.

МАЖОРДОМ: Так. Головний суддя Гофер. Сорок п'ять років тому я був головний суддя у Гюлені, потім перейшов до кафігенського апеляційного суду, а двадцять п'ять років тому пані Цаханасян запропонувала мені працювати в неї мажордомом. Я погодився. Може це трохи й дивна кар'єра для людини з вищою освітою, але платню запропоновано таку фантастичну...

КЛЕР ЦАХАНАСЯН: Ближче до справи, Бобі.

МАЖОРДОМ: Як ви почули, пані Клер Цаханасян дає мільярд і хоче за нього справедливости. Іншими словами: пані Клер Цаханасян дає мільярд, коли ви направите зло,

яке їй заподіяв Гюлен. Прошу, пане Ілю.

ІЛЬ встас, зляканий і здивований водночас.

ІЛЬ: Чого ви хочете від мене?

МАЖОРДОМ: Підійдіть сюди, пане Ілю.

ІЛЬ: Прошу.

Він підходить до столу праворуч. Збентежено всміхається. Здвигає плечима.

МАЖОРДОМ: Це було 1910 року. Я був головним суддею в Гюлені і мав розглядати позив про батьківство. Клер Цаханасян, тоді Кляра Вешер, позивала вас, пане Ілю, що ви були батьком її дитини.

ІЛЬ мовчить.

МАЖОРДОМ: Ви тоді заперечили своє батьківство, пане Ілю. Ви привели двох свідків.

ІЛЬ: Давні історії. Я був молодий і легковажний.

МОЖОРДОМ: Тобі й Робі, приведіть Кобі й Лобі.

Двоє ПОЧВАР, жуючи гуму, вводять на середину сцени сліпих ЄВНУХІВ, що весело тримаються за руки.

ОБИДВА: Ми тут, ми тут!

МАЖОРДОМ: Ви пізнаєте їх, пане Ілю?

ІЛЬ мовчить.

ОБИДВА: Ми — Кобі й Лобі, ми — Кобі й Лобі.

ІЛЬ: Я їх не знаю.

ОБИДВА: Ми змінилися, ми змінилися.

МАЖОРДОМ: Назвіть імена.

ПЕРШИЙ: Якоб Гінляйн. Якоб Гінляйн.

ДРУГИЙ: Людвіг Шпар. Людвіг Шпар.

МАЖОРДОМ: Ну, пане Ілю.

ІЛЬ: Я нічого про них не знаю.

МАЖОРДОМ: Якобе Гінляйне, Людвігу Шпаре, ви знаєте пана Іля?

ОБИДВА: Ми сліпі, ми сліпі.

МАЖОРДОМ: Пізнаєте його з голосу?

ОБИДВА: З голосу, з голосу.

МАЖОРДОМ: 1910 року я був суддею, а ви свідками. Що ви присягали перед гюленським судом, Людвіку Шпаре і Якове Гінляйне?

ОБИДВА: Що ми спали з Клярою, що ми спали з Клярою.

МАЖОРДОМ: Ви так запряглись переді мною. Перед судом, перед Богом. Чи то була правда?

ОБИДВА: Ми фальшиво присягали, ми фальшиво присягали.

МАЖОРДОМ: Чому, Людвігу Шпаре і Якобе Гінляйне?

ОБИДВА: Іль нас підкупив, Іль нас підкупив.

МАЖОРДОМ: Чим?

ОБИДВА: Літром горілки, літром горілки.

КЛЕР ЦАХАНАСЯН: Розкажіть тепер, що я з вами зробила, Кобі й Лобі.

МАЖОРДОМ: Розкажіть.

ОБИДВА: Пані веліла нас розшукати. Пані веліла нас розшукати.

МАЖОРДОМ: Так є. Клер Цаханасян веліла вас розшукати. Вас шукали по цілому світі. Якоб Гінльн емігрував до Канади, Людвіг Шпар до Австралії. Але вона вас знайшла. Що вона з вами зробила?

ОБИДВА: Вона віддала нас Тобі й Робі. Вона нас віддала Тобі й Робі.

МАЖОРДОМ: А що зробили з вами Тобі й Робі?

ОБИДВА: Осліпили й кастрували, осліпили й кастрували.

МАЖОРДОМ: Ось і ціла історія: Суддя, оскаржений, два фальшиві свідки, фальшиве оскарження 1910 року. Правда, позивачко?

КЛЕР ЦАХАНАСЯН встас.

КЛЕР ЦАХАНАСЯН: Так.

ІЛЬ: *(тупас ногою)* Задавнене, все задавнене! Давня, дурна історія!

МАЖОРДОМ: Що сталося з дитиною, позивачко?

КЛЕР ЦАХАНАСЯН: *(тихо)* Вона жила один рік.

МАЖОРДОМ: Що сталося з вами?

КЛЕР ЦАХАНАСЯН: Я зробилася повією.

МАЖОРДОМ: Чому?

КЛЕР ЦАХАНАСЯН: Мене зробив нею вирок суду.

МАЖОРДОМ: А тепер ви хочете справедливости, Клер Цаханасян?

КЛЕР ЦАХАНАСЯН: Я можу собі її дозволити. Один мільярд Гюленові, коли хто вб'є Альфреда Іля.

Мертва тиша. ПАНІ ІЛЬ кидається до ІЛЯ і обіймає його.

ПАНІ ІЛЬ: Фреді!

32 ІЛЬ: Відьмочко ! Ти не можеш вимагати цього! Життя давно йде далі.

КЛЕР ЦАХАНАСЯН: Життя йде далі, але я нічого не забула, Ілю. Ні Конрадсвайлерського лісу, ні Петрової стодоли, ні спочивальні вдови Боль, ні твоєї зради . Тепер ми обоє постарілися, ти скапцанів, мене пошматували ножами хірурги, час нам розрахуватися: ти вибрав своє життя і змусив мене вибрати моє. Ще недавно в лісі нашої молодости, повному спогадів про минуле, ти хотів стерти час. Тепер я його стерла і жадаю справедливости, справедливости за мільярд.

БУРГОМІСТЕР встас блідий, сповнений гідности.

БУРГОМІСТЕР: Пані Цаханасян: ми ще в Європі, ми ще не дикуни. Від імени міста Гюлена я відкидаю вашу пропозицію. В ім'я людности. Краще ми залишимося бідні, ніж поплямлені кров'ю.

Гучні оплески.

КЛЕР ЦАХАНАСЯН: Я почекаю.

ДВА ВІРШІ

Марко Царинник

БОСІ В ГОЛОВІ

ЧОРНІШІ ЧОРНОЇ ЗЕМЛІ

ми човнуємо удень через пороги
цієї холодної річки
уночі ми ринемо в пороги сну

мої зуби тонуть
у тіні твоїх плечей
мої пальці тонуть
у тіні твоїх стегон

мені сниться ти кажеш
я хочу любити
я ніколи не могла любити
мені сниться я кажу
я увесь розкладений у тілі твоєї жертви

твої стегна виринають
з тіні моїх пальців
твої плечі виринають
з тіні моїх зубів
і я бачу як ти
пропливши вранці вгору
лежиш відкрита дневі

ОЗБРОЄНА ЛЮБОВ

ти дуже проста
і вірш мій про тебе
мусить бути простий
коли ми наближаємось
до отвору вулькану
узбіччя якого

поросле короткою травою
ти шепчеш мені на вухо
що знала дівчину
яка боялась
що коли хірурги
розріжуть їй черево
звідти випурхнуть рої бджіл
і вона опиниться порожня
це ніби просто
це було б дуже просто
якби не те
що ти маєш себе на увазі
і що в моїм вогкім кулаці
холодніє стерилізований скальпель

ПІД ПРАПОРОМ ПОГРОМНИЦТВА

Богдан Кравців

Відбутий 23 березня 1973 року в Києві IV пленум правління Спілки письменників України залишиться в історії не тільки всієї української, але й радянської літератури, як одна з її найтемніших сторінок. Проведений під гаслом "Письменник — переконаний і активний учасник комуністичного будівництва", він був за своєю суттю дальшим етапом здійснюваного на Україні партійним режимом розгрому української літератури, такого ж основного за своїм засягом і кількістю репресованих, як ті розгроми, що їх започаткував сталінський режим у тридцятих роках. Головна доповідь, що її виголосив на пленумі Василь Козаченко, як і всі виступи членів правління СПУ, що взяли участь в її обговоренні, можуть бути яскравою ілюстрацією того, до яких меж примітивізації, а то й звиродніння дійшла сучасна літературна політика в УРСР. Головним лейтмотивом і доповіді В. Козаченка й інших доповідачів, усе з відомими в радянській літературі іменами, було громлення літераторів — прозаїків, поетів, літературних критиків, перекладачів, що своїми творами і працями пробували освіжити радянську літературу, оновити її мотиви, сюжети, засоби й загальну настанову. З того погляду відбутий пленум можна визначити, як пленум не будівництва, але погромництва.

Проходила підготовка до пленуму в двох аспектах: з одного боку, в аспекті творення культу особи поставленого режимом на пост фактичного керівника Спілки Письменників України і випробуваного погромника молодих сил і віянь у літературі Василя Козаченка, і, з другого боку, в організуванні звинувачень для заплянованого нового розгрому.

Не чекаючи точної дати з дня народження, що припадає на 25 березня, почали з'являтися в радянській періодиці гльорифікаційні статті про Василя Козаченка, голову київської організації письменників і фактичного керівника президії правління СПУ, після вибору його на становище першого заступника голови на VI-ому з'їзді письменників України, що відбувся в днях 18-21 травня 1971. В тижневику "Україна", но.11 за 18 березня 1973 появилася з великим портретом В. Козаченка стаття Олега Килимника п. н. "З ріки життя" з ентузіастичною силуетою В. Козаченка і закликком в її закінченні: "послухайте виступи ювіляра, прочитайте його чудову прозу — духмяна весна забуває у ваших серцях". П'ять днів

36 пізніше, у київській "Літературній Україні", но. 22 за 23 березня 1973 був надрукований привітальний лист В. Козаченкові в його 60-річчя від Президії СПУ та правління Київської організації СПУ, тобто організацій, які він же сам очолює, разом із портретом та великою статтею члена правління СПУ Віталія Логвиненка п. н. "Літописець народного подвигу". В привітальному листі В. Козаченко визначений, як талановитий публіцист, "чії нариси пройняті духом партійності і народності, служать великій справі комуністичного виховання підрастаючого покоління". В статті ж В. Логвиненка, як і в нарисі О. Килимника, висвітлена "широкогранна" партійно-громадська і літературно-публіцистична діяльність В. Козаченка під час війни і після неї. Промовчано тільки час його перебування під німцями в Києві 1941 року і не в'яснено, як в умовах "партизанського підпілля" в його рідному селі (Новоархангельське в Кіровоградській області — Б. К.) він зміг написати повість "Ціна життя", дату якої дехто встановляє на 1942 рік, і збірку оповідань "Три літа", що була видана 1945 року... Завершилося це возводжування Василя Козаченка у "вожді" Указом Президії Верховної Ради СРСР з 23 березня 1973 про нагородження В. Козаченка орденом Леніна "за великі заслуги в розвитку радянської літератури" із одночасним поставленням його в тому ж дні на становище уже не голови, але за партійно-організаційним зразком ... першого секретаря правління СПУ.

Відбувалося це "возведення" В. Козаченка в досить дивних, навіть і для радянської дійсности, обставинах. Попереднього голови 72-літнього уже Юрія Смолича, обраного не цілих два роки тому, в травні 1971 року на голову правління СПУ, на нарадах IV пленуму не було взагалі. Його звільнено із його посту нібито "у зв'язку з погіршенням стану здоров'я" і на його ж бажання, але ж із соромливої подяки йому "за його роботу" й іронічного побажання "нових творчих успіхів" — 72-літньому й важко хворому, можна судити, що проведено це "звільнення" в порядку звичайного "зняття". У зв'язку із схваленням пленумом пропозиції про зміну структури керівництва і введенням замість посад голови і 4 заступників голови правління посади першого секретаря, що ним став В. Козаченко, і 4 секретарів правління, що ними стали П. Загребельний, Ю. Збанацький, О. Левада та "секретар з організаційних питань", правдоподібно по лінії КГБ, маловідомий з літературної творчости Іван Солдатенко, характеристичний промовчаний в повідомленні про цю зміну структури керівництва факт, що із президії СПУ "видворено" тобто усунено тепер 38-літнього наймолодшого з-поміж членів президії правління СПУ, обраних на VI з'їзді в травні 1971 р., поета Бориса Олійника,

вичищеного, мабуть, за його "непогодженість" з політикою Козаченка, бож про ніяку його хворобу в повідомленні не згадано. Його місце зайняв 65-літній драматург Олександр Левада. Обрання в члени президії теж 65-літнього прозаїка Олександра Ільченка, про що згадано в повідомленні "Літературної України", але промовчано в повідомленні "Радянської України", досить таємниче: посади ж 5-ого секретаря не створено. Показовою для клімату, в якому відбувався ІV пленум, була присутність ославленого пропагатора "злиття націй" і погромника "буржуазного націоналізму" теперішнього секретаря ЦК КПУ на місці Федора Овчаренка — Валентина Маланчука.

Якщо йде про другий аспект підготовки до пленуму, тобто пропагандивного "розроблювання" ґрунту для проведеного під час пленуму розгromу, то він виявився у погромницькій статті відомих кагебівських кореспондентів "Радянської України" Я. Радченка і Б. Чабана, які в 60-ому номері тієї ж газети надрукували погромницьку статтю п. н. "Турист за дорученням". Спрямована формально проти таких "буржуазних націоналістів", як український мовознавець, професор Геттінгенського Університету Олекса Горбач, його дружина — відома перекладачка творів української, в тому й радянської літератури на німецьку мову Анна-Галя Горбач, її донька — поетка і молода дослідниця радянського роману Катерина Горбач і 19-літній син Горбачів Марко, який в лютому ц. р. відвідував Україну, ця стаття мала на меті вдарити деяких радянських літераторів — членів СПУ. Під обстріл названих "кореспондентів" чи точніше, як виходить із змісту статті, слідчих з апарату КГБ, попала найперше старенька, уже 75-літня Ірина Стешенко, онука Михайла Старицького, видатна діячка української сцени і навіть нагороджена медаллю "за доблесну працю у Великій Вітчизняній війні 1941-1945 рр." і заслужена перекладачка творів Мольєра, Шекспіра, Гете, Шіллера, Ібсена, як також із творчости О. Островського й М. Горького, за те тільки, що на її квартирі зустрівся Марко Горбач з перекладачем Григорієм Кочуром, передаючи йому подарунки від своїх батьків, і що "двері цієї квартири не раз гостинно відчинялися для певних відвідувачів", таких, як Віра Вовк (до речі, та ж сама українська еміграційна поетка, що їй СПУ влаштовувала в 1969 р. літературний вечір в Києві і що її тепло вітали і Микола Бажан, і Дмитро Павличко і Юрій Смолич і сама ж "Літературна Україна" назвала її "Бджолою з-за океану" — Б. К.) і Анна Горбач (перекладачка багатьох творів радянської літератури на німецьку мову — Б. К.). Натавровано в статті Радченка і Чабана також і відомого й заслуженого радянського літератора — літературного критика 66-літнього Григорія Кочура, перекладача з Шекспіра,

польської, чеської і словацької поезії — за те, що передав "від широкого серця" книжку своїх перекладів для родини Горбачів і цілком відкрито признав, що удержував з Анною-Галею Горбач, як перекладачкою, "контакти книжкового характеру", отримуючи "від неї потрібні... для праці книжки", і посилався на "аналогічне співробітництво з Вірою Вовк (Селянською) з Бразилії, Вольфрамом Бургардтом із Канади, Аркадієм Жуковським із Франції та деякими іншими". Одвертість Г. Кочура щодо мети його взаємин використали Я. Радченко й Б. Чабан для висловлення досить нікчемних підозрінь у ...ділових чи то й політичних зв'язках з еміграційними діячами відомими своїми "антирадянськими, буржуазно-націоналістичними поглядами". А вже найбільше дісталось громленому ще з минулого року відомому радянському літераторові, авторові ряду науково-фантастичних романів, перекладених на багато європейських мов — Олесеві Бердникові — за те, що він посмів приняти "червоний світер" в дарунок від Анни-Галі Горбач, до речі, тієї, що переклала його пригодницько-фантастичний роман "Чарівна квітка" на німецьку мову. Здається, більш сміховинного звинувачення і доказу "антирадянської діяльності" не змогли б були придумати навіть і слідчі із сталінського НКВД.

Проте ж, саме отакі абсурдні й нікчемні натяки й підозріння були використані офіційним керівництвом СПУ для широкої атаки проти деяких радянських літераторів, у першу чергу проти Олеса Бердника і Григорія Кочура. Згадуючи засуджуваного ще на VI з'їзді письменників України в травні 1971 року за "ущербний" роман "Полтва" прозаїка Романа Андріяшика і громленого останнім часом за роман "Меч Арея" письменника Івана Білика, новопризначений літературний сатрап Василь Козаченко присвятив їм усім велику частину своєї доповіді, вимагаючи "найгострішого осуду та серйозних висновків" у відношенні до О. Бердника і Г. Кочура і не вагаючись вдарити навіть молоду, але вже відому поетесу Ірину Жиленко за цикл її віршів, надрукованих п. н. "У дзвони серця" у кийській "Вітчизні" но. 3 за березень 1973 року. Погромницький виступ В. Козаченка такий показовий для теперішніх настанов режиму, що його треба привести цілістю, як ще один ганебний документ режимного затиску над українською літературою:

"Нам слід особливо і настійно дбати про поліпшення літературно-художньої критики, про створення найсприятливішої атмосфери для глибокого і принципового обговорення творів і гострої принципової боротьби з будь-якими відхиленнями від соціалістичного реалізму, партійності та народності нашої літератури.

Ми повинні давати рішучу відсіч всіляким проявам лібералізму, аполітичності, позакласового естетського підходу до явищ мистецтва.

Нам уже давно слід сказати прямо й одверто окремим нашим критикам, які й досі кокетують і хизуються своїм «лібералізмом», терпимим, а то й схвальним ставленням до давно і рішуче засуджених широкою громадськістю ідейно-хибних явищ у літературі (як, скажімо, «Полтва» Андріяшика чи «Меч Арея» Білика), що вони завдали і завдають серйозної шкоди насамперед вихованню молодих літераторів, тим ідейно-творчим засадам, які вони, як члени Спілки, за статутом покликані захищати.

Слід також і нашій Київській організації глибше розібратися в творчості і громадській поведінці фантаста Бердника — автора ідейно-ущербних, плутаних творів з присмаком ідеалізму, містики, проповіді «месіянства» («національно-генетичної інформації») української нації.

Свою творчу практику Бердник уже давно «підкріплює» та активно підтримує також і своєю громадською поведінкою, виступаючи перед читачами з сумнівними, вкрай плутаними сентенціями псевдо-філософського характеру, нетерпимо, я б сказав, войовниче, ставиться до будь-якої критики, звинувачуючи всіх і все, окрім себе, розсилаючи в усі кінці десятки, а то й сотні нерозумних, а то й провокаційних листів, які потрапляють і за кордон, друкуються в націоналістичній пресі, завдають шкоди престижеві як Спілки письменників України, так і загалом радянській літературі. Та й сам Бердник, як то свідчить стаття «Турист за дорученням», опублікована в газеті «Радянська Україна» від 13 березня ц. р., охоче зв'язується з непевними націоналістичними елементами з-за кордону, тобто поводить себе недостойно звання радянського письменника, всупереч статутів Спілки.

Вимагають також якнайгострішого осуду та серйозних висновків і більш ніж дивні «дружні» та «ділові» зв'язки з націоналістичними елементами перекладача Кочура, згадувані в тій же статті, його настійна апологетика поглядів неокласика М. Зерова.

Давно слід було б подумати і зробити для себе серйозні висновки з тієї критики, яка була спрямована на адресу написаного з націоналістичних історико-методологічних позицій роману «Меч Арея» і письменнику Івану Білику. Бо справа тут значно серйозніша, аніж то удають автор та деякі захисники його роману.

І ще кілька слів про громадянську позицію митця. Тут звертає на себе увагу відносно нове явище, що його іноді помічаєш у деякого з наших критиків та поетів, яким особливо бракувало тієї громадянської позиції, про яку йшлося на XXIV з'їзді КПРС і які тепер відгукуються на неї досить-таки своєрідно. Вони теж почали закликати нас, а отже, і читача, до «гражданственности». З'явилися в газетах і журналах вірші та статті, які від першого до останнього рядка твердять лише про громадянську позицію митця, закликають до громадянської дії, декларують її всіляко, але досить своєрідно. Є в них декларація, є слово, є заклик — немає тільки одного: конкретного змісту і конкретної адреси. Про яку «гражданственность» ідеться? До якої сміливості такі товариші закликають, що мають на увазі під мужністю митця? Адже є лише голе слово, гола декларація, з якої вилучено будь-який справжній, партійний, соціалістичний зміст. А в гіршому випадку та гучна, але гола декларативність іноді прикриває, правду кажучи, і щось зовсім протилежне, як, наприклад, активне несприйняття нашої дійсності.

Прикладом може служити, скажімо, цикл віршів «У дзвони серця» поетеси Ірини Жиленко, якими редакція «Вітчизни» вирішила відкрити третій номер свого журналу за цей рік. Тут є все: і Батьківщина, і «безсмертячко», що ним пахне липовий цвіт, і «чесний вірш та чесний труд» з аксесуарів неокласики початку двадцятих років, і заклики «іти на хрест», помінять «перо на шаблю і коня», і високе Древо доброти, і мамин вишитий рушник, який б'є у дзвони серця. Є ніби все, але прочитаєш ті вірші, й одразу напрошується питання: чи такими віршами слід відкривати номер журналу? Чи не могла б все-таки визначити поетеса більш точну адресу того «бою», до якого вона закликає нас?

До речі, такі невиразні, із закликами до безадресної, не відомо якої «гражданственности» статті і вірші ми не раз подибували в журналах «Дніпро», «Вітчизна», в газетах «Літературна Україна» та «Литературная газета», а подеколи і в інших виданнях. Коли ж пробуємо іноді звернути увагу на такі речі окремих товаришів поетів чи критиків, а то й редакторів, — у відповідь, замість розуміння справи, можна часто почути лише звинувачення в нерозумінні специфіки літератури, прямолінійності, догматизмі і тисячі інших смертних гріхів.”

Підтримав цього офіційного погромника також і другий з черги промовець під час нарад IV пленуму — відомий радянський літературознавець і літературний критик, доктор філологічних

наук Леонід Новиченко. Прославляючи "надихаючий, мобілізуючий вплив настанов XXIV з'їзду КПРС в питаннях літератури, художньої творчості взагалі", Новиченко приєднався до голобельного Козаченкового розгрому творів І. Білика, Р. Андріяшика та О. Бердника, звинувачуючи водночас із цим радянську літературну критику за толерування цього роду "ідейних прорахунків і помилок" і формулюючи окреме обвинувачення проти Григорія Кочура за його позитивну оцінку творчості та діяльності Миколи Зерова і неокласиків. Виступ Л. Новиченка також вартий зачитування, як документ сталінської рецидиву у трактуванні літературної спадщини українських письменників, знищених сталінським режимом в 1920-1930-их роках.

"Партія жде від письменників — казав Л. Новиченко — ще активнішої участі у вихованні трудящих, у формуванні всебічно розвиненої особистості будівника комунізму, в утвердженні ідей радянського патріотизму та пролетарського інтернаціоналізму, в боротьбі проти буржуазно-націоналістичної ідеології.

Ми з гіркотою й тривогою думаємо про шкідливі ідейні прорахунки й помилки, які зустрічаються у книгах деяких письменників. Не буду докладно говорити про такі речі, як «Меч Арея» І. Білика, «Полтва» Р. Андріяшика, «Зоряний корсар» О. Бердника — про них мовилося вже чимало. Але хочу сказати, що в цьому зв'язку знов постає питання про відповідальність і принциповість критики. Доводиться визнати, що принаймні про деякі з цих творів професійна літературна критика або промовчала, або відгукнулася на них дуже недружно, лише одиночними й інколи невпевненими голосами. Були й випадки прямої підтримки і захвалювання помилкових речей. При всіх позитивних зрушеннях, які відбулися після постанови ЦК КПРС «Про літературно-художню критику», цей факт не може не тривожити нашу громадськість. Видно, справжній, послідовній партійності деяким нашим критикам ще треба вчитись і вчитись — вчитись передусім практично здійснювати принцип партійності у своїй праці.

Не обійшовся без прикрих помилок і викривлень процес повернення до літератури певної частини літературної спадщини 20-30 років. Порушення принципу партійності призводило в деяких випадках до ідеалізації чужих радянській літературі постатей, в інших — до гладенького «причісування» постатей суперечливих, до спадщини яких потрібен особливо пильний аналітичний підхід.

Наведу лише один приклад, пов'язаний з оцінкою М. Зерова, відомого ідеолога групи неокласиків у 20-х роках. Треба визнати, що чи не найбільше старань до поширення «культу» Зерова доклав Г. Кочур — і в своїх статтях про так звану «українську школу» перекладу, і в деяких інших виступах. Від нього «колінопреклонне» схиляння перед Зеровим перейняли деякі молоді поети і критики. Дифірамби лідерів неокласиків пішли гуляти по сторінках журналів і книг. Але чи можна забувати про справжнє ідейно-політичне обличчя Зерова і про ту роль, яку він зіграв у літературній боротьбі 20-х років?

Охоче повторюване авторами цих дифірамбів твердження, що Зеров не був прихильником «мистецтва для мистецтва», правильне, можна сказати, лише наполовину, і то зовсім в іншому, ніж вони гадають, сенсі. На ділі справа виглядала так, що Зеров — і в віршах, і в критичних виступах — таки намагався стверджувати ідею «чистого мистецтва», але в розумінні його незалежності від революції, від ідей партії і народу. Разом з тим він був автором і ряду одверто політичних — тільки не в радянському, не в соціалістичному розумінні — віршів. Звичайно, в його спадщині є й лірика на більш нейтральні особисті, пейзажні, історичні теми. У нас є досить фактичних даних для того, щоб значно точніше, з справді класових позицій оцінити діяльність М. Зерова і його справжнє місце в умовах гострої боротьби за нову, радянську українську літературу.

З одного цього прикладу ми можемо бачити, як багато гострих проблем і завдань стоїть перед літературною критикою та літературознавством, що мають до кінця вижити ідейну плутанину, всеїдність, компліментарність та інші хиби, вказані в постанові ЦК КПРС «Про літературно-художню критику».

За В. Козаченком і Л. Новиченком в один гуж потягнули й інші промовці — члени правління СПУ, громлячи й собі натаврованих уже колег за професією, не раз куди більше видатних і заслужених для української літератури, як вони самі.

Михайло Логвиненко, автор панегіричної статті про В. Козаченка, відзначаючи "справедливість" висловлювань свого "боса" про "високу відповідальність письменника перед народом", кається, що письменники "не завжди оперативно реагували на деякі негативні явища літературного процесу", не розкривали "ідейних прорахунків" у творах таких письменників, як Р. Андріяшик, І. Білик, О. Бердник, "хибних в ідейно-художньому відношенні". Водночас із цим М. Логвиненко ствердив, що винні в цих

”прорахунках” не тільки самі письменники, але й ”критики, почасти ...історики, які рецензували рукописи ”Меча Арея” і ”Зоряного корсара” і які ”теж виявили невимогливість і лібералізм, а, значить, дезорієнтували видавництва, а потім і читача”.

Дісталось і видавництву ”Радянський письменник”, у виданні якого появилсь розгромлений ”Меч Арея”. Новий головний редактор цього видавництва Анатоль Стась, призначений востаннє на місце знятого, мабуть, теж ”за станом здоров'я”, прозаїк і літературного критика Дмитра Міщенка, у своєму виступі під час пленуму, згадуючи книжку ”Меч Арея”, ствердив покайнно: ”Вона розкритикована гостро, і, мабуть, ще не раз буде згадана, як справедливий докір на адресу нашого видавництва. Наш колектив сприйняв критику, зроблено потрібні висновки, вжито заходів з тим, щоб піднести відповідальність кожного працівника видавництва за довірену йому ділянку роботи”.

Щоб не відстати від інших погромників, відповідальний секретар Дніпропетровського відділення СПУ, російськомовний прозаїк Федір Залата знайшов ще одну жертву — біографію-розповідь молодого прозаїка з Дніпропетровщини Володимира Заремби про етнографа й історика Івана Манжуру, що була видана в серії ”Життя славетних”, як випуск 17, видавництвом ЛКСМУ ”Молодь” у Києві, 1972 року. ”Те, з яких позицій висвітлює цю постать автор — ствердив у своєму звинуваченні Ф. Залата — викликає подив. Молодий письменник не зумів розібратися в тих історичних складностях, з яких формувався Іван Манжура, людина творча, мисляча. Звідси в творі така відчутна ідеалізація і обставин, і тогочасних діячів, що зажили не такої вже й доброї слави в пам'яті українського народу, як те бачимо у В. Заремби. Книжка вийшла позакласовою. Не бачимо в ній справжнього Манжури — поета, борця. Письменницька організація Дніпропетровщини разом із істориками, літературознавцями обговорила книжку, вказала авторові на його помилки”.

”Припала до серця” доповідь В. Козаченка також і донецькому поетові і прозаїкові Миколі Рудеві — ”чітка, глибоко партійна, гостра”. Покликаючись і на В. Козаченка і на Л. Брежнєва, М. Рудь доводив:

”Йдеться про вірність нашому Прапору, про вірність справі комунізму. І краса людини саме й полягає в цьому. Аполітичність же, самокопирсання забирає багато сил і може призвести до ідейних зривів, помилок, сумних наслідків. Уже тільки можливість таких помилок вимагає од нас партійної принциповості у творчій громадсько-виховній роботі, в щоденному спілкуванні з молоддю. Мусимо рішуче заперечити тим окремим біялітературним молодикам, які іноді спекулятивно

підкидають думку про нібито зневажливе ставлення старших до творчої молоді. Якщо ми в нашій Спілці й ставимося відверто негативно до творів молодих, то ставимося до віршованих спроб кволих, позасоціальних, аполітичних.

Нам спільно з молодими належить виявити непримиренність до ворожої ідеології, яка іноді намагається завоювати душі молодих та й не тільки молодих літераторів. Маємо на увазі історію з критиком Дзюбою, писання якого використовує буржуазна пропаганда, та фактами, наведеними газетою «Радянська Україна» в статті «Турист за дорученням». В ній ідеться про недостойні радянської людини вчинки деяких членів нашої Спілки.»

Стільки було конкретних звинувачень і доносів на тих чи інших літераторів під час нарад IV пленуму правління СПУ. Решта з-поміж промовців говорили вже тільки загально. Драматург і прозаїк Микола Зарудний пригадав слова теперішнього першого секретаря ЦК КПУ В. Щербицького, що "в світі точиться непримиренна ідеологічна боротьба, і свою зброю-слово ми повинні тримати чистою і гострою, вона ні в якому разі не повинна потрапляти до рук людей, отруєних націоналістичним дурманом, реакційною пропагандою". Колишній редактор львівського "Жовтня" і тепер секретар львівського відділення СПУ Ростислав Братунь, той, що перший поривався судити поета Ігоря Калинця, засудженого потім судом на 9 років ув'язнення, закликав наслідувати "публіцистичні традиції" Ярослава Галана, запеклого погромника "буржуазних націоналістів". Єдиний тільки Віталій Коротич, прославляючи партію за дані письменникам "уроки", оцінював критично "неоперативність" радянської критики у відношенні до сірої і неталановитої літератури і домагався наполегливої праці з молодими. Менш-більш коректно про "форми втручання в життя" говорив російськомовний письменник, відповідальний секретар Луганського відділення СПУ Тарас Рибас.

Досить мінорно прозвучала оцінка сучасної української радянської літератури і в схваленій IV пленумом СПУ резолюції. Висловлені в ній суперлятиви про "незнаний досі могутній приплив духовної енергії в українських радянських письменників" були заперечені зараз же такими черговими абзацами:

"Констатуючи деякі творчі здобутки нашої Спілки останніх років, пленум все ж зазначає: українські літератори ще повністю не сплатили свого почесного

боргу перед радянським народом, який чекає од них художніх творів високого громадянського і мистецького звучання про звитяжні трудові звершення на передових рубежах дев'ятої п'ятирічки.

Викликає занепокоєння та обставина, що деякі автори втрачають класові орієнтири в оцінці історичних подій і процесів, виявляють нерозуміння закономірностей суспільного розвитку, співвідношення в ньому соціального і національного тощо.

Часом виходять твори, в яких ще зустрічаються факти ідеалізації патріархальщини, протягування ідеалістичних поглядів на розвиток націй, викривлення закономірностей суспільного прогресу, втрата класового, історичного підходу до оцінки явищ суспільного життя."

* * *

Показовими для абсурдності формульованих Козаченком і ко. звинувачень і закидів на адресу громлених ними літераторів можуть бути називані під час IV пленуму їхні "ідейно-ущербні" твори.

Громлений останніми місяцями із радянських трибун і сторінок преси історичний роман Івана Білика "Меч Арея", написаний за словами В. Козаченка нібито "з націоналістичних історико-методологічних позицій", з історичними реалітетами має дуже мало спільного. Про це свідчить і його повна назва "Меч Арея, або казання про великого князя Богдана званого Аттілоу, про незрівнянну красуню Гримгільду, про підступного євнуха Хрисафія, та вірного воя Годечана, який порятував свого князя від наглої смерті, про імператорів Теодосія й Маркіяна, про нерозважливого короля Бургундського, про коваля Людоту і зачарований скарб Нібелюнгів", як і те, що у своїх фантастичних гіпотезах автор ідентифікує історичних гуннів із східньо-слов'янськими племенами, предками українського народу. Виданий 1972 року у видавництві "Радянський Письменник" цей наскрізь фантастичний роман стягнув справжню бурю обвинувачень і закидів не тільки на автора, але й на видавництво. Розглядові "ідейної ущербности" цього роману і "недоліків" у роботі видавництва були присвячені окремі засідання правління СПУ. Був засуджений цей роман не тільки українськими літературними чиновниками, але й також московським доктором історичних наук А. Яковлевим в органі Союзу письменників СРСР "Литуратурная газета", но. 46 з 15 листопада 1972 р. в його статті

46 "Против антиисторизма", передрукованій зараз же, 21 листопада 1972 в київській "Літературній Україні." Засуджуючи прояви націоналізму та ідеалізації історичних постатей різних народів, А. Яковлев згадав також і "Меч Арея" Івана Білика, мовляв, автор цього роману "прагнучи якнайбільше прославити міфічного київського князя Богдана Гатила, договорився до того, що оголосив, нібито під цим ім'ям виступав вождь гуннів Аттіла".

Критикований не тільки на пленумі, але ще й до нього фантастичний роман Олеся Бердника "Зоряний корсар" був виданий 1971 року в Києві у видавництві "Радянський Письменник" тиражем у 65 000 примірників. Зданий був на виробництво 2 червня 1971 і підписаний до друку 9 серпня того ж року із зазначенням, що редактор його був І. М. Власенко, мабуть один із працівників видавництва.

Появився "Зоряний корсар" із такою супровідною довідкою від видавництва:

"Тригорій Бова — молодий криміналіст — став учасником фантастичних подій. При таємничих і неймовірних обставинах раптом зникає його кохана. Вові вдається встановити, що сліди ведуть до жителів багатомірності. Перед героєм нового твору Олеся Бердника постає захоплююча й мінлива панорама інакбутнього життя з космічними конфліктами, трагедіями, боротьбою різних поглядів на світ, з безстрашними шуканнями і моральними падіннями. Читач весь час відчуватиме пульс боротьби за красу відносин, людяність, любов і подвиг в ім'я блага мислячих істот Безміру. Такий основний філософський і художній пафос фантастичного роману "Зоряний корсар".

"Читач познайомиться з цікавими фантастичними гіпотезами, з сильними людськими характерами, разом з героями книги пройде складними стежинами їхнього життя, стане співучасником казкових подій, пізнає нові обшири, до яких кличе всіх нас Космічна Ера — Ера вселюдського об'єднання".

Авторова присвята звучить: "Тій, яка вічно йде на зустріч, з любов'ю присвячую". Складається роман із трьох книг-частин "Чорний папірус", "Зоряний корсар", "Чудодійний келих", кожна із яких попереджена віршовим мотто. Закінчується цілий роман

”Упродовж тисячоліть твої (Арімана, постаті, що символізує в романі духа зла і темряви — Б. К.) слуги обплутували людей незліченною павутиною забобонів, догм, містики й утилітарних жадань. Закони, закони, закони! Безліч стін довкола полум’яного серця Прометея! Та глянь — горить твоя павутина на вогні пізнання, шлях у космічне безмежжя відкрито, і його не закряє ніхто — ні релігія, ні насилля, ні лестощі, ні навіть ті, хто відкрив цей шлях, — навіть учені!

”Закони обмеження, деспотії та пустої віри не виправдали себе. Вони прокладали глибоку, невилазну колю там, де потрібна була стихійна гра інтуїції, зв’язували, де крила шукачів прагнули в небо, зупиняли, де нагромаджувалася блискавиця революції і повстання! Чуте, Братове? Віднині — час Любові й Свободи!”

Із приведених цитатів виходило б, що Бердникові заклики до людяности, любови і свободи, звільнення від засуджуваних, до речі, комуністичною ідеологією забобонів, догм, містики, а то й релігії, вистачили, Василеві Козаченкові й іншим кололітературним комісарам і цензорам, щоб започаткувати проти нього погромницький похід із обвинуваченнями в ”буржуазному націоналізмі”, ”проповіді месіянства” й інших того роду ”злочинах” і ”прорахунках”, які в радянській дійсності ведуть цькованого письменника на ешафот — під гільйотину судового вироку, довголітнього ув’язнення в тюрмах і таборах суворого режиму а то й фізичного знищення із одночасною екскомунікацією — засудженням і вилученням — усієї його творчости.

Ще треба згадати, що під посиленою увагою режимних цензорів Олесь Бердник перебуває не від сьогодні. Київська російськомовна ”Рабочая газета” надрукувала була в числі з 30 липня 1965 р. п. н. ”Фантастика или туманность” відзив кандидата філософських наук і старшого наукового співробітника Інституту філософії АН УРСР М. Поповича з приводу надрукованої в журналі ”Знання та праця” розповіді Олесь Бердника ”Зустріч над безоднею”. Автор відзиву засудив тоді О. Бердника за ”нісенітність й ідеалізм видвигнених... гіпотез” і зокрема ж за те, що його розповідь була використана ... сектантами для підтвердження існування Бога. У зв’язку з цим журнал надрукував у відповідь

48 сектантам фейлетона І. Власенка (чи не пізнішого редактора "Зоряного корсаря" І. М. Власенка? — Б. К.) п. н. "Схопили бога за бороду" із ствердженням, що Вселенна (Всесвіт) — це не тільки Земля, але й інші галактики, в яких можуть жити розумні істоти. Сім років згодом, в квітні 1972 р. Олесь Бердника заатакував у київській "Літературній Україні" (Но. 32 з 21 квітня 1972) "літературний критик", співробітник КГБ й Київського радіо Ол. Микитан за виголошену ним під назвою "Проблеми космоплавання і футурологія" доповідь у Київському технологічному інституті харчової промисловости. Висловлені в цій доповіді гіпотези про можливість потойбічного життя і про безсмертність людського духа Ол. Микитан назвав проповіддю ідеалізму й містики, суперечною "з матеріалістичним світоглядом і "з завданнями комуністичного виховання молоді", спрямовуючи водночас із цим донощицький запит до Бюро пропаганди художньої літератури СПУ: "Хто ж дозволяє і хто благословляє такі публічні виступи О. Бердника?" У висліді цього доносу вже в черговому числі "Літературної України" но. 33 з 25 квітня 1972 появилось "вияснення" П. Автомонова, директора названого бюро пропаганди, із ствердженням, що Бюро цього виступу О. Бердника не організувало і що Рада Бюро "вирішила позбавити О. Бердника права виступати за путівками Бюро пропаганди та аналювати рекламу на публічні виступи О. Бердника, виготовлену в 1970 році". Вслід за цим "Хроника текущих событий" подала в но. 25 із 20 травня 1972 р., що між заарештованими в часі між березнем і травнем 1972 р. мав бути член СПУ Олександр Бердник. Повідомлення про його виключення із СПУ і суд на ним покищо не було.

Атакований В. Козаченком 65-літній перекладач і член СПУ Григорій Кочур за "зв'язки з націоналістичними елементами" і за "настійну аполеготику поглядів неокласика М. Зерова", провинився у відношенні до режимної кололітературщини хіба тим, що час до часу виступав з публікацією перекладів знищеного у 1930-их роках поета, літературознавця і перекладача Миколи Зерова, до речі, офіційно реабілітованого і вміщеного навіть у біо-бібліобліографічному довіднику "Письменники Радянської України", що був виданий у В-ві "Радянський Письменник" у Києві 1970 р. Закидувані йому "зв'язки з націоналістичними елементами" обмежувалися, як це ствердив відверто сам Кочур, до контактів із закордонними перекладачами й обміну із ними художньої і перекладної літератури. Якщо ж іде про "аполеготику поглядів неокласика М. Зерова", то з куди більшим резонансом і підставою можна обвинувачувати в цьому покійного Максима Рильського, автора статті п. н. "Микола Зеров — поет і перекладач",

надрукованої посмертно разом із великим вибором оригінальних і перекладних творів М. Зерова у львівському органі СПУ "Жовтень" (Но. 1 за січень 1965 року) і редактора опублікованого 1966 року у в-ві "Дніпро" видання "Вибране" М. Зерова й автора надрукованої в цьому виданні статті. Григорій Кочур був тільки разом з Віктором Петровим упорядником приміток до цього видання, в яких якоїсь "апологетики" М. Зерова важко дошукатися.

Розгром В. Козаченком молодого радянської поетки Ірини Жиленко за цикл її ліричних поезій п. н. "У дзвони серця", надрукований в офіційному органі СПУ "Вітчизна" (но. 3 за березень 1973 р.) і його докори з цього приводу на адресу редакційної колеги "Вітчизни", в склад якої входить також і сам В. Козаченко, можна пояснювати хіба його анімозією до головного редактора цього журналу Любомира Дмитерка (в повідомленні про IV пленум правління СПУ це прізвище не згадується, хоч на VI з'їзді 1971 р. Л. Дмитерко був обраний не тільки до Правління, але й до його президії!), чи й наполегливим бажанням В. Козаченка "висадити" Л. Дмитерка із становища головного редактора "Вітчизни". У сповнених ліризму і жіночих почувань, але ж свіжих й оригінальних своєю формою поезіях Ірини Жиленко нічого антирежимного чи й хочби антигромадського немає. У першому вірші цього циклу І. Жиленко проклямує воздавання трудом і чесністю: "ні дня без мислі, кроку і уроку; допоки — чесний труд і чесний вірш" і в другому — дорогу свого серця визначає, як "вічний бій". Четвертий із цього циклу вірш "Уклін" антирелігійний за своїм змістом: кількома наворотами авторка підкреслює, що хист її, сила і "снага боротись і хміліть, вставать з руїн, відроджуватись з тліну" — "не від бога!". Громадським звучанням пройнятий і вірш "Слово матері" із визначенням "краси святої" як "Задуми. Праці. Доброти. І гордої вірності Батьківщини". Єдиним "злочином" Ірини Жиленко було хіба те, що її поезії корисно вирізняються серед того віршового мілководдя, що в нього загаяють молодих радянських поетів Василь Козаченко і його соратники, бажаючи звести радянську поезію до сіризни й мертвеччини сталінських років.

Цілком сміховинні також звинувачення, що з ними виступив під час IV пленуму проти молодого прозаїка Володимира Заремби за його біографічну повість "Іван Манжура" відповідальний секретар Дніпропетровського відділення СПУ Федір Залата. Закидаючи В. Зарембі "ідеалізацію і обставин, і тогочасних діячів, що зажили не такої вже й доброї слави в пам'яті українського народу", дніпропетровський погромник літературної молоді Ф. Залата зарахував до того роду "безславних" чи "неславних"

діячів... мовознавця Олександра Потебню, фольклориста й етнографа Якова Новицького, літературознавця й етнографа Миколу Сумцова, драматурга і театрального діяча Марка Кропивницького фольклориста Григорія Залюбовського і навіть російського письменника Льва Толстого. Згадані в книжці В. Заремби ще олексіївський дідич Петро Синьогуб і катеринославський видавець Микола Биков, які протягом довгих років видатно помагали І. Манжурі, як людині і як етнографові-дослідникові, але і їх також тяжко віднести до "діячів, не такої вже доброї слави в пам'яті українського народу". В чому проявилися виявлені Ф. Залатою "помилки" В. Заремби могли б сказати хіба тільки дніпропетровські "історики" й "літературознавці", які обговорювали біографію Івана Манжури.

* * *

Доповідаючи під час ІV пленуму СПУ теперішній його перший секретар Василь Козаченко не спромігся чомусь підвести підсумків очолюваної ним погромницької акції хочби за останніх 22 місяці, тобто від VI з'їзду письменників України, з часу, як він став фактичним керівником не тільки Київської партійної організації СПУ, але й усієї СПУ. А цей баланс для сучасного становища української літератури в УРСР також досить показовий.

Із спілки письменників України були виключені: літературознавець і літературний критик Віктор Іванисенко, літературний критик Іван Дзюба, прозаїк Василь Захарченко. Із названих Іван Дзюба був засуджений у березні 1973 року на 5 років ув'язнення і три роки заслання.

Були заарештовані, почавши з січня 1972 року: літературний критик і перекладач Іван Світличний, літературний критик Євген Сверстюк, літературознавець Михайло Осадчий, поет і літературознавець, співробітник Інституту літератури АН УРСР Василь Стус, поет Ігор Калинець. Із них М. Осадчого засудили на 7 років ув'язнення і 5 років заслання, В. Стуса на 5 років ув'язнення і 3 роки заслання і І. Калинця на 9 років ув'язнення і 3 рр. заслання.

Внаслідок цькування із трибун СПУ та репресій були виключені з літературного процесу на Україні і примушені замовкнути: поетка Ліна Костенко (заповіджені вже кілька разів видання її поезій так і не появились) та талановиті поети Василь Голобородько, Микола Воробйов, Григорій Чубай і багато інших.

Орденем Леніна нагороджено Василя Козаченка даремно. В розгромі й затиску української літератури в Українській РСР він і його соратника мають справді такі "великі заслуги".

ДМИТРО ДОНЦОВ (1883-1973)

Мирослав Прокоп

I.

Дня 30 березня 1973 р. помер в Монтреалі, в Канаді, Дмитро Донцов, одна з найвидатніших і найбільш кольоритних постатей українського визвольного руху 20-ого сторіччя.

В найновішу історію українського народу Донцов увійшов передусім як ідеолог організованого українського націоналістичного руху 1920-их і 30-их рр. в західних областях України та на еміграції. Хоч Донцов ніколи не був членом Організації Українських Націоналістів (ОУН), на першій програмі ОУН, що була прийнята в 1929 р., а ще більше на її діях в 1930-их рр, витиснене нестерте тавро його небуденної індивідуальности, його філософії, його проповідей боротьби проти ворога, жертвенности, самовідречення, а рівночасно його нетерпимости, нетолерантности до інакше думаючих, його концепції перманентної громадянської війни.

Своїми ідеями цей уродженець Приозів'я запалив душі тисячів західньо-української молоді двадцятих і тридцятих років, він став їхнім некоронованим королем. За нечисленними війнятками, те, що він писав, його звеличники приймали як недискусійні догми. Динамікою своєї агітації він, на ділі, спаралізував впливи на українську суспільність іншого великого мислителя і свого сучасника, Вячеслава Липинського. Донцову не зуміли протиставитись опозиційні до його типу націоналізму і до ОУН, демократичні партії Західньої України та еміграції, а деякі з них, під його тиском та у психозі кризи міжвоєнної західньо-європейської континентальної демократії і росту тоталітарних ідеологій, перед ним капітулювали.

1930-і роки — це період найвищих досягнень Донцова серед української суспільности.

У другій світовій війні та після неї вплив Донцова на організований націоналістичний, чи взагалі визвольний, підпільний і повстанський рух значно послаб. Ті, які в Донцова вчилися

політичної грамоти і з його ідеями та пропозиціями вирушили в боротьбу на початку 1940-их рр. і пізніше, мусіли у зустрічі з життям народу, головню Наддніпрянської України, чимало вивченого ревідувати, а то й зовсім відкинути. Цього ніколи не простив їм Донцов. Як послідно невгнутий, аподиктичний і вірний своїй концепції націоналізму, — ми сказали б по-доктринерському нечулий на вимоги життя, — Донцов засудив такий ревізіонізм його колишніх послідовників. Він гостро критикував програмові переміни, що заіснували в ОУН в часі другої світової війни, ідеї викладені в Постановах III Великого Надзвичайного Збору ОУН в 1943 р. З типовою безкомпромісовістю і пристрасною та безоглядністю, застосовуючи характерні для нього засоби безцеремонної полеміки, Донцов зарахував до ворогів націоналізму носіїв політичної думки організованого українського націоналістичного та всього визвольного руху 1940-их та початку 1950-их років. При своєму моделеві націоналізму він стояв незмінно до останніх днів свого життя. Іронією долі того колишнього володаря умів і сердець тисячів прихильників було те, що в останніх роках коло вірних його "церкви" звужилось до малого гурта людей, а у відступники від націоналізму попали, в його опінії, навіть ті, які дали себе рахували його визнавцями.

Та це була тільки слабкість великої людини, яка, створивши в одному періоді свого життя велике і неповторне, не схотіла дати ходу в життя новому і судорожно держалась за мертве. Видається, що Донцов ніколи за свого життя не усвідомив того, що створені ним цінності стали невід'ємним надбанням не тільки тисячів його послідовників, але й цілої нації, та що, рівночасно, в процесі росту націоналістичного й усього визвольного руху, той рух, перехопивши усе живе й непроминальне з доктрини ідеолога організованого українського націоналізму, мусів звільнитися від того, що народові було чуже, що гальмувало його ріст, усе штучне, надумане, усе принесене з чужого поля.

Вийшло так, що Донцов думав категоріями секти, а його послідовники критеріями ширшого народного руху й у такий рух перенесли його ідеї. Що в тому процесі релігія секти мінялася, — це так! Але на цьому рух не втрачав, навпаки — багатів. Можливо, що не будучи ніколи в умовах безпосередньої організованої боротьби, за винятком ранньої молодости, коли він був ще в рядах Української Соціал-Демократичної Робітничої Партії (УСДРП), Донцов таких вимог народного руху просто не відчув. Він не розумів також, що в умовах національного поневолення український визвольний рух програмово і тактично поширювався, ріс, багатів не тільки спадщиною Донцова, — бо ж не від Донцова

він почався і на ньому він не кінчається — але також спадщинами інших мислителів, пробудителів народу, тих, хто формував його духовість і політичне мислення.

Ось тепер ми бачимо, що впродовж 1960-их і на початку 70-их рр. діяв і в якійсь мірі діє також сьогодні модерний самооборонний рух народу на Україні. Хто має сумнів, що в ньому є надбання політичної думки усього минулого України, отже і того, що створив Дмитро Донцов? Але, рівночасно, хто сумнівається в тому, що ідеологія і програма того руху — це не донцівський націоналізм і не програма будь-якої ОУН?

II.

Хоч діпазон політичної і публіцистичної діяльності Донцова охоплює понад сім десятиріч нашого сторіччя, своє провідне місце в українському визвольному русі він завоював собі ще до вибуху другої світової війни. Донцов є автором понад 20 праць і соток статей на політичні, громадські та літературні теми, але його межові речі, ті, які здобули йому ім'я ідеолога українського організованого націоналізму, ті, які визначили його профіль як носія ідеї безкомпромисового самостійництва і суцільної протиставности України Росії, як виразника нового типу духової культури народу, були створені ним 1913 і 1939 рр., себто впродовж одного чверть-сторіччя.

Дмитро Донцов ангажувався також в організаційній політичній роботі. В 1905 р. він став членом УСДРП, а відтак співпрацював з Революційною Українською Партією (РУП), був за свою діяльність арештований і в'язнений у Києві. Потім він розійшовся з марксизмом і в 1918 р. співпрацював з Українською Хліборобсько-Демократичною Партією (УХДП), що звало його на короткий час з його пізнішим грізним політичним противником й антиподом — Вячеславом Липинським.

Проте стихією Донцова була політична публіцистика і літературна критика. Взагалі, він був людиною слова, а не діла. Межовою подією в його житті стала його доповідь п. н. "Сучасне політичне положення нації та наші завдання", що її він виголосив на студентському з'їзді у Львові 1913 р., і в якій поставив постулат державної самостійности України, як безпосередню мету боротьби українського народу. В умовах неясности політичних ідеалів тодішнього українства по обох боках австро-російського кордону, коли програма самостійности України то виринала то зразу тонула в хаосі культурництва, автономізму, чи дрібніших подачок, а боротьбою за них підмінювалися кінцева мета, до якої народ мав

54 змагати, в таких умовах поставлена Донцовим програма державної самостійності України і відділення від Росії мала революційне звучання. Недаром в колах тодішніх провідних російських діячів (Ленін, Мілюков і ін.) Донцов придбав собі ім'я українського сепаратиста і на нього посипались громи російської чорносотенної реакції.

Але шойно післявоєнні роки відкрили справді широкі горизонти для вияву індивідуальності Донцова.

Трагічний вислід української національно-демократичної революції і визвольних змагань, політично-програмові хитання українських провідників, їх нерішучість і кунктаторство у з'ясуванні народові виразних політичних цілей, їх занедбання організаційно схопити революційні настрої мас, а вслід за тим повторне поневолення України чотирьома окупантами, поставили перед українським народом цілу гаму питань: чому так сталося? хто винен? що далі? і т. п. Ясно, що в умовах невдачі, обвинувачення мусіли посипатись насамперед на голови провідників.

Донцов був ідеально кваліфікований для того, щоб в такій дискусії взяти участь. Що більше, у дуже скорому часі він завоював собі в українському політичному світі місце головного прокурора, що виготовив суцільний акт обвинувачення винним, поставив діагнозу недуг, що ними, на його думку, хворіла ціла нація та дав рецепт лікування. Це був основний його зміст публіцистики, що її він, осівши у Львові, розвинув між двома світовими війнами. Свої думки він виклав у двох своїх основних працях, а саме в написаній в 1921 р. на еміграції, у Швейцарії, книзі "Підстави нашої політики", та у "Націоналізмі", що появилася в 1926 р. й у виданому ним "Літературно-Науковому Вістнику", пізніше у "Вістнику", а також у книгозбірні "Вістника".

Насамперед Донцов поставив своєю метою з'ясувати те, що він назвав "колективним ідеалом" нації, на якому мусіла б бути зосереджена уся її увага і за який вона мала б вести боротьбу. В його розумінні, такої виразної мети в українського народу не було, її не мали керівники революції і це мусіло привести до катастрофи. При тому, відповідальним за таку недостачу уважав Донцов не тільки самих провідників визвольних змагань, але також їхніх попередників, тих, хто в минулих десятиріччях формував українську політичну думку. Він провів нещадну критику тих, хто, як він писав в "Підставах нашої політики", несе відповідальність "за пануючу в нас сентиментально-космополітську, москвофільсько-гуманітарну ідеологію", а серед них, в першу

чергу, Михайло Драгоманов, який, на думку Донцова, "і досі є головним вождем українського націоналізму". З цього п'єдесталу Донцов вирішив Драгоманова скинути і протиставити йому націоналізм власного толку.

Дуже швидко показалося, що боротьба проти мряковинних політичних ідеалів минулого, стала в руках Донцова зброєю першорядного гатунку. В огні його публіцистики до решти перегоріли в українському політичному мисленні залишки автономістичних, федералістичних, чи інших концепцій симбіози з ворогами державної самостійности України, точніше кажучи, з Росією, бо, якщо йдеться про Польщу, то тут Донцов таких сильних застережень не мав.

Дехто міг би завважити, що в тодішній боротьбі проти компромісів в питанні державної самостійности України Донцов вдирався у відкриті двері. Бо ж усе це мало місце вже після проголошення урочистих актів самостійности і соборности України. Але воно не зовсім так.

У Четвертому Універсалі, що проголошував утворення самостійної Української Народної Республіки, говорилося також про майбутні українські Установчі Збори, як "найвищий наш орган, що має рішити про федеративну зв'язь з народними республіками колишньої російської імперії", а урочисті акти самостійности і соборности не перешкодили керівникам галицької України шукати порозуміння з Денікіним, чи то з Червоною Армією, а керівникам УНР — з Польщею, звичайно, коштом обмеження української суверенности. Михайло Грушевський, як перший голова відродженої української держави, отже і символ самостійности України, визнав можливим повернутись до УРСР, що була запереченням самостійности, і тим самим, в якійсь мірі, він той акт насильства апробував. (Досягнення і праця Грушевського, як історика, після його повернення до УРСР — безспірні, але суті проблеми про яку тут говориться, це не міняє). Покутували також у той час ще федералістичні концепції Василя Панейка, хоч серйозного впливу на українську громаду вони не мали. Ото ж в таких умовах похід Донцова в обороні ясного "колективного ідеалу" не був безпредметний.

Вслід за постулятом державної самостійности України, прийшов постулят відділення від Росії.

Донцов вимагав державно-політичного сепаратизму від Росії передусім тому, що в її політиці він бачив історичну тенденцію поневолювання сусідніх народів. Вже в 1921 р. він поставив тезу,

що з перехопленням влади більшовиками, отже ніби партією інтернаціонального типу, в природі російського імперіялізму, по суті, нічого не змінилося. У "Підставах нашої політики" він писав, що "так ідеологія російського комунізму як і царизму — це тільки різні форми одної і тієї самої суті, одного і того самого загальнішого характеру, що є нічим іншим, як воюючим з заходом російським месіянізмом". Таким чином в 1921 р. Донцов бачив даліше як більшість його сучасників.

Рівночасно вимогу сепаратизму від Росії Донцов обґрунтовував оглядами духовної і культурної натури. Вплив російської культури на українську він розцінював крайно негативно, він уважав її для нас чужою і шкідливою, і тому радив орієнтуватись на Захід. А більшовизм і Захід він розглядав як дві протиставні сили, та в "Підставах нашої політики" писав, що конфлікт між ними, "це конфлікт двох цивілізацій, двох політичних, соціальних і культурно-релігійних ідеалів, конфлікт Європа-Азія". Місце України в такому конфлікті він бачив тільки по стороні Заходу, бо, казав він там же, "культурно Україна все була і в значній мірі ще зістала Європа".

Визначивши таким чином колективний ідеал нації та її місце між Росією і Європою, Донцов дав рівночасно проєкцію тієї української людини, яка мала б здійснити історичні прагнення нації. Це мала бути людина вольова, динамічна, людина твердого характеру, спроможна на пожертви, словом людина, яка була б стовідсотковим запереченням добросердечного хуторянина, мрійника, провансальця, що розгубив традиції величі і став глиною в руках чужих конкістадорів. Донцов змагав до тотальної перебудови духовости української людини, він прагнув зробити її сильною, невгнутою, вільною від сантиментів, але повною емоцій і бажання чину, людиною, яка твердо стоїть при своєму і ворогові уміє сказати "ні".

Змагаючи до перевиховання нації, Донцов послуговувався прикладами інших народів, він залюбки звертав увагу своїх послідовників на пламенні промови Йогана Фіхте до німецького народу після перемоги Наполеона, він величав постаті Жанни Д'Арк, Гарібальді, Мацціні, бельгійського кардинала Мерсіє, він писав про ніцшеанський культ надлюдини. Рівночасно з української історії Донцов забронзовував усе велике і героїське, він на службу своїй цілі перевиховання нації ставив українську літературу, передусім постаті Шевченка і Лесі Українки, він формував ідейне спрямування існуючої при ЛНВ і "Вістнику" групи поетів і письменників, відомих під назвою "вістниківців".

Донцов також вчив, що історію роблять і долю народів формують не тільки сильні індивідуальності, але також дисципліновані кадри, організації, рухи, ордени. Цей аргумент особливо переконливо звучав на тлі організаційної безформности мас Наддніпрянської України до революції і під час неї. Впродовж довгих місяців 1917 р. проходили в Україні імпазантні, масові здвиги військових і селянських з'їздів. Теоретично, мільйони людей тоді голосилося до послуг Центральної Ради. Але, коли в січні 1918 р. прийшлося захищати зброєю ту Центральну Раду і УНР, то проти наступаючих з півночі більшовицьких полків післали курінь невишколених студентів. На уста отже насувалося питання: чому?, а разом з цим відповідь: не було організації. Центральна Рада дебатовала над проектами законів, а в той час революційна енергія мас розпливалася на очах. Звідси висновок: треба твердої, дисциплінованої, революційної організації. Хоч, очевидно, українська проблематика 1917 року була багато складніша, то таке розумування все ж таки переконувало, апелювало до молодого покоління, яке хотіло бачити свою батьківщину чим скоріше вільною і в простих гаслах вбачало шлях до перемоги.

Ото ж самостійна Україна, боротьба проти Росії, як головного ворога і проти більшовизму, як найновішої видозміни російського імперіялізму, перевиховання нації, культ сильної людини, вимога творити міцну, дисципліновану організацію — це були наріжні камені філософії і політичної програми Донцова. Після програних визвольних змагань і на тлі окупації, такі пропозиції слухачі сприймали наче євангельське об'явлення, вони зокрема захоплювали молодь, значить молодь Західної України, серед якої Донцов жив, і молодь еміграції. "Перевиховання нації", "фанатизм", "вольовість", "безкомпромісовість", "всеобіймаючість", "культ чину", а разом з цим вбивча критика політичних противників, критика повна сарказму, обвинувачень в опортунізмі, національному відступництві — це були провідні гасла дня, що з залізною послідовністю виходили з-під пера Донцова, а звідтам розливались широкою течією по сторінках націоналістичної преси Західної України та еміграції, формували духовий світ, характер і політичні дії тисячів міжвоєнного молодшого, а з ним і середнього та навіть старшого покоління.

На зрушення українських народних мас міжвоєнного періоду українського заходу Донцов мав непереможний вплив. Його сприйняли, як народного трибуна, що вказує єдиноправильний шлях боротьби за волю народу. Хоч, як згадано вже, Донцов не був

членом ані ОУН ані УПА, не тільки на першій, але й на другій формації є слідні защеПЛені ним елементи динамізму, вольовости, фанатизму, посвяти і боротьби. Звичайно, не він сам був їх батьком. На утворення і дії УВО, ОУН, чи УПА величезний вплив мали традиції збройної боротьби Української Галицької Армії, Українських Січових Стрільців, Січових Стрільців і Дієвої Армії УНР та й взагалі недавно минула українська революція 1917-21 рр. І, очевидно, не одинокий Донцов поставив в основу української політики принцип державної самостійности. А все ж таки ніхто з його сучасників не полонив почувань і мислення молодого міжвоєнного українського покоління в такій мірі, як це зробив він.

Слід додати, що вплив писань Донцова не кінчається на Збручі. Його ідеї були відомі в УРСР, до чого в немалій мірі причинились неперебірливі атаки на нього в радянській пресі. Тут нічого дивного, коли мати на увазі не тільки політичний, але також духовно-культурний окциденталізм Донцова. Коли ж вимогу відірватись від російської культури і орієнтуватись на захід видвигнув також Микола Хвильовий, Москва і сторожі її інтересів в Україні мали додаткову причину хвилюватись.

Заслугою Донцова треба вважати також те, що він своїми писаннями про більшовизм, як продовження традиційного російського месіянізму, поставив сильну загороду ростові прорадянських настроїв в західних областях України. Не можна забути, що в час, коли польські урядові кола, а також польське шовіністичне міщанство західних областей України змагало до поспішної польонізації тих земель, а це посилювало революційну боротьбу УВО і взагалі протипольські настрої, природним порядком очі західних українців зверталися на схід. Там же якраз тоді відбувався доволі сильний ріст українських національних сил, проводилась українізація, тодішня КППС (ВКПб) мала ще сякий-такий характер інтернаціональної політичної партії, російські шовіністи були ще під частинною контролею. Нічого дивного, що такий стан, разом із зручною грою тодішнього Харкова і Москви, привів до деяких контактів, чи навіть співпраці з Харковом декого з господарських та наукових кіл західних областей. Тій наростаючій хвилі сподівань і прорадянських настроїв протиставилась націоналістична молодь. Звичайно, це робила не тільки вона, але її роля була визначена. Немає сумніву, що за цим рухом молоді стояв Донцов.

III.

Однак не усе, що писав Донцов, сприймала українська громада і не усе, що він проповідував, мало благородний вплив на

формування політичного обличчя його прихильників. Правда, Донцов від української громади шойно відійшов, а про таку людину говориться звичайно тільки добре. Але ж Донцов не був звичайним смертником, він був людиною широкого громадського формату і довкола його особи нагромадилось багато пристрастей — захоплення і критики. Так було за його життя і так буде ще довго в час, коли дослідники будуть займатися його постаттю.

Характер діяльності Донцова, його темперамент, його безоглядне ставлення до політичних противників, приспорило йому також чимало ворогів. Однак, як вже було згадано, в більшості вони не були йому рівня. Зрештою умови були такі, що сприяли йому, а не їм. Інтересне явище: В міжвоєнному періоді були спроби заперечити деякі думки Донцова, зокрема ті, що їх він виклав у своєму "Націоналізмі", — згадати б хоч би есей Карла Коберського п. н. "Націоналізм — критика фраз", полемічні статті Осипа Назарука, чи ін. Були також спроби квестіонувати його зовнішньо-політичну орієнтацію на Захід, а в ньому і на Польщу, в час коли Польща поневолювала західні області. Парадокс був такий, що власне визнавці Донцова рекрутувались масово з тих, які вели революційну боротьбу проти польських окупантів. Але це протиріччя і цей аспект критики Донцова його прихильників не бентежив.

Більш успішна була післявоєнна, еміграційна критика, чи, точніше спроби вказати на деякі слабкі, чи негативні аспекти донцівського типу націоналізму (Р. Лісовий, Ю. Шерех, М. Шлемкевич, М. Добрянський, Т. Лапичак і ін.). Натомість в самому націоналістичному русі прийшло, як згадано вже, до відштовхування від деяких елементів доктрини Донцова в процесі боротьби і в зустрічі з ширшими колами народу. А таких елементів було в його доктрині чимало.

В основу свого моделю націоналізму Донцов поставив емоції, вольовість, фанатизм, сильний характер, дію. Це було корисне. Але акцент на ті вартості був такий сильний, такий виключний, що біля них не залишилось місця на контролю розуму, на дослідження минулого і сучасного, на раціональну аналізу, на шукання і пізнання правди. Це не створювало клімату для інтелектуального росту в його оточенні. (Недаром Донцов, хоч людина великого формату, не створив власної школи, а ті, які досі уважають себе його виключними спадкоємцями, не виходять далі поза повторювання відомих формул з — перед 40 років). Появлялись в свій час навіть теорії, що "раціо" перешкоджає дії, що воно уярмлює емоції і прагнення, що сили ворогів самостійности

60 України такі великі, що коли це аналізувати і рівняти з силами націоналістичного руху, то прийшлося би зразу капітулювати.

Звичайно, є відомою правдою, що моральна постава учасника визвольного руху, його готовість йти проти переважаючих сил ворога, завжди в історії були вихідною позицією кожного революційного руху. Відомі є слова одного з репресованих тепер українських патріотів про те, що боротись за Україну він готов був би навіть тоді, коли б він залишився сам. Але ж паралельно з таким психічним наставленням учасника руху, мусять йти теорія, політична концепція, стратегія і тактика руху. В останньому десятиріччі ми бачили, як люди з таким наставленням в Україні формували свої практичні цілі на даному етапі, спираючись на актуальних силах народу і ворога. А це вимагало не тільки самої психічної постави людини, але також серйозної аналізи існуючої дійсности.

В теорії ж Донцова і в політиці ОУН така гармонія не завжди існувала. Творився клімат великого психічного піднесення, волевого наснаження, в якому родились героїчні вчинки одиниць, що своєю жертвенністю і відданістю справді діяли на уяву широких мас, мобілізували їх до боротьби. Це було велике надбання націоналістичного руху, отже і Донцова. Але для того, щоб раціонально правити тими силами, щоб виправдати велике довір'я мас, готових на пожертву, самі емоції не вистачали. Тому, як сказано, в умовах боротьби проти німецьких і зокрема пізніше більшовицьких окупантів, потрібний був ревізіонізм у відношенні до деяких тез націоналізму Донцова, потрібна була програмова розбудова.

Закликаючи свої послідовників вірити у проповідувані ним догми, Донцов, як згадано, обмежив інтелектуальний кругозір тих, хто йшов за ним, до певної кількості понять і гасел, відгородив їх від зовнішнього, чужого світу. За принципом "біле"- "чорне" він ділив закордонних авторів, чи діячів на гідних уваги та наслідування і на таких, кого треба засудити. Таким чином він показував своїм читачам сторонній світ через призму виключно своїх уподобань, — часто в наскрізь карикатурному вигляді. За таким критерієм різні діячі демократичного Заходу появлялись в характеристиці Донцова як м'якотілі, дебатуючі, безвольні інструменти мас, а постаті тоталітарних режимів як мужі, що прокладають шлях у майбутнє і є гідні наслідування. Коли додати до цього відому правду про те, що в своїх полемічних виступах Донцов деколи доволі свobodно поводився з чужими висловами, то картина доповнюється. А все ж таки у такому стилі полеміки і у

тому відгороджуванні своїх читачів від об'єктивної картини правди про сторонній світ був певний парадокс. Бо ж сам Донцов був широко освіченою людиною, з добрим знанням кількох чужих мов, а його читачі в більшості оберталися на доволі вузькому галицько-волинському передпіллі європейського Заходу, до якого власне Донцов хотів українців приєднати.

Тут ми приходимо до найбільш інтересного комплексу цієї проблеми, а саме до питання: Україна-Захід-Донцов. Цей аспект ролі Донцова в українському світі вимагає широкого й окремого розгляду. Тому тут обмежимося тільки до деяких рис цього питання.

Ото ж, як відомо, Донцов був людина західньої орієнтації. Туди він також спрямував українську політичну думку, українську духовність. В "Підставах нашої політики" він дав широке обґрунтування чому нам, українцям не по дорозі з Росією. В цьому пляні він також демаскував духовний світ більшовизму, як чужого українському народові явища. А проте, у своїх писаннях він пропонував нам і накинув націоналістичному рухові 30-их років деякі елементи, які розуміє нагадували і більшовизм, і Росію.

Донцов, напр. проповідував ідею так зв. роздору в рідній хаті, програму громадянської війни серед самих українців, в результаті якої мало б прийти до відділення "козлів" від "овець", "вірних" від "невірних", "революціонерів" від "опортуністів", "патріотів" від "ренегатів", касти "лучших людей" від "свинопасів". Ясно, що в кожному революційному русі мусить існувати почуття власної місії, ясно, що в кожному народі, що бореться за незалежність, є революціонери і є такі, які ризикувати не хочуть, чи, взагалі, до революції не надаються. Але лінія поділу, що їх ділить, не є лінією, поза якою немає любови батьківщини, патріотизму, національної солідарності, себто того усього, що лучить синів одної нації, і що, по суті, націю творить.

Лінію поділу, яку пропонував Донцов, була інша. Це була лінія, що тривало відмежовувала те, що в народі "вартісне", "ініціативну меншість" від того, що не потрібне і що повинно бути розгромлене. Донцов не брав також до уваги того, що, як вчить історія, до революційних рухів — коли минає небезпека — пристають часто наскрізь маловартісні поплентацькі елементи, що його компромітують і вони часто починаються до поглиблення прірв внутрі одної суспільности.

Такий пропонований Донцовим поділ суспільства хоч не хоч нагадував елементи марксівської теорії класової боротьби, за якою

тільки одна група суспільности, себто кляса, є носієм революційних ідей та інтересів цілого суспільства. Відомо, що в житті виходить інакше. В імені кляси, отже і цілого народу, починає діяти одна партія, а в імені партії, безконтрольна партійна олігархія, що зосереджує в своїх руках усю владу.

Правда, на щастя, це останнє в ніякій українській націоналістичній формації не сталося. Але принцип "монократизму" був внесений в 1929 р. в першу програму ОУН, а в Постановах II її Великого Збору (краківського) в 1941 р., говорилось про побудову української держави на принципі "одної політичної організації провідного активу". (Інтересно відмітити, що цей принцип інтегрального націоналізму був відмінений в ОУН в часі другої світової війни на III Надзвичайному Великому Зборі в серпні 1943 р. і в Деклярації Проводу ОУН в 1945 р., де говориться про "цілковиту демократизацію всього державного і суспільного життя".).

Варто відзначити, що антидемократичні елементи ексклюзивности і монопартійности не зразу попали в ідеологічну схему донцовського націоналізму. В 1921 р. Донцов ще думав інакше. В "Підставах нашої політики" він м. ін. писав: "Засади, що лежать в основі європейського соціалізму, абстрагуючи від його конкретних вимог і можливостей соціалізму взагалі — це загальні засади динаміки європейського громадського життя, і як такі мусять бути прийняті нами. В політиці — парламентаризм, а не совети. В промисловості — національна угода, а не хаос і диктатура меншости".

На жаль, в пізніших роках, ті елементи окциденталізму Донцова розгубилися. Якщо це сталося під сугестією перемоги тоталітарних доктрин в західній Європі, то це тільки показує, що навіть така велика індивідуальність, як Донцов, піддалась тодішній моді. Про це зрештою свідчить тематика книгозбірні "Вістника" в 30-их рр.

Не менше інтересне є те, що, разом з тим як Донцов талановито проаналізував питання сепаратизму України від Росії і поставив вимогу нашої орієнтації на західню культуру, піддавши основній критиці російську духовність, з часом він вніс у свою ідеологію елементи, що часто нагадували те, ради чого він вимагав нашого відштовхнення відусьогоросійського. В "Підставах нашої політики" він дуже критично оцінив придушення одиниці в російській державі, брак пошанування громадських прав, підкорення людини державі, як абсолютів, догматизм, брак дискусії, що веде до пізнання і под. Однак в пізніших роках він ніби

не завважив, що величані ним рухи західньо-європейського інтегрального націоналізму та що гірше, його власна доктрина націоналізму, включає щораз більше подібних пропозицій. В Німеччині, чи Італії 1930-их років, очевидно, ніякої свобідної дискусії не могло бути, нехтувались там також громадські права, на ділі була ліквідована незалежність судів. Але усвітлі писань Донцова також пропонована ним "ініціативна меншість" мала бути не тільки тією рушійною силою, що, завжди в історії піднімала маси до боротьби. З нею пов'язувались також певні привілеї у відношенні до ширших верств народу, вона мала відділятися від інших, їх поборювати, як менше вартих, а тим самим порушувати їхні права. Сюди приходило ще відоме гасло про те, що "ціль освячує засоби", а його застосування переносилось із площини взаємин з ворогами, на площину відношення до членів власної нації.

*

Як згадано на початку цієї статті, сумерк донцівського типу українського націоналізму почався давно, за життя його творця. Але це в ніякому разі не зменшує величини постаті цієї небуденної людини, яка понад 70 років тому виступила на сцену українського політичного життя і залишила на ньому тавро своєї непересічної індивідуальності. Щойно історикам і дослідникам прийдеться дати суцільну оцінку творчости Донцова.

Проте вже сьогодні можна сказати, що Дмитро Донцов належав до гурта найвидатніших українців 20-ого сторіччя. Він здобув собі тривале місце у розвитку українського визвольного руху та в історії свого народу. Його ідеї і концепції — не тільки ті, якими він штовхнув вперед розвиток своєї нації, але також ті, які знайдуть критичну оцінку, вже лягли в скарбницю модерної української політичної думки.

Дмитро Донцов про становище нації і її місце між Росією та Заходом

У зв'язку зі смертю Дмитра Донцова, нижче передруковуємо деякі його думки, що їх він висловив понад півсторіччя тому, у своїй книжці п. н. "Підстави нашої політики", виданій у Відні в 1921 р. Після цього передруковуємо фрагменти статті Донцова п. н. "Вміти сказати "ні", що її він надрукував у "Вістнику" за лютий 1935 р.

Редакція.

Від самого початку 1648 року, від часу, коли по довгій перерві нація знову виступила активним чинником в європейській політиці, не переходила Україна кризи поважнішої від теперішньої.

Катастрофальний упадок трьох імперій, увільнення скритої національної енергії уярмлених досі народів Східної Європи, енергії, що своєю руйнуючою силою лишила далеко поза собою аналогічні рухи 1848 року, соціальна криза, що поставила під знак запитання саме існування нашої цивілізації — ось те оточення, серед якого збуджена лоскотом світової заверюхи з довгого сну нація мусіла шукати і реалізувати свій колективний ідеал.

Майже жадну з європейських націй війна не заскочила зненацька; та чи інша була може не підготовлена до неї військово, але жодна була свідомо своїх політичних цілей у цей пам'ятний 1914 р...

Як же інакше представлялася ця справа у нас!...

Заколисана навіяними її пророками снами-мріями про мирну еволюцію людства, про мирне поладження всіх національних конфліктів, про різні "федерації", "децентралізації", "народне братерство", втягнута тими пророками в русло чужої національно-державної ідеї, нація здавалося спала летаргічним сном....

Коли я кажу "колективний ідеал", або "національна ідея", не розумію під тим нічого метафізичного. Під цими термінами розумію передавані з покоління в покоління погляди на світове завдання нації та її ролі поміж іншими народами, погляди, які є загальним добром нації, якими вона живе і з утратою яких вона гине. Цей ідеал, мимо клясових, станових та інших різниць, мимо

ДМИТРО ДОНЦОВ в 1963 році

змінливості його конкретної форми — це щось, що існує в дійсності, а не тільки в комбінаціях кабінетних вчених. Його має кожна нація, що відіграє якусь роль в історії. Великі історичні народи живуть не тільки для себе, але для цілого людства. Тільки чином, що йде на користь цілого людства, здобувають вони право на своє незалежне існування. Кожна нація мусить, щоб мати оправдання свого існування, сповнювати якусь корисну функцію в міжнароднім житті, подібну до того, як кожна хоч упривілейована кляса мусить сповнити якесь важне суспільне завдання, коли не хоче бути засудженою на смерть. У віках тяжкої боротьби за своє існування нації, кристалізується цей ідеал, стаючи з неясного напівсвідомого почуття, виразною політичною програмою...

* * *

Культурно Україна все була і в значній мірі ще залишилася Європою...

В цій вічній нашій боротьбі проти хаосу на Сході, в обороні — своєї власної державності і культури — цілої культури Заходу, якраз лежить українська національна ідея, що мусить бути підставою нашої цілої політичної програми. І справді, від долі України у цій боротьбі, залежала перемога одного з обох принципів на континенті: європейського або московського. Як ми вже бачили, Україна була першою, була першим етапом, який мусіла минути Росія у своїй експансії на Захід; політичній, соціальной і культурно-релігійній. По кожній поразці України, відчувала це зараз Європа новим натиском на неї російського колосу, і навпаки: кожне ослаблення Європи, чи упадок Польщі, чи ослаблення Швеції, або Туреччини, фатально відбивалися на Україні...

...Концепція того великого і старого конфлікту між Європою та Росією кидає нас, чи ми того хочемо чи ні, разом з Польщею, по цю сторону демаркаційної лінії, по цю сторону барикади. З тим фактом також мусимо числитися, мимо протестів маніяків, яким милі традиції Тарговиці, або Переяслава...

...Захід вже задля поданої причини не потрапив знищити якоїсь нації, ціла Німеччина і Австрія не могли зробити з Польщею того, що зробила з нею Росія.

...Російський імперіялізм для свого успіху конче потребує знищити Київ і Варшаву, як незалежні політичні центри. Захід навпаки в своїх імперіялістичних цілях потребує, щоб такі центри у Варшаві і в Києві постали. Навіть тоді, коли він хотів би обмежити їх самостійність, це йому з наведених причин, і як свідчить історія, на довший час не вдалося б, Росія це може зробити. Не допустити до цього можливо лише тоді, коли опертися на ті європейські держави, які в даний момент виступають проти російського імперіялізму, коли опертися на Європу взагалі...

Ця лучність з Європою при всяких обставинах, за всяку ціну — категоричний імператив нашої зовнішньої політики.

* * *

.. Засади, що лежать в основі європейського соціалізму, абстрагуючи від його конкретних вимог і можливості соціалізму взагалі — це загальні засади динаміки європейського громадського життя, і як такі мусять бути прийняті нами. В політиці — парламентаризм, а не совети. В промисловості — національна угода, а не хаос і диктатура меншости.

Зовсім інші принципи московського соціалізму. Бо згодитися, щоб одна партія, що називає себе комуністичною, абсорбувала в собі всю соціалістичну акцію, претендувати, що вона повинна підчинити своїм вказівкам цілий робітничий рух, що вона має заступити всі робітничі соціалістичні організації, партії, синдикати і кооперативи — це не європейський соціалізм. Осудити парламентаризм, як систему, що має свої дефекти — так, але відкидати загальне виборче право як джерело і засіб до опанування масами політичної влади — це не європейський соціалізм. Піддати цілий робітничий рух безконтрольному диктатові таємних організацій, зректися принципу більшості, свідомої своєї сили і прав, відкидати свободу преси, особи, організацій, як буржуазні пересуди, а пропагувати принцип дефетизму — це не європейський соціалізм. Це скорше ідеал, який присвічував попередникам Леніна, московським царям, від якого віє тим самим духом терору і нетолеранції, тим самим дрібничковим формалізмом....

ВМІТИ СКАЗАТИ "НІ"...

— Теологія називає апостола Петра тим каменем, на яким збудована церква Христова, що "брами пекла не зможуть її". Може, це еретична думка, але — не об той "камінь" розбивались атаки пекла, а об щось іншого.

"Тоді повів Ісуса дух у пустиню на спокусу диявольську. І постив він сорок днів і сорок ночей, потім забажав їсти". І тоді наблизився спокусник до нього з трьома запитами. Відтоді стали вони клясичними для духа тьми — в подібних випадках.

Перший — чому збавитель світу не зробив з каміння хліба? Чому, коли його наука є правдива — не принесе відразу "поліпшення ситуації"?

Другий — чому не зробить чуда? Чому в нім так багато опортунізму, чому не скаче стрімголов з церковної вежі, коли така переможна, як запевняє, його ідея?

Третя пропозиція — дістати те, до чого змагає — царство і славу — лише не *проти* диявола, а *в спілці з ним*. Шляхом компромісу.

На всі три питання, на три спокуси, відповідь була: *три виразні "ні!"*

І коли згодом, зневажений, стояв перед намісником цісаря в'язень Пилата, коли той зажадав від нього оборони ("хвіба не чуеш,

68 скільки свідкують на тебе?”), коли в дискусії шукав порозуміння, коли питає, — “що є правда?”, — відповідь була та сама, що в пустині. Навіть ясніша — її взагалі не було. Була проречиста мовчанка: що міг Він говорити про правду з людиною, яка шукала її критерію в законі числа, в більшості? — “скільки свідкують на тебе”, чейже *кількість* не може помилятися!

На цім бездискусійнім “ні”, на безкомпромісовім запереченні чортівської сили і постала церква Христова, тільки на цім “ні”. Воно відірвало нову ідею від старого світу фарисеїв; воно привело до нової церкви і хитливого Петра і розп’ятого розбійника; воно змусило Юду звернути срібняки і вдуситися; воно дало силу жмінці неофітів повстати проти Тіберія й Діоклетіяна; воно створило ідею, під впливом якої діялося все, що сталося за останні майже двадцять віків.

Коли підступив спокусник до Ісуса?

Коли, на пості в пустині, він “забажав їсти”. Від віків — перед нашою ерою і по її розпочатті — завжди підступає диявол в такі хвилини: змучення фізичного, морального пригноблення, розпачі й зневіри, коли ломиться опір...

... Тому ніколи ті, що шукають гармонії під крилами сатани, ніколи Тичини, ні Винниченки, ні Кочубеї не стануть символами нової правди, ніколи всі разом не зрівняються з одним Шевченком — що вмер “непримирений”, що не прохав дозволити йому “служити”, але що став “силою” там, де інші стали — сміттям. Вони ніколи не скажуть “ні”, ніколи не блукатимуть роками в дорозі до далекого Ханаану.

Це зробить Жанна д’Арк, це зробить Франція її часів, про яку писав один автор, що вона є толерантна, але “тим гірше для того, хто прийде порушувати її спокій у неї вдома. Коли хвиля захлисне її, вона сховається під землю. А коли треба боротися сто літ, вона боротиметься сто літ”, як і довела це за столітньої війни з Англією...

Це зробить Англія в боротьбі з Наполеоном, що тривала 20 літ і допровадила її до економічної руїни, але не до того, щоб на всі спроби завойовника згодитися на його гегемонію.

Ті, що схилилися перед сатаною — їх він може винести на височину і дати не лише посаду султанського ключника, але й “царства земні” — та на них завжди лишиться печать диявола; щоб

позбутися її, не раз відходять вони добровільно від життя, як це діється щодня на великім просторі від Білого моря до Японського і Чорного. Натомість у тих, хто потрапив сказати "ні", нагородою за це може бути вінець з колючок, але який стане царською короною. Або — кострище, що стане смолоскипом, що освічує шлях і забиває інквізитора. Або хрест — що стане з символу ганьби символом піднесення до неба. Лише ті, що лишали ці символи, що здобувалися на "ні", робили історію і знаходили прозелітів, як Той на Голготі в розбійнику, що "побачив за ганьбою — славу, за хрестом — вічний трон і за теперішнім — майбутнє". Лише вони валили фальшивих кумирів і клали каміння під нові церкви, під тривале і вічне.

Ті, що вміли сказати: "Ні".

13 ТРАВНЯ 1933

13 травня 1973 р. сповняється сорок літ з того дня, як у Харкові, тодішній столиці УРСР, застрелився Микола Хвильовий — один з найвидатніших письменників і публіцистів двадцятих років, провідний репрезентант Розстріляного Відродження. Трагічна смерть його, що для неї він обрав, мабуть, свідомо день свого народження, — вимушена безвихідним становищем, що в ньому опинилися під режимом Сталіна й Постишева не тільки Микола Хвильовий і його друзі, але й уся тогочасна українська радянська література, — була тільки епізодом на тлі макабрично-велетенських розмірів української національної трагедії — нищення України голодом 1933 року. Проте у новій історії України й української літератури ця смерть залишиться пропам'ятною датою — межовим стовпом закінчення одного з їх періодів. В тогочасній ситуації смерть Миколи Хвильового була активною демонстрацією, протестом широкого засягу і так її зрозуміли режимні чинники Москви, які й досі не можуть забути Хвильовому цього його останнього виступу, сильнішого за його памфлети й етюди.

Протягом сорок років з дня смерті Миколи Хвильового ставлення режиму до його творчості було увесь час вороже й негативне. Реабілітуючи більшість знищених у тридцятих й сорокових роках українських громадських і культурних діячів, в тому числі не тільки супротивників, але й однодумців і близьких друзів Хвильового, в режимних енуціяціях і публікаціях його постійно засуджували. Спроби промовчати прізвище Хвильового і всю його творчість і діяльність, як це вчинено з багатьма іншими несприйнятними для партії громадськими, науковими й культурними діячами, виявилися даремними і невистачальними. В 17-томовій Українській Радянській Енциклопедії, виданій в 1959-1965 рр. за головною редакцією Миколи Бажана, колишнього члена Вапліте і близького співробітника М. Хвильового і його видань, окремої довідки про Хвильового немає, але ж прізвище його згадується в статтях про Гарт і Вапліте. Проте ж, уже в скороченім виданні УРЕ, 3-томовім Українськім Радянськім Енциклопедичнім Словнику (УРЕС) очолювана М. Бажаном редакція УРЕ була примушена таку довідку про М. Хвильового, як

М. Квасович

і про багатьох інших "викреслених" — (в тому й акад. Сергія Єфремова), подати, правда, із гостро негативним твердженнями, що він "у своєму світогляді й творчості збочив на націоналістичні позиції", що "в 1925 організував і очолив ВАПЛІТЕ, члени якої в значній своїй частині поділяли буржуазно-націоналістичні

настанови Хвильового” і що ”з цих позицій Хвильовий написав ряд публіцистичних статей та прозаїчних творів, у яких проповідував орієнтацію на буржуазну культуру Західної Європи, відрив української літератури від братньої культури й літератури Радянської Росії”.

Не вийшло із викресленням М. Хвильового з історії української літератури. У 2-ому томі виданої Інститутом Літератури АН УРСР 1957 року — отже в час загальних реабілітацій — ”Історії Української літератури” прізвище М. Хвильового згадується кільканадцять разів і в цілому йому присвячено, хоч і в негативному пляні, більше місця і уваги, як декому із визнаних видатних радянських письменників. На сторінках цього видання М. Хвильовий визначений, як письменник, що, ”поглиблюючи свої попередні і припускаючись все нових та нових помилок, став згодом найскравішим виразником націоналістичних ідей та поглядів” (стор. 60), один з тих, що ”пропагували опортуністичну, капітулянтську лінію на лояльне співробітництво з найбільш консервативними антиреволюційними групами літературної інтелігенції” (стор. 84), як літератор, ”який після бучного” революційного ”фразерства, властивого йому на початку 1920-х років, досить швидко скотився до войовничого націоналізму і занепадництва” (стор. 89). Зокрема багато уваги присвячено в цьому виданні започаткованій виступами М. Хвильового літературній дискусії 1925-1928 рр. (стор. 97-100), поєднуючи цю увагу з такими закидами, як наприклад, що ”націонал-ухильник Хвильовий повністю поривав з марксизмом, з радянською ідеологією і змикався в ідейному відношенні з націоналістичною контрреволюцією”, що ”шовінізм Хвильового поєднувався з одвертим космополітизмом і зневагою до кращих національних традицій” і що ”сповнений контрреволюційних вихваток, наклепів на комуністичну партію, націоналістичний роман Хвильового ”Вальдшнепи” наскрізь пройнятий ...гідким антипатріотичним блюзнірством”. Водночас із цим автори й редактори цих сторінок стверджували, що викривали й засуджували ”антипролетарський, буржуазно-націоналістичний зміст гасел Хвильового та ”неокласиків” ...письменники і критики різних творчих шкіл, різних літературних біографій — А. Хвиля, С. Пилипенко, І. Микитенко, В. Коряк, С. Щупак, Д. Загул, Б. Коваленко, Я. Савченко, І. Кулик та багато інших”, до речі, усі до одного знищені потім сталінським режимом в другій половині тридцятих років.

В подібному, хоч трохи лагіднішому оформленні цей акт звинувачення на адресу М. Хвильового сформульований також в

окремому відредагованому виданні цього ж 2-ого тому, що появилвся під назвою "Історія української радянської літератури" за редакцією Інституту Літератури АН УРСР у в-ві "Наукової Думки" в Києві 1964 року. Як головний закид проти М. Хвильового виставлено у цьому виданні "націоналістичний ревізіонізм" то "ревізування марксизму", (стор. 79-80), чим він нібито відривав культуру від політики. Викреслено фразу про "гидке антипатріотичне блюзнірство". Більше уваги натомість присвячено розглядові літературної творчості М. Хвильового, стверджуючи, що "свій шлях у літературі він починав з репутацією революційного письменника", але водночас із цим, що "романтичне зображення революції уже в ранніх творах Хвильового часто було пройняте фальшивою ідеалізацією стихійності". Окрему згадку в цьому виданні відведено й засуджуваному також деякими емігрантськими критиками оповіданню Хвильового "Я" такого змісту: "В своєму "романтичному" осмисленні революції Хвильовий дуже часто і охоче повторював буржуазні вигадки про те, що пролетарський революціонер неминуче мусить "переступити через труп" всякої гуманності і справедливості. Таким, наприклад є його оповідання "Я" ("Романтика"), герой якого — хвороблива суміш Альоші Карамазова з садистом — розстрілює свою релігійну матір начебто в ім'я "загірної комуни"... Дрібнобуржуазна двоїстість самого письменника, його істеричний бунт проти залізних законів класової боротьби, його намагання зіткнутися в нерозв'язному конфлікті "революційне" і "людяне" — все це надзвичайно виразно відбилось в оповіданні "Я" (стор. 125-126).

З більш об'єктивним виглядом і ширше, хоч і далі в засуджувальному тоні висвітлені ідеї й погляди М. Хвильового, як також розвиток літературної дискусії 1925-28 років у 6-ому томі 8-томової "Історії української літератури" (В-во "Наукова Думка", Київ, 1967-1971), що був виданий 1970 року. Безпосередніх звинувачень у "буржуазному націоналізмі" тут уже менше. Немає фраз про "войовничий націоналізм і занепадництво", про "шовінізм", "антипатріотичне блюзнірство" тощо. Стверджено тільки (стор. 44), що "від націоналістичного ухилу Хвильовий скочувався у прірву ворожої ідеології, стаючи рупором націоналістичної контрреволюції, незалежно од його суб'єктивних намірів".

Така погромницька оцінка ідей і творчості М. Хвильового виключає, особливо ж сьогодні в час нового розгрому української радянської літератури і поновного "добивання" таких уже

74 реабілітованих письменників і критиків, як Микола Зеров, будь-яку можливість хочби й частинної реабілітації М. Хвильового, що про неї натякали деякі радянські літератори під час своїх поїздок за кордон. Для сучасної радянської літературної політики Хвильовий був і залишиться не тільки контроверсійною, але й цілком несприйнятною ворожою постаттю. Немає жодних виглядів на те, щоб в УРСР були видані хочби, як "вибране", його етюди й оповідання, не буде й ніякої праці чи й основнішого дослідження про цього співця "загірної комуни" і водночас звеличника "голубої Савої" — України, пропагатора культурної орієнтації на вічну Європу, а не на Москву.

Не досліджена науково діяльність Миколи Хвильового також і на еміграції. Абстрагуючи від праць Юрія Луцького і Юрія Лавріненка, треба ствердити що ще й досі не має об'єктивної, з науковим апаратом опрацьованої монографії про Хвильового, про творені ним літературні організації, про започатковану ним літературну дискусію. Не перевидано ні його літературних творів, ні його "Думок проти течії" ні памфлетів із збірки "Камо грядеши", не складено досі бібліографічного огляду еміграційних писань про нього, якій міг би бути цікавою ілюстрацією тих розрізаних оцінок і поглядів, що з ними зустрічається серед української діаспори Микола Хвильовий, як постать Розстріляного Відродження, чи то на сторінках преси чи в окремих виданнях.

В 40-річчя з дня смерті Миколи Хвильового треба ствердити, що визначальним для ставлення літературних і громадських кіл західної України й еміграції двадцятих і тридцяти років діяльності, творчости і трагічної смерті Миколи Хвильового документом може бути передрукована в цьому числі "Сучасности" стаття д-ра Дмитра Донцова із львівського "Вістника" 1933 року, написана під безпосереднім враженням смерті Хвильового. Показовою в цьому відношенні є також стаття Євгена Маланюка друкована п. н. "Хвильовий — письменник" у мюнхенській "Українській Трибуні" 30 травня 1948 р. і передрукована у зміненій версії п. н. "13 травня 1933" у збірці "Книга спостережень" у Торонті 1962 року. "Провідною темою його (Хвильового) творчости — стверджує Є. Маланюк в обох версіях своєї статті — була боротьба з психічним комплексом рабства, рабства спеціально українського. Духом цієї боротьби овіяні його новелі, але оголеної виразности набирає напрямок цієї боротьби в памфлетах та ідеологічних нарисах. "Перестати дивитися на диригентську паличку Москви" і "держать" — ось найхарактерніші — серед багатьох інших — гасла Хвильового, в яких він увесь".

МИКОЛА ХВИЛЬОВИЙ

Дмитро Донцов

У 40-річчя з дня трагічної смерти Миколи Хвильового передруковусмо із львівського журналу "Вістник" статтю померлого 30 березня 1973 його головного редактора й публіциста д-ра Дмитра Донцова п. н. "Микола Хвильовий", що була надрукована після самогубства М. Хвильового в 7-8 книжці "Вістника" за липень-серпень 1933 року. Статтю д-ра Д. Донцова друкуємо із незначними скороченнями, виправляючи тільки правопис і подекуди мову. — Редакція.

Ecrire la vie d'un homme, ce n'est pas narrer ses faits et gestes, mais inventer son ame.

Написати життя людини, це не значить оповісти його факти і вчинки, лише віднайти її душу.

Joseph Delteil. "La Fayette".

Як би не розв'язувати "загадки Хвильового" і його наглої смерти, розв'язка буде проста. Загадка смерти в цім випадку була й загадкою життя. Хоч би він навіть сам натиснув курок револьвера, зброю вложила йому до рук та сама, "велетенська, фатальна" сила — як він її звав — яка нищила його за життя, яка забила Чупринку і Міхновського, звела в ранню могилу Шевченка і П. Грабовського, зробила божевільним Гоголя, поминаючи масу інших "незнаних вояків" пера: — Москва.

Не більшовизм, як такий, а Москва. Ота, "психологічна Москва", перед якою покійний шукав рятунку в "психологічній Європі". Колись в полеміці зі мною, писав Хвильовий, що "коли треба буде", "ми знайдемо місце" таким добродіям " в штабі Духоніна". Я відповів, що не сі перспективи, що отвираються в Совдепії для різномудців, найстрашніші. Найстрашніша та моральна смерть, яка жде там кожного, кому переконання або почуття самоповаги не дозволяє присягати на кожную букву ленінського Корану".¹

¹ ЛНВ, 1926, кн. IV.

Не думав я тоді, що хутко матиму таку трагічну ілюстрацію того твердження; що між фізичною і моральною смертю — Хвильовий вибере першу, як менш страшну...

Так зрозуміла, смерть Хвильового переростає рамки трагедії одиниці, хочби й як видатної, переростає рамки літературних суперечок, чи українсько-більшовицьких позовів. Цю трагедію треба умістити в ширші рамки далеко грізніших конфліктів, які назрівають не тільки на Україні.

Насамперед загадка Хвильового була та сама, яку даремне силкувалися розв'язати цілий ряд його попередників і сучасників. Два компоненти склалися на наше літературне "відродження" — соціальне визволення плебса (Марко Вовчок — як репрезентативна постать) і романтика народу, що нагло захотів "кайдани пірвати", романтика стихійна, як сили природи, абсурдальна, що захлиснувалася в насолоді нагло відчуті молоді сили (Шевченко, Леся Українка, почасти Гоголь). Оті два первні — з'єдналися у Хвильового. Його драма була в тім, що його романтика не відважилася — наперекір засвоєній догмі — знайти для себе своєї матеріальної підстави, а культ плебса — мав вже готову "романтичну" клішу (made in Moscow), якої знову не міг прийняти поет.

Ось його романтичне "вірую", з яким виступив в передмові до "Етюдів":

"Я знаєте належу до того мистецького напрямку, який сьогодні не в моді (вміти бути не в моді — в тім ціла натура Хвильового, натура борця, що прокладає власні стежки — Д. Д.). Я — пробачте за вольтеріянство — я... романтик! Саме відси її іде розшарпаність і зворушливе шукання самого себе... Я до безумства люблю небо, траву, зорі, задумливі вечори, ніжні осінні ранки, коли десь летять огнянопері вальдшнепи, все те, чим так пахне сумноватий край нашого строкатого життя. Я до безумства люблю ніжних женщин з добрими, розумними очима, і я страшно шкодую, що мені не судилося народитися шикарним як леопард. І ще люблю я до безумства наші українські степи, де промчалась синя буря громадянської баталії, люблю вишневі садки ("садок вишневий коло хати"), знаю як пахнуть майбутні городи нашої миргородської країни. Я вірю в "загірню комуну", вірю так божевільно, що можна вмерти. Я — мрійник і з висоти свого незрівняного нахабства плюю на слнявий скенсис нашого віку. Ну, і так далі. Словом, хай живе життя! Хай живе безсмертне слово!"?

В цій романтиці — був зародок всіх пізніших конфліктів. Бо була вона в такому самім розбраті з існуючою нульною дійсністю на

² М. Хвильовий, *Етюди*, 2 вид. ДВУ, 1929, т. I.

Україні, як з дійсністю 3-ої республіки романтика другого трагічного оптиміста — Гі - де - Монассана. Який теж скінчив тяжкою смертю і який лишив нам "крело", подібне до "вірую" Хвильового:

Моя звіряче тіло п'яніє від всіх насолод життя. Я люблю небо, як птах ліси, як гасаючий вовк скелі, як сарна глибоку траву.. Як вони — кохаю я землю. Я люблю звірячим та глибоким коханням.. все, що живе.. все: дні, ночі, річки, моря, хуртовини,... ранішні зорі, погляд та тіло жінок... Радощі, що охоплюють мене, коли... я відаюсь брутальним силам світу".³

Коли зірвалися мов скаженні з ланцюгу, оті "брутальні сили світу", коли вибухла світова війна, а потім революція проти царату, Хвильовий мав 23 роки. Що дивного, що його душею заволоділа романтика комунізму? Правда, він міг — як багато — опинитися й із другого боку барикади, там, де нова козаччина уклала воєнним шиком вози, щоб мушкетами стрінати Месію зі Сходу. Там було багато таких самих "мрійників", як Хвильовий. Але — на жаль — була там і "скепсис", на яку він хотів "плювати"; а — головне — тої "божевільної віри" — якої прагнув — спочатку таки було більше у сторонників пізнішого Месії... (Ми ж "не фанатики"!), спільної віри — "греко восточної", як і "восточного" царя, а пізніше — восточного Риму, — до якого горнулися всі слов'яни і всі (тілом і душею) раби, — не тягли його в тім напрямку? Стати новим Лютером проти московського Риму — на те Хвильовий не мав сили, а може думав, як Куліш, що його нарід, хоч таїв в собі безмежну силу, але "був bellua, був звір без голови". "І потягло то все до Клязьми та Москви"... Потяг і Микола Хвильовий.

Те, що сунуло з Півночі, (для нього) "гриміла, народжувалася молода епоха... Бігли вітри зі Сходу — сторожкі й тривожні. І тоді в аулах моєї голубої Савої стояв гул... Гриміла повинь і бігли мутні води у невідому даль".⁴ За каламутними водами, що неслися у невідому даль, ввижалися йому обрії "загірної комуні", як Гоголеві — щось величне на шляху, яким гонила російська "тройка".

Та так самісінько, як на автора "Мертвих душ", напав на нього сумнів, на нього, що більш, як хто, прагнув віри. Як для Гоголя — "холодом" і "метелицею" віяло з далекої півночі на полудневого

³ Qui de Maupassan — С у р Г е а у.

⁴ "Слово", передрук. в ЛНВ, II, 1925.

романтика. Він приймав чужого Месію, але щоб той не потолочив його "вишневих садів" — коло хати, не коло колективістичної кошари. Він мріяв про "слобожанські полки", про "шведські могили", "кармазинові дзвони" і "стеги"; він хотів революцію органічно випровадити з романтики своєї землі, не розумів її як відірвану схему. Комуністичну Україну уявляв собі як "архипеляг осель". До української "контр-революції" звертався з воєнним маніфестом, що "ми є ви", лиш з іншим змістом", але все таки — "ви", діти одного "контр-революційного" чи "комуністичного", але осілого народу... Москва цю формулу відкинула, бо осілість — це ідеал "буржуазії". І так в нім зродився сумнів.

Романтика Хвильового, як і взагалі українська, могла ширяти високо, але виходила таки не з неба, а з грішної землі, овіяна її чаром, любов'ю до неї, надихана глибоким патріотизмом, все одно в яку барву закрашена. Як у французів — Ф. Р. Шатобріяна, Ф. Берса, у Беранже — їх патріотизм міцно зв'язаний з природою "солодкої Франції", як у Барреса з курганами його Лютрінгії, ("інстинктом землі"), як у Кіплінга, якого цілий патос є пересякнутий солоним запахом океана, — так в українців все шире й велике — впливало з міцного зв'язку з природою їх країни. Чи то у Гоголя, чи то в автора "Марка Проклятого", чи в Рильського з його "Чумаками" — над усіма думками панував степ, як море над думками англійців — тих півпіратів, півбудівничих імперії. Панував і над думками Хвильового той самий степ, його "голубая Савоя", її "аули", ціла романтика степу, так несправедливо і так гупо охрещена ім'ям бандитизму червоними і чорними Хлестаковими інтернаціоналізму.

З географії впливала геополітика; минуле, сучасне й майбутнє своєї країни поєднував степовик в одну синтезу — в синтезу вояка, але й хлібороба водночас. Що Хвильовий до того хлібороба причепив етикетку червону, це справи не дуже змінило. І якраз — цього ідеалу осілої раси, не знала наступниця імперії Чингіз- хана, Москва. Психіка північних месіянців — була психікою кочовника, номада. З нічим, а тим менше з землею — не зв'язана, і патріотизму землі не розуміюча. "Голуба Савоя", "садок вишневий"? — що це все було для кіннотчика "с раскосими і жадними глазами"?! Пожаданий предмет здобичі, не культивация. Його смак був інший. Чингіз-Хан повчав своїх отаманів: "Ні, насолода і щастя людини є в тім, щоб згнобити ворохобного ворога, вирвати його з корінням, гонити переможеного поперед себе, відняти в нього те, чим він володіє, бачити в сльозах очі тих, хто дорогий йому..., стискати в обіймах їх доньок і жінок"⁵ "Вирвати з корінням"... Чи ж це й не

⁵Др. Оренжен Хара-Даван. "Чингіз Хан. Белград. 1929, ст. 128.

була практика Москви? Чи це не був той "вивод"? — "Вивод" — звичайно стосований Москвою в завойованих нею землях, коли "виводили відтіля найбільш видатних і небезпечних в середину московської області, випробуваний спосіб державної асиміляції, яка з корінням нищила місцевий сепаратизм".⁶ Отой "вивод", оті традиції страшної старовини віджили на більшовицькій Україні, їх бачив Хвильовий: "вирвати з корінням", "відняти те, чим володів" — ось був ідеал щастя номада, такий далекий від ідеалу того, хто сидів на землі. "Бачити в сльозах очі тих, хто дорогий йому"... Тому, хоч і бачив Хвильовий в очах матері "дві хрустальні росинки", але — обряд приступлення до нової номадської віри виконав, і мати — свою (хоч тільки в повісті) розстріляв. ("Я — романтика"⁷ Бо була це — "єдина дорога до загірних озер невідомої прекрасної комуни").

Любов до степів і землі... Що знав про це татарин, який вчора гасав в монгольських пісках, нині під пекучим сонцем Туркестану, а завтра помчить проти русичів, на їх поля? Якого підсоння і якої країни може він бути патріотом? Вони всі йому далекі, або — всі близькі, як тому Блокові в "Скитах", які люблять всі країни і народи, щоб з надмірної любови задушити їх в своїх "тяжолых, медних" лапах... "Росія — постала з мішанини народів, що довго були войовниками й кочовиками, і не зовсім ще забули таборове життя". Столиця Росії — це "не була столиця народу, а штаб армії". Країни не було, був володар, "одне слово того володаря викорінює людину мов якесь дерево, вириває з рідного краю і кидає на край світу".⁸ Як ці номади могли допустити любов до того краю, до "архепелягу осель", коли вона утрудняла оте, "викорінення"?

Кочовик знає одне лиш прив'язання — не до землі, лише до свого володаря, до його організації. Коли він хоче зібрати в уяві в одно свій улус, в його думці встає лиш хан і той апарат, яким він тримає в руці підбиті народи. Його лиш він любить, та ще — "поезію" руїни і гвалту, лет в нові простори.. Це ж хани замість спільного патріотизму, накинули на підбиті народи величезну сітку "ям" (поштових станцій) від Київа до Каракорума, з залогами й з "ямщиками", з "колокольчиками" (дзвіночками), з їх безумним летом. Ось що в'язало до купи татарський улус, не спільна мова, не культура, не природа, не земля, не садки. "Яма" — "ямщик" — це символи імперії Чингіз-Хана, Миколи I-го (з "фельдгегерами") і

⁶ С. Платонов — *Борис Годунов*.

⁷ Передрук в *ЛНВ*, ч. 7-8, 1926.

⁸ R u s s l a n d i m J. 1839, von Marquis de Custine.

80 Сталіна ("партійні мандати" і "командіровки"). Недурно ще Гоголеві ввижалися — як символ Росії — безмежні простори і "завіяні метелицею поштові станції", недурно Росія в його уяві "розліталася" як щось жодною ідеєю не зв'язане так, що її не можна було "зібрати в одну цілість"; що — як спомин "лишався в голові тільки станції та шинки" — оті накинуті згори аркани, які в'язали всі улуси хана в одну цілість, коли не було зв'язків внутрішніх — мови й патріотизму⁹; не дурно символом Росії була для нього "Тройка".

Чи не був продовженням цієї "тройки", цих перегонів, отой цілий комунізм? Отой самий "колокольчик" — "Однозвучно звеніт калакольчик і дорога пилютса слегка", "Гайда, тройка", "Ямщик ліхой", ціле оте — від татарських часів культивоване в літературі російській і в політиці упоєння циганською поезією, з ностальгією просторів, з "ухарством" диких монгольських рейдів, щоб там, де ступить нога кочовика — не росла трава?

І коли ви читаєте напр. опис дійсно татарського рейду на сучасну нам Україну такого Бражньова, то навіть не національна ненависть прозирає звідти до тих "вишневих садків" господарського гречкосія (так дорогих Хвильовому), а просто злоба розбишаки-кочовика до продуцента, яким він сам ніколи не потрапить бути.

Злоба північного варвара до сліпучого сонця і плодючої землі Богом благословенної країни, якої єдине в його очах призначення — стати здобиччю номада, хвилевим пристановком для дальшого чвалу ("Україна — пляцдарм світової революції").

Чи ж не бренть цей мотив в російській поезії і письменстві, у Пушкіна ("богатство" і "необозріме поля" Кочубея), у Ал. Толстого ("край, где всьо абілем дишет" — і де багато можна зрабувати), в Успенського і в інших? "Туда, туда несусь я всеї душой" — на Україну неслися Толстії, Горькі, а перед ними "байстрюки Єкатериини", що на ній "сараною сіли", а за ними — Муравьови, Скрипники. А партія, на яку молився Хвильовий — "потихеньку та полегеньку перетворювалася на звичайного собі "собірателя землі русской" ("Вальдшнепи") — і не рускої... Як тут було не зродитися сумнівам?

Ці "собірателі" — перекреслили його природу, його традиції, його романтику, перекреслили його поняття про життя, світ, жінку.

⁹ М. Гоголь. "Вибранные места из переписки с друзьями," изд. "Нива", Пол. собр. соч. т. VII.

Її він собі уявляв не так як наслідники Чингіз-Хана: "стискати в обіймах доньок і жінок" ворогів... Хто читав Гоголя, той знає, що на це дозволяв кодекс звичаїв українського підсоння, але — не гвалтом проти волі. Хвильовий любить (як пише) "ніжних женщин", — не "девіц-кавалерістів" і "батальонерок", не "вампів". Коли ці останні задовго гасали йому на спині, філософ Хома, досить нечемно скидав їх в траву. Північного садизму не визнавав Хвильовий ні в політиці, ні в любові, але й не знижуючи еротики до полового апетиту, до "склянки води". Не зносив, "парикмахерської пошлости" в відношенні до жінок.

Коли його ідеал є Горпина, він її зве Бянюкою, "бо це прізвище романтичніше" ("Сентиментальна історія"), як Гамсун, що зве свою любов видуманим ім'ям Іляялі ("Голод"). Бянка або Марія, та "радісна Марія" (в "Слові"), яка "кладе на моє чоло свої духмяні кучеряшки", яка "пахне як юність, як безмежні дороги у прекрасний, невідомий край," яка проганяє йому думки "про осінь". Він не зносив ні північної розпасаности, ні аскези.

Цієї аскези жадала від нього північ — і в письменстві, і в приватному житті, і в політиці. Як для отця Матвея — злого духа Гоголя — все живе в авторі "Вечорів" — було від чорта, було "поганською красою", було чортівськими розкошами, тим, чого треба було виректися, коли хто хотів іти за московським Христом, — так і для більшовицьких Матюх — ціла різнобарвність таланту Хвильового, цілий його розмах — було щось від "буржуазного" люципера, чого треба виректися, щоб іти за червоним Месією. Але, де міг в собі знайти аскезу той, хто виріс під полудневою спекою своєї гарячочкрової й дитинної країни? За чорне було там небо і за яскраві зорі, яких не знала туманна Гіперборея. Під його підсонням могли родитися не протопопи Авакуми, а Магомети, фанатики, але на свій спосіб.

"Московська сила, фатальна, жорстока" — ставляла свої домагання. Бути вічно на коні, дивитися на сльози своїх близьких, помагати наїздникам забирати те, що їм не належало; задушити в собі все, що допомагало його землі ставити опір номадові — кріпкість зв'язків національних (патріотизм, прив'язання до свого, любов землі), чи родинних (мати, Марія), всі органічні зв'язки старого традиціями й культурою народу, не допустити до жадної своєї синтези. Синтеза була лиш одна — послух, послух доктрині, яка — ще не знати — чи була доктриною "загірної комуни", чи — Івана Каліти...

Так почався у нього перелім, який переходив свого часу й Куліш, коли кидав свої кепськo віршовані, але блискучі змістом

памфлети в лице "обманщиці" Москви; перелім, який переходив Гоголь, коли питався в листах до приятеля — "кому і чому ми жертвуємо усім"? Він перейшов до сатири на новий "центр всесоюзного міщанства"(філістерства) — на витворений тим центром — побут, духову творчість, ідеали. Став опозиціоністом, бо люди його типу "не можуть бути не опозиціоністами. Бо дії вони приймали крізь призму свого романтичного уявлення про світ" ("Вальдшнепи").

Цілий новий побут з'явився в "сірій, нудній й роздериротазівотній казньонщині" новодекретованого раю. Його ентузіястично-одностороннє "Я" — розкололося. А червоним прокураторам відповідав: "Коли ти революціонер, ти не раз розколеш своє "Я". Коли ж ти обиватель (філістр) і служиш... у якомусь департаменті, то хоч ти об'єктивно й маєш тенденцію бути царем природи, але суб'єктивно — ти гоголівський герой. Справа тільки в тому: чи бути тобі Акакієм Акакієвичем чи Держимордою. Тут маєш вибір"¹⁰ Така була ділема серед того "нового" побуту — бути катом — або катованим. Для ідейного, не вимушеного ентузіязму, яким горів 24-літній Хвильовий — не лишилося місця. За яскраво вставав йому нерозгаданий конфлікт перед очима — міжклясовий чи міжнаціональний? Бо коли Росія лишилася — як і сто літ тому — країною Акакієвичів і Держиморд, — то чи ж не є клясовий первень підрядний супроти первня національного? А коли так, то "кому і чому" жертвував він, борячись нібито в ім'я клясової засади всіх трудівників, а в суті речі в ім'я наступників Іванів і Василів та інших "Собірателів" чужих земель?

Тоді не лише "червоний побут", а й партія стала перед ним в іншій світлі. "І раптом з нею не можна, — але і не рвати не можна". Він бачив, що "з розмаху (революційного) нічого не вийшло": станув "на ідіотичнім роздоріжжі" ("Вальдшнепи"), "ішов у нікуди, без мислі, з тупою пустотою, з важкою вагою на своїх згорблених плечах" ("Я — романтика"). Тим часом виходом з цього "нікуди" — як і для Гоголя — стала для нього сатира на новий побут, сатира на партійних Держиморд, сатира — злобна як Щедрінська і глибока — на всіх тих, "сукиних синів", які "з'їли революцію", які видерли йому його ідеал з рук, сплюгавили його і заболочений, кинули під ноги банді експлуататорів звабливої ідеї.

Він відкидав і політичні, і соціальні ("новий побут") скрижалі "всьогосоюзного міщанства" — в ім'я повноти людського "Я", як він

¹⁰ А. Лейтес і М. Яшек. *Десять років української літератури*, т.2, ДВУ, Харків 1930, ст. 211.

це сформулював у своїм романтичному маніфесті. Так само в ім'я цієї самої індивідуальності — почав він офензиву проти капралізації літератури. Знову, в тій капралізації не було нічого для Росії нового. Партія — здійснювала лише заповіт покійного полковника Скалозуба (з "Горе от ума"), який хотів усім письменникам — дати, "фельдфебля в Вольтери", сформувані з них батальйони, щоб машерували де прикажуть. Отже і тут, як в області політично-соціальної і побутової, так і в духовій творчості, підкреслював Хвильовий момент індивідуальний — проти закону більшості і числа.

* * *

Ось як — під диктат з "центру — сформулював завдання советської літератури противник Хвильового, провідник "просвітництва" С. Пилипенко: в літературі гаслом має бути — "масовізм". Що значить "масовізм"? Це значить, що "наші твори повинні бути масові, розраховані на широкі маси читачів, робітників і селян. Мають бути прості без упростітельства, художні без жадних цяцьковань, писатися простою мовою без вульгаризації й примітивізації". Література — це "процес, де беруть участь цілі маси літературних сил від найвищих своєю кваліфікацією... до найнижчих, до художньої продукції робселькорів, учасників стінних газет і рукописних журналів. Вся ця літературна маса являється могутнім культурним чинником".¹¹ Ось квадратура кола, з якої не міг не глузувати Хвильовий. Писати "просто" і доступно для неписьменної маси і — водночас — помистецьки! Дати архитвір для "найнижчих", але — без примітивізації! — на цю геніяльну думку могли впасти лише ученики Л. Толстого (і деякі галицькі критики). Це ж Л. Толстого думки, що "більшість завше розуміла... те, що й ми уважаємо найвищим мистецтвом, як казку і народну пісню". Це ж яснополянського мудреця думка, що "пісня баб (сільських) була правдивим мистецтвом", а "соната Бетговена була лиш невдалою спробою мистецтва"; що форма мистецтва "повинна бути така, яка була б доступна всім людям... простотою виразу".¹²

Борючись за свободу індивідуальності і максимум її творчої могутності — Хвильовий знову на своїм шляху стрінув того самого ворога: Москву з її "більшістю", всенівелюючу отару, як засаду не лиш політичного, але й духового життя, засаду,

¹¹ Плучання, 1926, ч. 4-5.

¹² Л. Толстой — *Что такое искусство?*

підтримувану на чужий приказ рідними Акакіями і Пилипенками. Вони хотіли продукувати письменників серіями, як трактори. "Письменники протестують проти права, яке собі застерігає революція, розпоряджати їх творчою снагою? Вони гадають, що письменство це справа приватна! Отже ні, воно завше було клясовою справою, колективною... Дурні або неuki є ті, що не розуміють того".¹³ З капралями від літератури стрінувся недавно один письменник Заходу, і вони вирвали в нього такі слова: Я людина Західньої Європи. Я гордий на свою індивідуальність і гордий на свій інтелект... Для мене російське обожання маси як єдиного матеріялу для мистецької творчости є атавістична балаканина, витвір пересічности, яка з заздлости до генія, кидається на лоно голоти".¹⁴ З тим самим запалом проти масовізму виступив і Хвильовий. Коли йому закинули, що описує виїмкових героїв і виїмкові переживання, він цинічно відповів: "А що ж описувати? Всяку сволоч... тільки тому, що вона зветься комуністами?" ("Синій листопад") (Як побачимо, цього йому — завше дріб'язково мстива — "сволоч" не подарувала). Він не був проти того, щоб будувати літературне відродження країни "на аморфній масі", на "безграмотних", на графоманах", рівнятися на некультурну масу. Черговим завданням є створити "ударну ідеологічну групу". Його "ставка — на якість", не на кількість. Бо "кожна кляса, в тому числі пролетарська, творить своє мистецтво через свою більш менш талановиту молодь і ніяк не всім загалом".¹⁵

А зразків — шукати в великій літературі окциденту. На неї "взяти курс", і "у всякім разі не на московську. Це рішуче і без всяких застережень. Від російської літератури... українська література мусить як мога швидше тікати". Бо російська література віками зморою тяжіла над нашою психікою, привчаючи її "до рабського наслідування". Але, коли "ми беремо курс на західньо-європейське письменство, то не з метою припрягати своє мистецтво до якогось нового заднього веза, а з метою освіжити його від задушливої атмосфери назадняцтва", щоб навчитися "горіти надзвичайним світлом".¹⁶ На ці мрії — червоний "департамент дел" відповів недвозначним вето і наказом — повернутися на "масовізм"... — спримітивізуватися й спростачитися.

¹³ *Известия*, 13. VI. 1931. ст. М. Горького.

¹⁴ L. J'Flaherty, *Luegenuber Russland*, Berlin, ct. 220 і 25.

¹⁵ М. Хвильовий — *Думки проти течії, Аполюгети писаризму*.

¹⁶ М. Хвильовий, там же.

"Масовізм", який душив його мільйонноголовою зморою однакових Акакієвичів — в новім побуті, — а в політиці — десятками тисячів нових "сабіретелів" чужої землі; який густою пеленою трійливих газів лягав на його "голубу Савою"; який вкладав йому в руки револьвер, щоб вбити свою матір, щоб засіяти пожовклим листям його "вишневих садків" — його безмежні дороги у прекрасний невідомий край", — цей самий масовізм поклав свою тяжку лапу на найцінніше в людині, на що є гордий кожний європеєць — на його творчу індивідуальність і творчий інтелект. Як міг не збунтуватися проти того? Як міг він не пригадати затуманілим землякам своїм, що на вершини людської творчости, куди ведуть круті й небезпечні стежки, не йдеться роями і сотнями, лише одинцем, не демократично, лише аристократично? Як він міг не пригадати рідним "масовикам", що культурною стає нація не масовою муштрою, а добрим, культивуванням сильніших і здібніших?

В наївній (такій малоросійській!) вірі в гасла інтернаціоналізму, прагнув він внести до прийнятої віри — деякі свої, "місцеві" звичаї. Але Москва жартів не знала — питання сугубої чи трегубої алілуї — було грізним питанням життя і смерті. І — збентажений — питався він себе; "Невже я зайвий чоловік тому, що люблю безумну Україну"? Подібно, як А. Лісовий — "Хіба, щоб жилосьь краще, нам, селянам треба вмерти"? Вони готові були до кривавих жертв на вітарі революції, але чи ж думали, що — для задокументовання льяальности — мусять насамперед запхати ніж у груди власної країни, або — як казав Антоненко-Давидович — "стріляти в позавчорашнього самого себе"?

Такі питання привели Хвильового — спершу до недуже рішучого — розриву з червоним Іслямом. Він став в опозицію: (з "сабірателями земель"), до червоної духової творчости (з "масовізмом" і з "Скалозубами"). Але це було лиш — "проти". В чім було його — "за"?

Було і "За" — баламутне, але пересякутне непохитною волею виявитися назверх. Це був "азійський ренесанс" — "епоха європейського відродження плус незрівняне бадьоре й радісне греко-римське мистецтво". Це був ренесанс — під впливом комунізму — азійських народів і — України в першу чергу. Бо "лише пролетаріят утворить і відповідні умови до відродження молодих націй". Вже оце підкреслене гасло звучало не-комуністично. А ще менше — висновок з нього — "дерусифікація пролетаріяту" на Україні, що відразу надавало антимосковське вістря його позитивній програмі. Пролетаріят — це місто. Він

86 любив місто, але — не чуже. На Україні — "місто — велике, але не величне, забуло своє слобожанське народження" ("Редактор Карк"), відірвалося від свого ґрунту, до якого мусить повернути, щоб взяти провід нації, яка рветься до нового життя, бо в селянській клясі ("просвітянщина"! — зневірився."Я... кохаю город не так як інші, тому що город — це Сервантес Саавелра Мігуель де, тому що в битві при Лепанто, тому що в полон до алжирських піратів("Слово") — тому, що розуміє місто не як його колеги — як твір сатани, від якого тікати треба, тому, що лиш в місті родяться Сервантеси й інші генії духа; лиш воно є осередком політичної могутності ("Лепанто") і великих світовоїсторичних починів (Африка і взагалі заморські колонії Європи). Здобути це місто для нації, а тоді, під проводом нової (міської) кляси: поперше — "ошарашити" "по башке російського міщанина"; подруге — українізація "в результаті непереможної волі 30 мільйонної нації", щоби (пролетаріят чи нація?)могли "виконати свою історичну місію" щоб почати "горіти надзвичайним світлом", потретє — "коли цього не розуміє російський міщанин (цебто партія, бож більшовицька Москва, — "центр всесоюзного міщанства" — Д. Д.), то наше боєве завдання... допомогти йому", його "нарешті переконати... що все одно йому прийдеться передати "бразди правління" у більш певні руки", що "все одно він скоро... примушений буде капітулювати"¹⁷.

То вже було трохи виразніше. В тім бриніли нотки не інтернаціональної, лише — національної революції, "відродження молодих націй". Це був бунт. Він і тепер за "червоне", але "під червоним ми розуміємо ніщо інше, як символ боротьби". Романтик застерігається, що в альгебраїчну формулу "боротьби", він вложить свій конкретний зміст, не той, "дозволений цензурою": "у свій час національної війни були революційним, червоним з'явищем в історії"¹⁸ — та й тепер є в Азії, але ж "ми" переходимо "азійський ренесанс", отже... На питання, чи це є месіянство, відповідає гордо, що так. Правда, не месіянство, "гопаківсько-шароварницької неньки", але й не "дерев'яної калуцької машутки". Його "майбутній Аттіла" "повісить на гіляці" не лише Мазепу, але — й Петра ("Санаторійна зона"). Йому ще ввижаються "дикі замріяні степи, де гасає тривога і невідомість", йому вчувається "далекий тупіт фантастичних коней" ("Заулок")¹⁹ Про яку революцію мріє цей фантаст? Про пролетарську? — Але ж її вже "з'їли сукини сини". Але ж він хоче "ошарашити" "по башке"

¹⁷ М. Хвильовий — *Апология писаризму*.

¹⁸ *Думки проти течії*.

¹⁹ Передруковано в *ЛНВ*. XII. 1925.

советського міщанина! Про жовту-блакитну? Він застерігається проти цього, але — є різні жовто-блакитні, є оті "шараварки" ("просвітяни"), але є й ті "справжні версальці", як ті черниці, що їх вів на розстріл ("Я — романтика") його alter ego, з яких "жодна не промовила жодного слова", які "були щирі фанатички"... Хто знає, що думає людина з "розколотим "Я", людина, подібна до його "фантастичної країни, що в розльоті... раптом зупинилася над безумною кручею й задумалась"?

Неясне месіянство — азіатсько-європейське, персько-грецьке, союз з "центром всесоюзного міщанства" — і боротьба з ним, пролетаріят — а водночас "відродження молодого нації", "по башке" тим, з ким ідеться в однім ряді, — все це було поплутане і неясне. Але ж була в тім нова відповідь на старі питання — хто (зукраїнізований пролетаріят) і що (власне месіянство). На питання — як, теж знаходимо відповідь, радикальнішу, смілившу і безмежно ширшу від тих відповідей, які намагалися дати "просвітяни", з якими боровся. Ця відповідь була в однім слові — Європа.

Хвильовий від часу, як почав писати, зраджував потяг до тої вимріяної й далекої Європи, до Іспанії, яка була його "весняною думкою". Чому якраз Іспанія? Чи не тому, що рідне бачив в ній, з її такими Сірковатими Дон-Кіхотами і такими Диканськими Санчо-Пансами? Чи може любив у ній ту свійську, — не московську — "фанатичну віру", яку мав в собі? А може в ній бачив другу Україну, яка (за Наполеона) — не так як його Україна — зуміла дати відсіч Півночі? Чи ж не тої самої сили гострої, сильної й барвистої, в противенство до нудної, хоч і велетенської, огидної йому сили Москви, — не шукав Гоголь в італійській Кампанії, в другій своїй вітчизні? Іспанія — найбільша світська, й Італія — найбільша духовна потуги середньовіччя — якраз вони, мов магнет, притягали обидві оті українські "розколоті" душі: одну, що їй мерехтіли "в борах гіні середньовічних лицарів" ("Слово") — залізних постатей, не знаючих ваги, і другу — що мріяла про "залізну силу ентузіязму" тих самих віків (Гоголь — "О середніх веках")... Для одного середньовіччя було — "весняною думкою", для другого — "прекрасною молодістю". Для обох — чимсь безжурним, світлим, очайдушним і свобідним — всім, чому такою протилежністю була московська Північ. В обох сидів свій Тарас Бульба, але не Стенька Разін, скорше такий Уленшпігель з архитвору Де Костера, з рубенсівсько-рембрандтівської епопеї флямандського народу, для якого сміх не був гріх, який не знав аскези і безумно кохав життя. Жан Кассу звіряється: "Люблю Іспанію, бо вона продукує

маніяків. Вона — резервуар пристрасних індивідуальностей”²⁰ ... За те любив її Хвильовий, але й як символ Європи взагалі. Він нарікав, що ”нема у нас північної жорстокости”, втім бачив корінь трагедії своєї країни. Тут був він рупором своїх сучасників, з яких одні (Гадзінський) нарікали, що нема в нас ”волі криці”, другі (Коряк), що ми ”адогматичні”, що нема у нас власного ”хочу” (Головка) і т. п. Власне все те, що бракувало його землякам, бачив Хвильовий в Європі, в європейській людині, щось, що — як рівновартне — можна було би протиставити (замість нікчемного ”просвітянства”) — отій ”північній жорстокості”, тій ”московській силі — великій, велетенській, фатальній”...

Яку ж Європу? Яку хочете: ”минулу, сучасну, буржуазну, пролетарську, вічну, мінливу”, Європу як ”ідеал громадської людини”, однакову протягом віків, що є ”власністю всіх кляс”. Європа — це ”європейський інтелігент”, це ”знайомий нам чорно-книжник із Вюртембергу, що показав нам грандіозну цивілізацію і відкрив безмежні перспективи. Це — доктор Фавст, коли розуміти його як допитливий людський дух”, а ”його соціальний сенс у його широкій та глибокій активності”... Оце й було те, що він звав ”психологічною Європою”. Це було те, що бачив в Європі (хоч, правда, в її минулім) Достоевський — ”пристрасну віру в свій героїчний вчинок, в свою правду, в свою боротьбу”. Ту пристрасну віру прагнув Хвильовий застрикнути нашої ”адогматичності” і галушковій хитливості. Цим ”фавстизмом” думав забити у нас ”дрібно-буржуазну скепсис”, повернути землякам ”загублену в віках фанатичну віру в прекрасне далеке майбутнє”²¹.

Він твердить, що ”історію робить не тільки економіка, але й живі люди”... Культіві масовізму й ідеальних рецепт на спасення людськості й краю — протиставляє він смілим жестом — культ людини, коли хочете культ ніцшівської надлюдини (він зве її ”генієм”), яка видається надлюдиною не тому, що є завелика, а тому що ”люди”, що її оточують — є пігмеї. Він цитує Плеханова: ”велика людина бачить далі від інших і хоче сильніше. Вона, герой, ця страшна сила, — і є психологічна Європа, що на неї ми мусимо орієнтуватися”. А ”коли — кінчить він несподівано — наші погляди в цьому випадку зійдуться з сподіванками нашої ж таки дрібно буржуазії і навіть фашистів, то це зовсім не значить, що ми помиляємося”²²... Давніше його душила ота ”московська сила”. Тепер на ту ”велетенську силу” — знайшов він протиотруту —

²⁰ *Nouvelles Litteraires*, 14. V. 1932.

²¹ *Думки проти течії, Апольогети писаризму*.

²² Там же.

“страшну силу” фавстівської європейської людини... До цієї людини підносив очі змучений Куліш, коли картаючи земляків, протиставляв їм Європу “князя Бісмарка і Льюїолі”, провідника “культуркампу” проти католицької церкви й основника ордену Єзуїтів нараз, — ту саму “психологічну Європу”, незалежну від доби й кляси. Хвильовий казав глядіти на Європу своїм “просвітянам”, щоб навчилися у неї найважливішої речі — “дерзанія” (зухвалої відваги). Гоголь любив за те Захід, що він “не знає меж своїм стремлінням”, що ця прикмета є якраз “основанієм тех дерзких, сільних страстей, которими ісполнени європейци”²³. Наша нація терпить на культурне епігонство, “без російського диригента наш культурник не мислить себе. Він здібний тільки... малпувати. Він ніяк не може зрозуміти, що нація тільки тоді зможе культурно виявити себе, коли знайде їй одній властивий шлях розвитку. Він ніяк не може втямити, бо він боїться — дерзати”²⁴. Як це робиться, покаже йому лише доктор Фавст, Європа (хочби так само думали й фашисти з Шпенглером), де “так пристрасно вірять в свою правду”... Ті свої думки спеціально у “Вальдшнепах”, переніс Хвильовий із круга культурних ідей в круг ідей політичних.

Це було вже максимум того, що він міг сказати. Це була остання точка над і; був удар молотка, що трапляє цвях просто в голівку. Цим рішуче пірвав не лиш з партією, не лиш з Москвою, але й із Малоросією, з “просвітянщиною”. Як багато його попередників, спершу він думав впахти свою країну, “рідні” елементи в рамки чужої синтези, дати їм чужу корону. Під крилами тої синтези — розцвітатимуть і свої цінності — свої “вишневі садки”, — в яких вродився Шевченко, “як геніяльний Леонтович в бур’янах мого степового краю” (“Слово”), свої Марії, свої, що бродять в борах, “середньовічні лицарі”, з яких потім постане надзвичайний “азіятський ренесанс”. Але дійсність заглузувала з його химер. Показала, що є — одна ділема, або створити свою синтезу з своїх елементів, або — коли приймеш чужу — вона стопче твої сади, зашле Шевченка, розстріляє Марію й Леонтовича, “лицарям” припечатає тавро бандитизму, з народа — зробить плем’я фелаків, мешканців улусу великого хана, оспалих, лінових, покірних гоголівських Пацюків. Отоді власне зробив він своє відкриття — що перед заливом номадської Півночі — врятує його “голубу Савою” — лише, коли вона віднайде в жилах запозичену в Європі “страшну силу” міцної індивідуальності, яка — здвигне незломну гать отій “силі — великій, величезній, фатальній”. В які б

²³ Н. Гоголь. *О движенни народов в конце V-го века.*

²⁴ *Думки проти течії.*

90 шати приманливих ідеологій ми не вбиралися б, нічого вони нам не допоможуть, коли теперішня людина вкладатиме в них свій убогий зміст. Це було розпачливе S.O.S. — його країни. До своїх земляків, він висував постулат творчої меншости, якости характеру, постулат своєї власної національної ідеї (все одно, яка кляса ту ідею мала заступити), щоб не бігти за возом переможця-тріумфатора.

В цій точці Хвильовий зачеркнув спліт проблем, важливих не тільки для своєї батьківщини, але й взагалі для Європи. Для пильного обсерватора советської Росії більшовики були "подібні до людей, які стало стоять під впливом якогось дурману; а цей дурман був жадова крови, завойовницький шал величезної орди, яка співаючи, гукаючи, танцюючи і заводячи, прийшла з пустині" — щоб знищити осілі народи. Прийшла з своєю філософією, яка хоче змусити нас покласти зброю і без боротьби дати себе поконати", коли люди Заходу обернуться в "розпешених, розм'якхлх джигунів" ²⁵. Що було перспективою для Європи ще недавно, стало фактом для батьківщини Хвильового. Звідси його удар на сполох. Ще ширше схопив цей самий конфлікт знаний Еспанець Ортега і Гассе ²⁶, який виказує, що ціла цивілізація осілих народів білої раси не повстала механічно, лише "завдяки геніяльним зусиллям видатних людей". Чи ця цивілізація утримається, "залежить від певних рідких чеснот людини, найменший брак яких дуже хутко захитає чудовою будівлею"... Ця пригадка була слухною й для будови "козацької країни", яку — в іншому вигляді — хотів реставрувати Хвильовий: "історію творять люди", не програми, ні "еволюція", люди "рідких чеснот". Ось на що клав натиск Хвильовий, звертаючись до земляків, допроводжуючи очевидно до пасії хмару кар'єристів всякого роду. Цим Хвильовий перевертав до гори ногами ціле психічне наставлення "малоросів", які шукали спасення в "ідеї" або "поступі", і ніколи не гадали, що з тою желатиною замість характеру, яку вони мають, їм не допоможе жодна ідея...

З цими ідеями йшов він в літературу, в публіцистику. Скрізь вносячи жорстоку сатиру страшної дійсности, невтишиму тугу за новою людиною, протест і виклик. В стилі його творів, саркастичнім, агресивнім, вщерть наллятім непохитним переконанням і маніяцьким горінням, інтенсивною думкою, кпинами зі снобів і філістрів, смілим відкриттям глибоких і трагічних проблем не лише нашої дійсности (людина й

²⁵ I. O'Flaherty, *Luegen ueber Russland*.

²⁶ Jose Ortega y Gasset, *Aufstand d. Masse*, позд. II.

середовище, одиниця і загал, особисте і загальне, любов і насильство, романтика і реалізм); в стилі, що зраджував — не зважаючи на розхристаність — велику працю над собою, ніжну суворість і сувору ніжність — він був наскрізь дитиною свого часу і — свого народу. Бо мимо своїх гасел, мимо своєї — як на російську дійсність — великої відваги, Хвильовий мав в собі ще багато отої суто української безпомічної "ніжності", більше з неврастенії Дмитрія, ані ж певности й суворо-спокійного почуття вищости Аглаї (з "Вальдшнепів")... Багато було в нім наївности — оте "переконування" московських "товаришів", багато суперечностей — в союзі з Європою боротися за ідеали Москви, або в союзі з Москвою боротися за ідеали Європи, протестувати проти декретів в літературі і монополію, а жадати його для своєї групи, насаджувати "пролетарську" доктрину в країні, яку сам uznavaв за "дрібно-буржуазну, де куркуль завше був господарем становища"²⁷, — але в усіх його піднесеннях й упадках чувся незвиклий талант, непогамований темперамент, а головню — безінтересовність, і глибина думки. Збувати постать Хвильового, як в однім львівськiм щоденнику — ("хапаш за перо і чешеш хвейлетона"), — як когось, кому вистане принагідне газетне "тяп-ляп" про його "сюжети бідно-невибагливі", — для того потрібно не лише не мати поняття ні про Хвильового, ні про літературу; для того треба не мати поваги перед тою літературою, ні перед трагічним жестом письменника, що відійшов від нас.

Дивно було б, коли б ота спритна й звинна публіцистична й літературна діяльність його не змобілізувала проти Хвильового тих, які згуртувались коло "центра федеративного міщанства", — партію, Москву. Змобілізовано цілий червоний конклав, всіх партійних "начотчиків" і — кинуто анатему. Він проповідує бунт? Але, як сміє він "оспівувати абстрактне повстання, ідеалізувати історичну романтику"? Це ж значить "заохочувати дрібно-буржуазну стихію до активної боротьби проти диктатури пролетаріату", час уже скінчити з "хаосом і стихією"! Пролетар — був бунтарем, тепер є він "свідомим членом організованого колективу", тепер він "будівник"²⁸... Як сміє він пропагувати, боротьбу двох культур", коли "національна ворожнеча є пережиток старих відносин"²⁹? Треба йти "не на розрив з сучасною російською культурою, а на співробітництво з нею"³⁰. Ще ж В. Белінський писав, що "коли на Україні зможе явитися великий

²⁷ *Апология писаризму.*

²⁸ І. Кулик, *Шляхи Мистецтва.* ч. 2, 1922.

²⁹ *Вісти,* 1 травня 1922.

³⁰ Гринько, *Комуніст,* 1928 ч. 123.

поет, то не інакше, як під услів'ям, щоб він був російським поетом... сином Росії, що гаряче бере до серця її інтереси". Та й тепер — на Україні потрібна "єдина організація пролетарських письменників, без огляду на те, якою мовою вони пишуть. У них єдина мета, єдине завдання". "Надання напівграмотній Україні... місянистичної ролі — все це молоденький запал, але не реальні продумані перспективи" ³¹ ³²... Європейці (Хвильового) хочуть куркуля з Кобеляк витягти на європейський шлях... щоб куркуль — (Хвильовий говорить про пролетаріят — Д. Д.) — праву руку подав "європейцям", а ліву — "азіатському ренесансові"... щоб лицем до Чорного моря став, а до Москви спиною"? — репетував Затонський: не бувати цьому! ³³. Вони "хочуть себе, як "волевих людей", "конквістадорів"... протиставити диктатурі пролетаріату" ? ³⁴ Хвильовий каже, що "комінтерн — одна справа, а Сухарьовка ³⁵ — зовсім інша"? Власне що ні. Сухарьовка — це і є комінтери, а іншого не буде! Ті ваші хохлацькі конквістадори — звичайні бандити, не на них "нам" потрібно орієнтуватися, — на пролетаріят, і то російський, вчитися від російської літератури, "не відмежуватися від фортеці міжнародної революції, Москви". Не можна "кидати гасло розбрату", (і Драгоманів вчив іти разом), треба щоб між українцями і росіянами існувала "одностійність усіх (sic!) думок"³⁶. Це ж "гіпертрофія індивідуалізму", "нішнісанство" апотеоз "сильних людей". Куди взагалі веде ця пропаганда і ця література? Та ж це шлях до "войовничого фашизму, та ж "Хвильовий доходить до того, що, мовляв, за наших часів або комуніст мусить задушити в собі поета, або коли поет сильніший, — лизь у петлю, по есенінському" (фраза, особливо цікава в зв'язку з трагічним кінцем Хвильового). Перед ним поставили питання руба:

"Питання стоїть: або ми, комун. партія, (тобто Москва — Д. Д.) поведемо за собою весь процес витворення українського господарства, української культури на основі спілки з іншими народами (тобто — на поводі Москви — Д. Д.), або ми не встигнемо, нас перехлюпне, заллс націоналістичний потік, і бажання, настирливе домагання українських фашистів з табору Донцових, дійде до свого логічного, закономірного кінця. Тільки так може і повинна стояти перед нами справа" ³⁸

³¹ А. Лейтес і М. Яшек, цит. твір 230 ст.

³² П. Любченко, *Комуніст* 1 березня 1933.

³³ В. Затонський — *Національна проблема на Україні*, ДВУ, 1927

³⁴ А. Лейтес і М. Яшек, цит. збірник. ст. 606. 715 і 293.

³⁵ Сухарівська площа — найбільший ринок в Москві.

³⁶ А. Хвиля, *Ясною дорогою*, ДВУ, 1927.

³⁷ В. Затонський, *Націон. проблема на Україні*, ДВУ 1927.

³⁸ А. Хвиля. *Ясною дорогою*, стаття "Марні надії ворогів".

Така була ділема для "хвильовізму", для Хвильового ж — як зауважено — або скапітулювати, або — "лізь у петлю". Як бачимо червоний, "російський міщанин" і не гадав кому б то не було уступати "бразди правління", ставляв справу в площині нагої сили. Сподіванки мрійника про "загірну комуну" з країни "вишневих садків", "козацьких могил" і "ніжних женщин", який нагло задумав повести свою "голубу Савою" шляхом вимріяної Еспанії з перемальованими на червоно лицарями Дон Кіхотами, з своїми Л'епантами, з своїми Фавстами; який думав стримати залив його соняшної країни ордою понурих опрiчників, які не знали ні що є земля, родина patria, органічні зв'язки, що є чорні ночі Полудня, його яскраві зорі і сміх; які викпили його пролетаріят, як куркуля, коли він схотів усамостійнитися, вимагаючи лише сліпого послуху в "сабіранії" чужих земель, — ці сподіванки зруйновано.

Спершу Хвильовий, — за прийнятим звичаєм — "покаявся", потім — як легендарний Галілей, встав на ноги з криком — "а все ж таки крутиться", знов впадаючи в ересь — потім відкликав її знову. Один з "дорогих товаришів", полемізуючи з Хвильовим, писав: "констатуючи певні ідеологічні ухили" у Хвильового й інших, "я аж ніяк не гадаю вигоїти їх організаційними заходами (хоч "посилка на Донбас" і практикується в партії в таких випадках). А все ж ми вимагаємо від Хвильового "зв'язатись з робочими масами, не гнути кирпичи перед селкормом і робкормом"³⁹... І ось — як доносить одна львівська більшовицька газета — Хвильовий нагло "зацікавлюється соціальним будівництвом", "кидає психологічну гру сюжетів і незвичайних ситуацій", пише "оповідання", як "Петро .. примусив свою корову працювати на користь колективу" (Вісти 5. IV 1933), бере "участь в письменницьких бригадах, стає кореспондентом" (селкормом?) "керує працею в заводських літгуртках, вростається в нову колективну працю". Уявіть собі Гоголя, який викладає про "веру, царя і отечество". миколаївським фельдфеблям, і ви зрозумієте положення, в яким опинився Хвильовий, до якого — за порадою Пилипенка — застосовано "організаційні заходи" для випростовання "ухилів"... Візьмім все разом: "посилки на Донбас", (як Шевченка — на Арал), з дуже правдоподібною заборонаю торкатися "психологічної гри сюжетів" (подібне до заборони Шевченкові писати і малювати), порада "не гнути кирпичи перед селкормом" (як Шевченкові — не гнути кирпичи перед фельдфеблем) пригадаймо ділему — капітулювати або "лізти в петлю", — і вихід, який "власновільно" знайшов Хвильовий, перестане бути загадкою, так само як ні для

³⁹ С. Пилипенко, *Культура і Побут*, 1926, чч. 9 і 11.

94 кого не є загадкою передчасна смерть Шевченка. Тим більше, що ми не знаємо якого ще пониження вимагала невблаганна Москва від нього в переддень маніфестації "братньої згоди" московських і українських письменників в Харкові.

На віру Аглаї ("Вальдшнепів") він не перейшов. Але стару — стратив цілковито...

"Сестро — говорю я далі. — Ти не знаси, хто буде цезарем майбутньої імперії, світовий мільярдер, чи світовий чиновник?"

І каже сестра крізь сльози:

...хіба ця думка і тебе тривожить?"

Мене хилить. Я безумно хочу заснути. Сестра пестить мою голову. В кімнаті домовинна — така змертвіла тиша, і... раптом очі мої зупинились: вони знайшли крапку:

— *Morituri te salutant ... !*

як глядіятори, що вмирили для забави цезаря. ("Сентиментальна історія"). "Мільярдера" Хвильовий не приймав, "чиновника" (хоч і советського) — теж ні. Інша, що народжувалася, буржуазія, яка йшла проти "мільярдера" і проти "чиновника", яка не знала "слинявого скепсису", він її тільки прочував, не знав. Коли ж невідклично зрозумів, що лише наємними глядіяторами є ті, що б'ються не за свою справу, а за справу нової імперії, нової Москви — став "морітурусом". Його останній жест — зостанеться страшним моральним ударом для облудної політики Росії на Україні.

КУДИ ЙДЕ ЮГОСЛАВІЯ?

Антін Івахнюк

Минулий рік приніс несподіваний крутий поворот у внутрішній політиці Югославії. Тіто став прикручувати гайки лібералізму, почавши з хорватів. Наступили арешти й суди, що тривають до сьогодні. У чому справа?

1

У половині 1971 року схвалено т. зв. амандмани, тобто поправки до конституції Югославії, які розширювали права поодиноких республік коштом централізації. Ці поправки були в згоді з постановами, схваленими ще за час війни 1943 року в колишній столиці Боснії, в місцевості Яйце. У цих постановах сказано:

”соціально-господарське майбутнє Югославії не може будуватися без повної національної рівноправності” і тому ”це був вислів історичного прагнення хорватського народу й усіх народів Югославії створити самостійні національні державні спільноти в рамках федеральної Югославії”.¹

Отже здавалось, що в Югославії настав справжній переломовий момент у державнім устрої. Однак це швидко призвело до поважного тертя між Загребом і Београдом, де концентрується все політичне й економічне життя. Хорвати хотіли бути собою, управляти своєю республікою та розпоряджатися своєю економікою.

Хорвати боролись проти затирання меж між поодинокими республіками, головнo між сербами та хорватами (т. зв. унітаризм), а виявом цього затирання в першій мірі була мова, яку називали сербсько-хорватська або менше — хорватсько-сербська.

1. Hrvatski Gospodarski Glasnik за грудень 1971 р. (подано за передруком із Croatia Press ч. 1/1972, Нью-Йорк.

1967 року хорвати через усі свої культурно-наукові установи виступили проти такого означування їхньої мови в "Деклярації про назву і становище хорватської мови. 1971 року мав появитися "Хорватський правопис", але був сконфіскований (тепер він друкується за кордоном).

Хорватія це, поруч Словенії, найбагатша на свої прибутки південнослов'янська країна та найстарша своєю давньою культурою. Їхня провідна верства — аристократія ніколи не покидала свого народу. Вона завжди була з ним і втримувала в народній пам'яті хорватську державність. Тож і не дивниця, що й провід компартії Хорватії хотів бачити свою республіку рівноправною державою в югославській федерації.

Хорватія — теж морська країна, звідки найбільше людей з усіх південнослов'янських народів їхали "у світ", шукаючи праці.

У першій половині 60-их років зростало в Югославії безробіття і Югославія перша з комуністичних країн зняла 1965 року сливе всі еміграційні обмеження. Стали масово виїжджати на працю та емігрувати й число цього виходу досягло близько мільйона. І який парадокс — найбільший вихід ішов не з бідних республік, але з найбагатшої Хорватії.²

Емігрування хорватів приняло такі розміри, що з батьківщини стали закликати свою еміграцію, головно в Канаді й США, щоб вона протиставилась емігруванню, бо, мовляв, Хорватія залишиться без хорватів.

Хорватське море (Адріатика), яке куди краще своєю природою за італійське побережжя Адріатики, та гостинність населення притягають численних туристів, а це великі прибутки. Також робітництво, що виїжджає до європейських країн на заробітки, дає поважний прихід у чужій валюті.

Хорватська республіка дає 43 відсотки грошового прибутку у твердій закордонній валюті, а з Београду дістає тільки яких 8-10 відсотків. Це й було безпосередньою причиною останніми роками різних протестів від чоловіх провідників компартії Хорватії. Майже всю цю верхівку змушено зрезигнувати через "свої націоналістичні прямування та брак пильности" (Савка Дапчевіч-Кучар, Мірко Тріпало). Подають, що тоді зрезигнувало 350-400 осіб. Чистка захопила ширші кола й арешти серед провідної

2. The Toronto Star, 10-1-1973, Elliot Carlson, "Yugoslavs slow workers' exodus".

інтелігенції — університетських професорів, письменників, редакторів, культурних працівників і студентів. Припинено в діяльності найстаршу культурно-наукову установу "Матицу Хрватску", припинено низку часописів і газет (між іншими відомий марксистський журнал "Праксіс"). Усе це пов'язано, як і в Україні, з еміграційними націоналістами та іншими усташами.

Загальна була думка така, що це був наступ "велико-сербського націоналізму й шовінізму" на зростання хорватського націоналізму та на прямування хорватів якнайбільш незалежити свою республіку. Таку думку оправдувало минуле спільне життя в попередній Югославії.

Для ясности треба завважити, що ідея югослав'янства (південнослов'янства) зродилась і виростилась серед хорватських мрійників (єпископ Й. Штросмаєр, політик Трумбіч, різьбар світової слави Мештровіч та інші). Серби зразу були проти ідеї югослав'янства. Хорватські мрійники вважали, що вони, як культурніший народ, приналежний до західної культури, дадуть собі раду з сербами. Виявилось, що не вистачає мати високу культуру. У цьому вони програли з сербами, як 1918 року ввійшли до спільної держави — Королівства сербів, хорватів і словенців. Серби були державницький народ, які вважали хорватські землі поширенням сербської держави як винагороду за воєнні шкоди.

Вже з самого початку, як творилась оця спільна держава, у зародку була її недуга. Її причини так з'ясовує серб Селімір Поповіч:³

"Насамперед, вважаємо, що само 'народжування' Югославії не відбулось природним шляхом. Якщо приймемо, що ідея Югославії 'зачалась' до 1918 року, тоді не можна заперечити правди, що це 'народження' не відбулось серед важких умовин. Сьогодні легше побачити, що в нову державу ввійшло без попереднього визначення, хто є хто, що є чие та хто що дає у спілку, або ще виразніш: не були розмежовані кордони засновників нової спілки. Тим часом, це згодом стало основним каменем спотикання, що його не можна ні відсунути, ні перескочити".

Тим то життя у цій спілці зразу стало нагромаджувати делалі більше непорозумінь і загострєнчя. 1928 року з руки серба гине в

3. Глас Канадских Срба, Віндзор, Канада, 23-12-1972, "Бріге і розмішляня" (Клопоти й роздумування).

98 парламенти хорватський провідник Стієпан Радіч, а 1929-го король Александер запроваджує диктатуру, змінивши незаконно, як каже Поповіч, назву держави на Югославію. Це викликало рух усташів, далі смерть короля (у Франції) з їхніх рук, а потім, під час останньої світової війни, різню між сербами та хорватами, без сумніву під поштовхами німецької винищувальної політики проти слов'ян.

Нині, на думку Поповіча, якщо б прийшло до вільного вияву волі, то більшість хорватів голосувала б за незалежну Хорватію проти Югославії.

Тим то теперішню чистку в Хорватії хорвати вважають обрахунком з ними "великосербських шовіністів". Проте ніхто не припускав, що це тільки перший крок у чистці в цілій Югославії. Щоправда, Тіто вже в квітні 1972 року вказував, що націоналізм "є в усіх республіках", а Юре Біліч, хорват, член ЦК Союзу комуністів Югославії, заявив:

"Це не точно, що тільки сам хорватський націоналізм існує й він небезпечний, бо так само небезпечний і сербський націоналізм. Він існує, але, на жаль, ні в Хорватії, ні в Югославії не ведемо боротьби проти великосербського націоналізму. Не все ми зробили, щоб усунути пішаків сербського націоналізму де в яких середовищах".⁴

Все ж таки світ був заскочений, що Тіто став ступнево розправлятися з "сербським націоналізмом і шовінізмом",

"який є виявом боротьби проти сьгоднішніх і тривалих інтересів робітничої кляси, опорою якої є самоуправна робітнича система".⁵

2

Тіто започаткував боротьбу проти сербів виступом в інтерв'ю (в загребському тижневику *В'єсник у срієду*, 8-10-72), де він поставив вимогу повернутись до "демократичного централізму".

"Не можемо дозволити, щоб демократією користувався кожний, ба навіть клясовий ворог, наш

4. *Хрватска ревія*, ч. 2-3/1972, Мюнхен, Jure Petricevic, "Teror nad Hrvatima pod sovjetskim pokroviteljstvom".

5. Цитований сербський тижневик за 2-16 листопада м. р., Нікола Косіч "Удар у ветар" (Удар у вітер).

супротивник. Не можемо! Для таких не може бути демократії... Четніки, усташі, білогвардійці... пізніш розмахнулись, користуючись нашою демократією..."⁶

У цьому ж самому жовтні м. р. Тіто відбув таємну чотириденну конференцію керівного активу сербських комуністів. Тут прийшло до зудару між Тітом і сербами. У промові, пізніше надрукованій, Тіто висунув обвинувачення проти сербів, мовляв, вони "легковажили собі боротьбу проти анархолібералізму", вони прийняли вже згадувані поправки ("амандмани") до конституції тільки в теорії, поготів не запроваджували в життя децентралізації капіталу, а в београдській пресі змальовували ситуацію так, наче б тільки в них були прогресивні сили, а в інших республіках консервативні, "соціалістична демократія" стала набувати "домішки дрібноміщанської демократії" і тому толеровано протилежні погляди і з ліва, і з права — ультраліві і націоналістичні, навіть стали критикувати Тіта як голову держави і т. д.

Дуже характеристичне закінчення Тітової промови:

"Нехай не сподіваються темні сили політичного підземного світу — націоналісти, ранковічівці, джіласівці та інші антисоціалістичні й протисамоуправні сили, які знову підносять голову. Якщо ми в Союзі комуністів відкрито обмірковуємо свої труднощі та слабості, то це не значить, що їхні акції та інтриги можуть мати успіх..."⁷

Видно, що більшість сербських комуністів не погоджувалась з Тітом, бо після цієї конференції виконавче бюро Союзу комуністів Югославії за підписом Тіта та секретаря С. Доланца розіслало безпосередньо членам партії "листа", який пізніше був теж опублікований. У ньому засуджено "бюрократичний менталітет", "дрібновласницьку стихію", "дрібноміщанську психологію", "політиканство та політичні інтриги, часто нашептунані й з-за кордону", "боротьбу клік за позиції у владі" тощо. Далі поставлено вимогу до сербських комуністів "усунути з комуністичних рядів усі елементи, чужі ідеології та політиці Союзу комуністів", вернутись до "централістичної демократії" і повести рішучу боротьбу проти "ідеологій буржуазної орієнтації" — проти "націоналізму, технократичного й етатистичного бюрократизму", "фальшивого лівого напрямку" тощо.

6. Там же, Ненад Петровіч, "Чістка србскіх комуниста".

7. Там же.

“Лист” був націлений на керівництво Союзу комуністів Сербії, яке мало підтримку молодшої інтелігенції — студентства, їхніх професорів, письменників і т. д. На знак протесту проти таких обвинувачень зрезигнували зі своїх постів голова Союзу комуністів Сербії Марко Нікезіч і секретар Латінка Перовіч. За ними пішли інші. Зрезигнував у знак протесту проти чистки у Сербії Коче Поповіч, найвизначніший сербський комуніст, член колективного керівництва Югославії.

Досі не відбулись арешти й засуди у такому розмірі, як у Хорватії. Чистці підпали деякі редактори (наприклад, журнал *НИН* скорочена назва від *Недельне інформативне новіне*), сконфісковано, що надзвичайно показове для внутрішнього вияву сербського незадоволення, журнал *Філософія* 72, ч. 2, часопис Філософського т-ва Сербії.

Одне число цього журналу дісталось до Канади і вінніпезький *Хрватські Глас*⁸ опублікував дещо з нього. Сконфісковано це число головню за редакційну “Cogitationis nemo roenam patiatur” (роздумування не підпадає карі) та за статтю визначного сербського письменника та члена партії Добріци Чошіча (до речі, його боронив Нікезіч) під заг. “Процеси, засуди і наївні питання”.

Добріца Чошіч порушив теж події в Хорватії, мовляв, якщо

“є докази, що арештовані хорватські письменники працювали протизаконно, чи намагались відбудувати якусь незалежну хорватську державу, або мали організаційні зв'язки з усташською еміграцією та іншими державами..., то хай ідуть на суд, а не сидять по слідчих в'язницях довше, ані ж сидять клясичні й неклясичні кримінальники”.

У зв'язку з арештами студентів београдського університету, автор пише (подаємо деякі винятки):

“Не зважаючи на засуд, що його проголосить београдський суд, я тремчу, тремчу з глибини душі за безпеку й майбутнє суспільства та суспільного порядку, який нині — у своїй величезній недолі, відсталості, дурності, неосвіченості, підступстві, корупції, привілеях, у соціальній несправедливості та нерівності, у зовнішньому

8. Iz zapljenjene u Beogradu F i l o z o f i j e 7 2 (Зі сконфіскованої...) чч. за 11, 18 і 25-те жовтня та 1-ше листопада 1972.

притиску і перепонах, у важкій історичній спадщині, з кількома сотнями тисяч робітників за кордоном, у загальному незадоволенні й неспокої, — тримає у в'язниці та судить студентів, що нічого не хочуть розуміти, що так неслухняно думають, що так гнівно мріяли. Чи ж на правду наша суспільність і наша держава не мають небезпечніших ворогів, як оних студентів-революціонерів, які на своїй землі бажають більше свободи та рівності, більше соціалізму, ані ж його нині маємо? Чи на правду й такі прагнення становлять небезпеку для влади робочого народу?

Чи справді й батьки-революціонери стали переслідувати й в'язнити своїх непокірних дітей, незадоволених ними, своїми батьками?

Чи справді й югославська лівіція при владі й після 1948 року переслідує свою лівіцію отак рішуче та клясично за комінтернівською та Сталінською традицією?"

І все це робиться, каже автор, "в ім'я народу"!

"Якщо, — далі пише автор, — ми ще не сидимо на лаві обвинувачених перед нашими окружними суддями, могли б ми на волі, і поки ми ще зовсім не байдужі, роздумувати, наприклад, над такими наївними питаннями:

Якщо в соціалістичному порядку судять революційних незадоволенців і гуманістичних бентежників, які не являють собою політичної опозиції соціалізму, але заперечення його деформацій, якщо судять думку, що шукає правди, якщо судять прагнення більшої свободи, правди, рівності, чесности, освіти, солідарности, — то в ім'я чиєї то правди та оборони чого судять їх наші судді?...

Суспільність, що не має розвиненого сумління, тобто свідомости про вартості та несправедливості, суспільність, яку не мучить кривда та несправедливість, то це така суспільність, якій не треба ні свободи, ні демократії, ні соціалізму. То це таке людство, що помирилось зі злом життя та історії. Може й недалекі висліди згаданих судових процесів і присудів — заперечення основних людських прав, що їх конституція СФРЮ недвозначно проголосила. Найдалісяжніші, найгірші висліди цих присудів — це тиша в судах і байдужість до них".

Тіто має клопіт із націоналізмом не тільки в Хорватії та Сербії, але теж і в інших республіках. У Словенії зрезигнував з посту

102 голови уряду Стане Кавчіч, а те саме, мабуть, чекає македонського комуністичного провідника Крсту Црвенковського. Його думки щодо партійної реорганізації збігаються де в чому з Джіласовими. Разом із хорватами та словенцями він заступається за "деяку свободу в практичній політиці" центральних урядів югославських республік. Іншими словами:

"соціалізм у кожній республіці повинен мати свою притаманну форму, тобто форму, яка відповідає політичним та економічним традиціям поодиноких республік".⁹

Отже дійшло до зудару двох досить одна одній протилежних концепцій побудови югославської федерації республік. Прийшло до кризи під загрозою теж зовнішніх сил і криза щоразу поглиблюється, а з нею чистка прибирає дедалі більших розмірів.

3

Що ж спричинило цей крутий поворот і які можуть бути його наслідки? Чому стільки найвизначніших і найближчих Тітових співробітників, комуністичних діячів відсунено, чи вони самі його покидають?

Як пише вже згаданий Ладанський в італійському тижневому журналі *L'Europeo*, Тіто, перед самим наїздом на Чехо-Словаччину, був у Дубчека. За тими Тітовими відвідинами стояли "ліберали західного типу" Коча Поповіч, "герой революції", Мірко Тепавац, міністер закордонних справ, і Марко Нікезіч, голова компартії Сербії. Тіто, вишколений у Москві, зразу збагнув ситуацію Чехо-Словаччини, зрозумів, що настав кінець "чехословацькій весні". Пересуджена доля Чехо-Словаччини викликала в нього збентеження та непогоджування з таким розвитком подій. Це був час найбільшого віддалення Югославії від Москви, коли то їхні взаємини досягли найгіршого стану.

Після відвідин Праги Тіто не хотів дратувати Москву й вимагав від своїх співробітників триматись "демократичного централізму". Одначе його оточення не брало цього домагання на увагу.

9. L'Europeo, Milano 7-12-1972, Jean Ladanski, "Che cosa c'era dietro L'allarmismo per il separatismo croato" (Що було поза альяруванням, спричиненим хорватським сепаратизмом).

Хоч і Москва приготувала свої дивізії в Мадярщині на югославських кордонах, які були готові прийти з "братньою допомогою" Югославії в ім'я Брежнєвської "доктрини", але середньоморські проблеми, невиразність у Єгипті тощо врятували Югославію від інтервенції. Крім того, Москва все ж таки сподівалася, що Тіто наведе в себе порядок.

У той час Тепавац з допомогою Нікезіча приблизились до Китаю і дістали деякі запевнення від Чу Ен-лая. Далі, вони організували Тітові відвідини в США і през. Ніксона в Югославії. Це заспокоїло Тіта, але не на довго. Захід не виявив готовости прийти з допомогою Югославії, а югославська економія йшла до гіршого. Крім того, недисциплінованість самоуправної системи вносила замішання в міжреспубліканські взаємини.

Тіто бачив, що мусить покласти кінець цьому всьому, бо Москва могла б легко вдарити з Мадярщини та з Болгарії. Югославія знайшлася б у крутому становищі з уваги на її внутрішні труднощі.

Можна б сумніватися, чи СРСР зміг би опанувати всю Югославію, оте "осине кубло", як його назвав Черчіль. Звичайно мало хто знає менталітет південних слов'ян, а найменше Москва, що й призвело 1948 року до розриву Тіта з Москвою. Такі риси їхнього характеру, як гордість і негідкореність духа, що випливають з глибокого і самозрозумілого патріотизму, не можуть довго стерпіти наїздника.

Невдачі Москви в Африці (тепер там міцно всадовився Китай), де вона прогала свої шанси через брак зрозуміння менталітету африканських народів, загострили її апетит на Югославію. Ця своїм морем становить для Москви випадну базу в Середземне море. Крім того, мавши Югославію під своєю контролею, Москва вирішила б долю непокірної Румунії, що вилловлюється з московського бльоку.

Тим то Москва стала використовувати тих югославських комуністів, що 1948 року повтікали до Москви (комінформівців) та горстку закордонних усташів (вже пок. д-р Єліч), які через свій орган *Хрватска држава* (Берлін) стали закликати Радянський Союз окупувати Хорватію.¹⁰

Вже при кінці 1971 року Тіто стверджував:

"Про Югославію часто говорять, що вона розпадеться, бо в ній живуть численні національності".

10. Цитований Юре Петрічевіч.

У промові ж до хорватських партійців у Загребі він остерігав, що "Хорватія стала ключовою проблемою щодо звороднілого націоналізму" і заявив таке:

"Чи ви свідомі того, що зараз тут будуть присутні інші, якщо буде неспокій. Я ж скоріше наводитиму нашою армією порядок, ані ж мають робити це інші. Внутрішній ворог має сильну підтримку ззовні. Великі держави візьмуть усякого чорта, що схоче для них працювати без різниці — комуніст він чи ні".

Тіто підкреслив, що "на Середньому сході ситуація дуже поважна" й вона близько Югославії, яка "може бути втягнена", якщо там настане крах. Через те, що там ідуть великі приготування, то й "на нас є великий тиск. Я цього не боюся, якщо ми з'єднані, і тому вимагаю єдності".¹¹

Саме в час арештів і процесів у Хорватії ввірвалась групка озброєних хорватів без будь-якої перепони аж до Боснії, до місцевости Бугойно, де їх пізніше зліквідовано.

Також в ті часи деякі намагались заснувати в Німеччині Союз комуністів Хорватії за кордоном. Вийшло єдине число їхнього органу *Соціалістична Хорватія*, де твердили, ніби вони це роблять за згодою хорватського комуністичного керівництва у Загребі.

Ці події викликають сумнів у хорватської еміграції і вказують на їхнє джерело в югославській таємній поліції УДБ-и (уряд державної безпеки), щоб мати докази, ніби край співпрацює з еміграцією.

Інші вказують на Москву, як джерело тих затій. Наприклад, Владімір Істок у *Л'Европео*,¹² на основі чехословацької преси, радіо й телевізії, як теж розмов із празькими спостерігачами, пише, що це була спроба Москви відновити до себе довір'я чехів і словаків, а водночас "приховати якое радянський маневр" з уставами, сподіваючись викликати напружену ситуацію в Югославії, дістати звітлія прохання від когось про "братню допомогу".

11. H r v a t s k a r e v i j a, 2-3/1972, Тітова промова — "Sada je poseo kurs i protiv mene i kod vas, i kod njih u Srbiji" (Тепер почався курс проти мене й у вас, і в них у Сербії).

12. L'Europeo, 10-11-1972, Vladimir Istik, "I processi di Praga e il problema degli ustasci" (Празькі процеси й усташська проблема).

Загал хорватів засуджує ті всі події, як дуже шкідливі для 105 хорватського народу. Досі не знати, хто стоїть за тими подіями.

У такій ситуації Тіто, за прикладом твердої руки Чаушеску, став порядкувати. Насамперед розправився з хорватами, а тоді взявся до сербів, запевнивши собі допомогу війська.

Спрокволу югославська політика стала повертатись у бік Москви. У пресі почали появлятись протиамериканські нотки, вже прихильні для Москви. Міністер оборони Югославії ген. Нікола Любічіч дав заяву, що "Югославії не загрожує небезпека від Радянського Союзу. Головна небезпека йде з Заходу".¹³

У "відлизі" взаємин Москва-Югославія прийшли відвідини Брежнєва 1971 року, а на весну 1972 Гречка, міністра оборони. Стала відновлюватись співпраця. Гречко відвідав Македонію, Чорногору та хорватське побережжя Адриатики. Це вказує, в чому Москва зацікавлена на слов'янському півдні.

У зв'язку з цими відвідинами сербський щоденник *Політика* передбачає можливість реорганізації "соціалістичного табору", а *Народна армія* (орган югославської армії) пише "про скликання нової конференції комуністичного інтернаціоналу, щоб визначити нову генеральну лінію".¹⁴

Далі, складено договори про господарську співпрацю, яка вказує, що Югославія дедалі входить у господарській ділянці до радянського бльоку. Між іншими, Югославія мала б будувати у своїх верхах кораблі для Радянського Союзу.

Як передбачають, "обмін обох країв у проміжку років 1971-75 повинен досягти 5 мільярдів доларів" або "приблизно 800 мільйонів доларів річно". Крім того, Югославія зобов'язується побудувати в СРСР фабрики легкої індустрії (взуття, текстиль, меблів) і 2 готелі над Чорним морем, а з того в Ялті один на тисячу з половиною ліжок. Передбачені посилки різних харчових продуктів. СРСР постачатиме "туристів", нафту тощо, та Москва ладна наперед дати 40-50 відсотків на будову кораблів.

Отож це вперше, після зірвання зв'язків між Сталіном і Тітом, СРСР увімкнувся в господарські зв'язки з Югославією на велику скалю.

13. Н г v a t s k i G l a s, Winnipeg, Canada, 10-i-1973, mg. "Crveni cinizam..." (червоний цинізм).

14. Подаємо дані головню за згаданою статтею Юри Петрічевіча в *Хорватській ревії*.

“Сьогодні вже очевидне, що радянсько-югославські взаємини розвиваються у тому напрямі, щоб можливо якнайшвидше дати окремі привілеї радянській флоті в адріятицьких пристанях”.¹⁵

4

Звичайно, не ворожать Югославії з цього повороту в бік Москви нічого доброго. Вона може швидко тишком-нишком стати таким сателітом Москви, як Чехо-Словаччина.

Свого часу Югославія готувалась до спротиву наїздові Москви, озброївши де в яких частинах (напр. у Словенії) населення. Проте, для успішного спротиву треба одностайности, отієї єдности, що її Тіто домагається від своїх комуністів, у всіх республіках. Її немає, і ледве чи буде після тих усіх чисток. Тим то становище вимагало влаштувати федерацію з постановами з 1943 року. Поготів, що ті народи, як серби, хорвати та словенці, ніколи до 1918 року разом в одній державі не жили. У суті мир у цій слов'янській федерації, як і саме її існування, залежить у першій мірі від добрих стосунків між сербами та хорватами. Злагоди між ними нема, як і її не було досі, ще в королівській Югославії, яка впродовж кількох днів розвалилась під ударом німецької армії 1941 року.

Як буде з сучасною Югославією, як її прибере до своїх рук Москва? Російська манія вищости в ставленні до інших народів, дівтацька бундючість, жадоба похвал, навіть фальшивих і облудних з одного боку, а характер південних слов'ян з другого, швидко приведуть до спротиву Москві. Чи одностайного? Треба сумніватися. І тут є помилка Тіта.

Джілас каже так:

“Декілька років не матимемо активного хорватського націоналізму. Проте можна придушувати цей націоналізм, відносно відсунути його тільки на визначений час, бо незадоволення інтелігенції залишиться й надалі”, а це в тому, що “в Хорватії інтелігенція дуже високо розвинена” і “вона вирощує цю національну свідомість”.¹⁶

15. Там же.

16. Цитована Н р в а т с к а р е в і ј а, Milovan Djilas: “Zasto... ne bi mogla i Hrvatska egzistirati kao samostalna drzava?” (Чому б... не могла існувати Хорватія, як самостійна держава?)

Без сумніву, в тому й велика помилка в умовах радянської загрози, з одного боку, сербів, як сильніших і до деякої міри панівних, що не прийняли поправок до конституції, які давали "обмежену державність" зфедерованим республікам і з тим справедливіший розподіл економіки.

З другого ж боку — хорвати надто швидко й настирливо, коли стояла загроза від Москви, почали вимагати повної незалежності у федерації. Не зважаючи на їхнє повне право до цього, вони муслили були усвідомити собі без порівняння куди грізнішу небезпеку від Москви, аніж від сербів. Коли хтось слідкував, як хорватська преса в останні роки писала (*Хрватські т'єднік*, *Хрватські господарські гласнік*, видання Хрватської матіци), можна було спостерігати їхню велику свободу у вислові та ставленні своєї проблематики, чого не можна було мати за першої, королівської Югославії. Хорвати стали дискутувати так, як це було на Україні в 20-их роках. На жаль, хорвати не знають історії України тих часів і вчать на власній шкірі, як і багато інших.

Одначе, і це певне, нерозв'язане питання хорватської рівноправності у федерації може бути осиковим колом для дальшого існування будь-якої Югославії. Тим то політична розсудливість наказувала кожному федеративному партнерові трохи застанови та продуманости, яка є ситуація не тільки в самій Югославії, але також навколо неї.

Ще одну болячку треба підкреслити, яка роз'їдає самих членів партії. Це невід'ємна вада кожного тоталітарного режиму і поготів т. зв. комуністичного. Це нажива, підкупство, зловживання державними грішми тощо для власної вигоди.

У згадуваних промовах Тіто таврував усіх тих, "хто проти соціалізму", що "хочуть збагатитись коштом чужої праці. Вони вже й збагатились". Нині в Югославії ставлять перед суд усіх тих "комуністичних буржуїв", щоб доказали, за чиї гроші вони собі придбали розкішні вілли, літні резиденції над морем і т. д. Це теж має свій відчутний вплив на ситуацію в Югославії.

Висновок? Він такий, що після більше за чверть століття комуністичної системи в Югославії доводиться ствердити не тільки живучість "національного еґоїзму", але дедалі сильніше зростання націоналізму. Другий висновок — жодна комуністична система не може заглушити в людині почуття приватної власности, а з тим потрібної ініціативности, корисного суперництва тощо. Ця система може тільки звести людину на манівці, а економіку країни до руїни, чого прикладом не тільки Югославія, але куди в більший мірі СРСР.

МІЖНАРОДНА ХРОНІКА

Роман Купчинський

Відомий англійський публіцист і знавець СРСР Пітер Релдевей подає в лондонській газеті *Таймс* з 9 лютого 1973 інформацію про нещодавні арешти й засуди в СРСР. Серед них згадано також засуди українського вченого Леоніда Плюща та українського поета Ігоря Калинця. На жаль, речення засуду Калинця подано неправильно як 5 років концтаборів і 3 роки заслання. Правильну інформацію — 9 років тюрми і 3 роки заслання — подав того ж дня журнал *Інтерконтинентал Прес* (орган Партії соціалістичних робітників у США), який присвятив справі І. Калинця окрему статтю.

Ліберасіон, орган Соціалістичної Ліги Праці (Монтреаль, Канада), друкує в числі за січень-лютий 1973 довшу статтю п. н. "Національні меншості проти Кремлю". Стаття покликається переважно на працю Івана Дзюби "Інтернаціоналізм чи русифікація?" і розглядає стан міжнаціональних відносин у СРСР у час 50-ліття.

"Спадкоємці Сталіна" — це заголовок обширної статті К. Коннера в місячному журналі *Інтернешенел Сошелист Ревю* (березень 1973). У розділі про національне питання автор твердить: "З усіх аспектів боротьби за соціалістичну демократію в СРСР, питання національних прав є сьогодні найбільш вибухове. Твердження Брежнєва, що "національне питання в нас раз і назавжди розв'язане" є порожнім самохвальством. Найповажніша національна боротьба — це боротьба українців, які є найчисленніші і стратегічно найважливіші з усіх ралянських меншостей".

22 лютого 1973 р. *Нью-Йорк Таймс* приніс вістку, що в Москві готують суд над 5 особами, які влітку минулого року розповсюджували в Москві летючки. Змістом летючок було обвинувачення ралянським партійним керівникам, що вони "живуть багатше ніж царські поміщики", і заклик до робітників виходити на страйк.

Лісти (періодичне видання чехо-словацьких емігрантів, що його редагує Їржі Пелікан) пишуть у числі за листопад-грудень 1972: "Опозиція критикує сучасних керівників (у Чехо-Словаччині) із соціалістичної точки погляду і розкриває, що вони своєю поведінкою топчуть соціалістичну ідею. І саме це викликає найбільшу лють лаксів окупаційного режиму і їх охоронців у Москві. Вони побоюються, що це може дати приклад для опозиційних рухів в інших східно-європейських державах, включно з СРСР".

Журнал *Інтерконтинентал Прес* з 26 лютого 1973 р. подає огляд 27-го числа "Хроніки поточних подій". Значну частину огляду присвячено подіям на Україні.

Українські оповідання португальською мовою ДВІ АНТОЛОГІЇ ВІРИ ВОВК-СЕЛЯНСЬКОЇ

Заходами й у перекладі відомої української письменниці — поетки Віри Вовк-Селянської, авторки низки збірок поезій і книжок прози українською мовою, були видані 1972 року в Ріо-де-Жанейро дві антології українських оповідань португальською мовою.

Перша з них під назвою оповідання Юрія Яновського "Шаланда в морі" включає десять оповідань і новель — Б. Лепкого, М. Черемшини, В. Стефаніка, М. Коцюбинського, В. Винниченка, М. Хвильового, О. Довженка, Ю. Яновського, С. Яблонської і Ю. Косача — перекладених Вірою Вовк у співпраці з Анною Марією Мурісі і Геленою Е. Фернандес. Кожний переклад попереджений короткою біо-бібліографічною довідкою про даного письменника. Передмову до цього першого тому написав Жозе Кандідо де Андраде Мурісі, музичний і літературний критик, публіцист, письменник і професор університету, довголітній співробітник журналу *Journal do Comércio* в Ріо-де-Жанейро; автор критичних праць, з яких найбільш відома — про символізм у бразилійській літературі. Видано антологію "Шаланда в морі" у видавництві Бразильської Спілки Графічних Мистецтв в мистецькому оформленні Анни Марії Мурісі і Сілейди де Кампос Фернандес.

Друга з антологій під назвою "Вишивані півні", що її взято з назви оповідання В. Симоненка "Кукурікають півні на рушниках", включає дванадцять оповідань і новель, що їх авторами були: І. Костецький, В. Вовк, Р. Іваничук, Е. Андієвська, Гр. Тютюнник, Ю. Тарнавський, С. Концевич, В. Симоненко, В. Захарченко, С. Гуцало, В. Шевчук і В. Дрозд — усі в перекладі Віри Вовк при співпраці Анни Марії Мурісі, Клеоніси Берардінеї та Гелени Е. Фернандес. Про кожного з авторів подано окремі довідки. Появилася ця друга антологія з передмовою Адоніяса Фільйо, довголітнього директора Національної Бібліотеки в Ріо-де-Жанейро, бразильського письменника-модерніста, автора багатьох романів, між ними "Слуги смерті" (1946), "Спогади Лазаря", "Живе тіло" (1962), "Фортеця" (1969) й інші. Видано цю антологію, як і першу у вище названому видавництві і в мистецькому оформленні Сілейди де Кампос Фернандес.

Крім цих двох антологій були видані минулими роками ще три антології з української літератури заходами і в опрацюванні Віри

Вовк-Селянської: "Українські оповідання" (1959), "Антологія української літератури" (1959) і "Соняшник: Антологія модерної української поезії" (1966).

Антології "Шаланда в морі" і "Вишивані півні" зустрілися з прихильним відгуком у літературній критиці Бразилії. Провідний бразильський поет, член Бразильської Академії Наук і її кандидат на Нобелівську премію Карлос Друммон де Андраде виступив з приводу появи цих антологій зі захопленою статтею в газеті "Журналь де Бразіль".

Цю статтю, як і обидві передмови до антологій, подаємо в перекладі українською мовою. — Редакція.

ЖОЗЕ АНДРАДЕ МУРІСІ: ПЕРЕДМОВА ДО "ШАЛАНДИ В МОРІ"

"Коли я розпечатав конверт, що принесла пошта, з нього прорвалася голосна, ніби грім, урочиста і красна погоня, мов валькірії піднялася з висоти, в туман мрії... То був "Танок Кентаврів" Франсіски Жулії, — так Коельйо Нето бачив його пролом з прозаїчного конверта; то була вічна магія мистецької творчости, завжди повторно відновлене чудо життя в гнучкій субстанції, що подається під пальцями чародія.

Ця невелика антологія, яку Віра Селянська щедро дарує Бразилії, викликає в барвистій візії багрецю, золота, крові, диких морів і безкраїх низин необ'явлений всесвіт страждального людства, любови і безмежної жорстокости. Не йдеться про якусь із тих збірок звинної споруди, щоб задоволити якийсь смак чи подати якусь ілюстрацію, — тільки про справжнє свідощтво, про жертвенний акт цілої нації, чавленої, нищеної, використуваної аж до самих нервів у своїх сутніх життєвих аспектах. Це ображений голос України дзвенить у цьому жмуті оповідань. Скільки ж не оспівували романтики усього світу трагедію Польщі, а наші тодішні поети їм вторували. Одначе в Польщі ніколи не винищено репрезентативних мистців; це сталося з Україною, яку старались обдерти з її оригінальности перед очима байдужого світу; яку бажали навіть позбавити духовного характеру під апокаліптичним тоталітарним валом.

Оповідання, зібрані в антології "Шаланда в морі", віддають справжнє обличчя магми більш як сорока п'яти мільйонів незвичайно вражливих і трагічних душ. Ця коротка панорама показує справді приголомшливе багатство. Крізь неї відкриває свою невикривлену красу велика і пишна література: складне мистецтво рідкісної образної важливости. "Дідусь" і "Святий Миколай у гарті" — досконалі твори своїм спокійним гумором. Новеля "Сини" підноситься в галюцинаційні зони реальности, змішаної з фаталістичним стражданням. В оповіданні "На острові" розливається не золоте сяйво, як у Лоррена, тільки незчисленні відтінки ліризму; не трансформація, тільки саме різноплосинне життя мрії, завдяки подивугідній свіжості та інтенсивності вислову, що ним пронизаний

переклад і переспів (подвійний характер цієї книжки). "Голод" — жорстокий, безпосередньо актуальний. "Дорога і ластівка" вдягається у вислів, що нагадує типічну модальність нашого знаменитого модернізму. "Шаланда на морі" — така жива, наче яка новела Гемінгвея чи Кеффелека, але ще жорстокіша і в своїм трагізмі більш безпосередня. "Невідомий" виявляє справді ляпідарну здержаність великої сили. Це оповідання варте стільки, як одна драма з "Антології" старої Геллади. "Нічна буря": майже хроніка, оживлена граціозними конотаціями із свого оточення. Вражаюча задумливою психологічною хроматикою і подивугідною лагідністю — "Сантиментальна історійка".

Цілість цієї китиці повна інтенсивного, могутнього життя; в цьому вона — акт віри і національної ображеної гідності. І за цю книжку наша література повинна бути вдячною.

АДОНІАС ФІЛЬЙО: ПЕРЕДМОВА ДО "ВИШИВАНИХ ПІВНІВ"

Другий том "Українських оповідань", що його Віра Селянська переклала в співпраці з Анною Марією Мурісі, Клеонісою Барардінеллі і Геленою Фернандес, стверджує могутність фантазії, що стає всесвітньою навіть у регіональному обсягу. Крім усіх стилістичних різноманітностей, існує спільна підвалина, яка об'єднує всіх цих українців в одну незрушиму групу. Цією підвалиною є сама Україна в красвиді й народі. Коли заглиблюємося в читання, — невідривні від персонажів і епізодів, — зараз помічаємо необхідну зустріч з тими авторами, що ніби такі далекі, а насправді такі близькі до наших гуманних проблем.

Самозрозуміло, в глибині того, що може правити назовні за реалізм: документарний обсяг, у розумінні звичаїв, легенд і соціального становища, — помічаємо певну психологічну призму, якій завдячуємо безкрайню гуманізацію цих українських оповідань. Приклад не походить від одного, скажимо Євгена Гуцала, а від них усіх, без винятку. Психологічне зацікавлення, яке огортає кризи і конфлікти, щоб показати їх у подивугідній варіації, справді приголомшливе. Одначе, якраз тому, що на площинах самовідчуття і дії існують істоти, можна говорити про життя.

Життя насправді, голе життя — переливається в усіх оповіданнях. Життя вибивається з буднів чи свята, в драмі чи в комедії, але вибивається — в такий спосіб віддзеркалюючи дійсність, що провадить нас до спілкування, наче б ми були між персонажами. Можу сказати: переживемо нові відтінки життя внаслідок надміру життя. Найвищу хвалу, що її вкінці можу сказати українським оповідачам, це те, що крім завжди документарної правдоподібності, їх літературна повноправність не втрачає форми.

Українська література, багата на традицію духової культури: народну традицію — переживає недолу ластівки з одного оповідання Миколи Хвильового. Без крил і спрямовань, ластівка летить безконечною дорогою, що веде в невідоме. Враз темніє, буря. Стривожена в пошуках світла, ластівка попадає в світлицю, б'ється об стелю, мечеться до килиму, кидається на порцелянову вазу, намагається вилетіти в вікно. Але вікна нема. І вона вмирає.

Через брак вікон, український новеліст Хвильовий, член тамошньої Комуністичної партії, бажавши зберегти живою українську мову і літературу свого народу (коло 45 мільйонів людей)заподіляв самогубство на сороковому році життя.

Це — культурна драма України: зрештою, без новин. Поет Шевченко, найбільша літературна постать своєї країни в ХІХ віці, вистраждав під царсько-російським режимом десять років заслання, заборону писати і малювати. А вже в попередньому сторіччі Петро Великий заборонив видавати книжки українською мовою, за винятком книжок з релігійним характером, самозрозуміло виправданих. Коли радянський режим старається замінити на Україні національну мову російською, здушуючи в той спосіб найприкметніше в літературі, те, що дає їй особливий кольорит і тон — то він повторює давній стратегічний плян психологічного знищення під приводом інтеграції. Ластівка вже вмерла багато разів. Але вона воскресає.

І летить до Бразилії, де ми її приймаємо в особі Віри Селянської. Треба знати Віру, шанувати її, показати їй вдячність. Бо вона привезла в своєму багажі не тільки свою особисту і національну культуру — як багаті дари, що їх щедро розділяє. Поет, новеліст і драматург, професор теорії літератури в Панському Католицькому Університеті і порівняльного літературознавства в фалькутеті Святої Урсулї. Студенти обожають її. Одначе ця праця — не тільки підготувляти студентів і розповідати нам про інтелектуальні вартості своєї країни. Віра Селянська (в літературі Віра Вовк), це також ластівка, що зацікавлена передати українцям наших модерністів: Маноеля Бандейра, Освальда де Андраде, Сесілію Мейрелес, Вінісіуса де Морайс та інших. Її переспіви, не схожі на звичайні, дослівні перекладання, бо йдеться про відчуття обдарованого поета, — з'являються в українських журналах США, Канади, Австралії.

Віра робить це роздумливо і роздумливість у півтіні огортає її працю з великої любови до бразильської літератури. Хто з бразильських ерудитів знає її, крім малого кола — професорів, студентів, деяких інтелектуалів? Я бачу її анонімною, екстатичною: як вона переживає одну соняшну годину в Ботанічному саду і переливає в поезії кольоровий вплив вражень:

Танок ліян і вибухи алое
У пралень раю.
Пальми, ранкові віяла,
Роздмухують жар квітів.
Восковий золотодош
Сталактитом скапує в вічність.
Глядолія на сонці
Сліпить мечем архангела.
Звірів із тіней зелено обрамлює тиша.
Вузкий потік між ірисами
Розбивається в аметисти.
Ми — перші люди, одягнені в листя
З багатих форм.

Віра щойно видала дві антології українських оповідань: "Шаланда на морі", старшої генерації, і "Вишивані півні", молодшої братії. Друга назва запозичена з оповідання про невдалу любов, авторства Василя Симоненка. Хлопець і дівчина кохалися і не вміли порозумітися; сиділи довго мовчазні на лаві. Але "на рушниках кукурікали півні, і од їхнього мовчазного співу дзвеніло в вухах".

Ірійна ластівка несе з собою образ України. Вона не загине. А на Україні, хто має добрий слух і вражливу душу, помітить, що навіть вишивані півні мовчазно кукурікають.

МИСТЕЦЬКІ ВИСТАВКИ У ФІЛЯДЕЛЬФІЇ

Зенон Л. Фещак

Дві виставки Ю. Колесаря

Перша з рецензованих виставок Юліана Колесаря відбулася в дні 29 вересня до 8 жовтня 1972 р. у Пластовому Домі.

З творчістю Ю. Колесаря українська громада у США вже дещо ознайомлена із давніших його виставок, групових та індивідуальних. Виставка в Пластовому Домі була цікава тим, що виставлені твори були зв'язані однією темою, як про це свідчить сама назва виставки "Народний орнамент у власному елементі та в оформленні мистця". Під час відкриття виставки був прочитаний короткий коментар Ю. Колесаря на тему "Духовна творчість, як

насушна потреба людини". У своїх міркуваннях мистець з'ясував безперервність і універсальність естетичного змагання людини, беручи за їх основу народну творчість. На думку Ю. Колесаря, "духовна творчість людини ніколи не була зумовлена рівнем цивілізації, навпаки, цивілізація немилосердно знищує на кожному кроці те, що дух народу творив віками". На наш погляд заторкнена мистцем тема надто складна і вимагала б більш ґрунтовного і критичного розгляду.

Охоплювала виставка 66 праць, в тому числі 2 рисунки, 3 графіки, всі інші - гваші. Усі праці виконані 1972 р.

Зенон Любомир Фещак, автор цього огляду, закінчив студії в Пенсильванському Університеті із ступенями В.А.А. та М. Ф.А., спеціалізуючись в технічній естетиці й історії західного мистецтва. Під кінець своїх студій і зараз після них працював у приватній фірмі й у бюро планування індустрійних й інституційних виставок у Філядельфії. Згодом перейшов на працю до реорганізованого і перебудованого міського музею - Museum of Philadelphia Civic Center. Від кількох років займає становище директора планування - design director цього ж музею і також виконує обов'язки куратора постійної виставки - першої у США на тему урбаністики — Philadelphia Panorama — an Exhibit on City Planning. Є членом Американської Асоціації Музеїв і Ради Філядельфійських музеїв.
— Редакція.

Виставленим працям притаманні, як зрештою усій творчості Ю. Колесаря, яскраві, тремтливо-хвилясті кольори. Проте ж, більшість його гвашів базовані до такої міри на мотивах і засобах народної творчості, що й не залишають багато місця для вияву власного мистецького обличчя автора. Якщо ж іде про графіки, такі, як наприклад, "Весілля" (1963) і "Причастя" (1963), то в них, хоч і зв'язаних із загальною темою цілої виставки, ще більше відчутне Колесарове мистецьке "Я".

Друга з черги виставка Ю. Колесаря відбулася в днях 26 листопада — 8 грудня у приватній галерії Каролін Зігел при 50 Парквю Ровд, у Челтенгем, Па., що є передмістям Філядельфії. Треба думати, що це тільки через непорозуміння в повідомленнях про цю виставку Ю. Колесар визначений, як "югославський мистець".

Народжений 1927 р. в Дюрдьові у Бачії (Югославія) Юліян Колесар закінчив свою мистецьку освіту в Новому Саді 1953 р. В 1958-60 рр. перебував у Брюсселі, а пізніше в 1966-68 рр. у Парижі. Прибувши 1968 р. до США, він поселився початково у Філядельфії, згодом якийсь час жив у Нью-Йорку. Тепер живе у Філядельфії, працюючи інтенсивно в малярстві.

Характеристичною прикметою малярської творчості є передусім його гостре відчуття насичених кольорів, зокрема

червоних, синіх, жовтих, зелених, які, з одного боку, зумовлені експресіоністичним спрямуванням мистця, а, з другого, базовані на кольориті народної творчості.

Використовуючи гаму кольорів високої напруги, Колесар створює барвисто динамічні композиції, в яких декоративна форма стає головним елементом, включаючи при цьому й деяку емоційність. Хоча і композиція, і форма є суттю його творів, Колесар вміло поєднує глибокі впливи народного мистецтва і сільського побуту із своєрідною абстрактністю.

На цій другій виставці, розрахованій найперше на американського глядача, показано 20 олій і 14 гваші. Крім картин, відомих своїми сюжетами ще з попередніх виставок ("Дівчина з мого села", "Руська дівчина" й ін.) на виставці були також праці з американської історії: "Інтерпретація 1776 р.", "Бетсі Росс", "Статуя Свободи", а то й сюжети з життя американських індіан. В той час, як в інших своїх творах Колесар успішно розв'язує взаємовідношення декоративних форм з близькими йому темами чи сюжетами з бачванського народного побуту, то в картинах "американського циклу" вражає відсутність такого взаємовідношення.

Виставка Ю. Бобрицького

Маляр Юрій Бобрицький, виставка праць якого відбулася в

днях від 30 вересня до 8 жовтня 1972 в галерії Христини Чорпіти у Філядельфії, почав виступати із своїми творами порівняльно недавно.

Народжений у Дніпропетровському, Ю. Бобрицький здобував мистецьку освіту в Харкові, Відні, Нью-Йорку. Закінчивши її у США, почав працювати в ділянці прикладного мистецтва і як ілюстратор. Тепер працює декоратором сценічного оформлення в ньюйоркських театрах. Від початку 1960-их років бере участь також і в українських мистецьких виставках.

Індивідуальна виставка Ю. Бобрицького в галерії Х. Чорпіти охоплювала 56 експонатів, між ними 25 рисунків більшого формату, виконаних тушшю, решта — праці виконані олією, акрилікою, казеїною чи водними фарбами.

Теми й назви картин — "Сіцилійський красвил", "Венецькі гондолі", "Пристань в Норвегії", "Площа в Югославії" й інші — вказують на те, що мистець багато подорожував і враження з цих подорожей віддзеркалені у виставлених творах, здебільшого краєвидах.

Однією, може найбільш характеристичною прикметою показаних на виставці праць є дещо приглушена гама кольорів, як також широкоплощинна розв'язка побудови композиційних елементів, що в сумі надає картинам деякої важкуватості і підкреслює їхню двовимірність.

Цілковито інше і водночас переконливіше враження викликають рисунки Ю. Бобрицького, зроблені майстерно тушшю. Відчувається в них певність почерку; своєрідна прозорість надає їм глибини і легкості.

■ Перша виставка Софії Лади

Однією з цікавіших виставок осіннього сезону 1972 р. у Філядельфії була перша індивідуальна виставка малярських праць Софії Лади, в днях 13 до 22 жовтня 1972 р., у приміщенні фотографічної студії братів Безушків.

Треба ствердити, що з тих кількох приміщень, в яких звичайно відбуваються виставки українських мистців у Філядельфії, приміщення названої студії ще найбільш зближене до виставкових заль кращих міських галерій.

Мистецьке знання здобувала Софія Лада в Мистецькій Студії, організованій і веденій проф. Петром Мегиком, у Мистецькій Коледжі Мура та в Пенсилвенійській Академії Мистецтв. Ставши членом філядельфійського відділу Artist Equity Association, брала участь в кількох виставках цієї організації. В українському середовищі її праці були на збірних виставках ОМУА і востаннє СФУЖО.

Перша індивідуальна виставка Софії Лади була подекуди ретроспективною, бо хронологічно вона охоплювала майже увесь

мистецький її доробок, із показовими для нього змінами й досягненнями.

Складалася виставка з 63 картин, здебільшого виконаних акрилікою. Решту становили праці мішаної техніки, кілька гвашів, одна пастеля і кілька праць виконаних кольоровою тушшю.

Композиційно картини С. Лади добре опрацьовані, в характерично малому форматі. В деяких, натомість, як наприклад "Пробудження", "Обриває світ", композиційна розв'язка дещо слабша.

Тематично джерелом виставлених праць є в основному природа і її специфічні людські, рослинні форми (елементи). Використовуючи ці форми, дуже часто у своєрідній площинній композиції, Лада успішно дає інтерпретацію свого внутрішнього світу, який, хоч і базований на реальності, стає іншим виміром тієї ж самої реальності. Тут помітна деяка спорідненість праць С. Лади із сюрреалізмом, з одного боку, і, з другого, із напрямком т. зв. школи Віденського фантастичного реалізму. Однак, ця умовна спорідненість є тільки дуже загальним визначенням напрямку, в якому можна б шукати основного кореня творчості С. Лади.

Різні, несподівані інколи комбінації реальних елементів створюють у картинах Лади інший вимір реальності, що в ній глядач, пізнаючи окремі композиційні елементи, як добре знайомі йому з

повсякденного життя чи довкілля, переноситься у площину іншого уявного світу, знайомого йому в деталях, однак із цілком іншовимірним взаємовідношенням цих деталей у цілості. В цьому іншовимірному існуванні окремі форми чи елементи втрачають дуже часто відчуття солідності і здаються в більшій мірі формами чистої енергії без специфічної ваги і маси. Внаслідок цього зображення тривимірного простору створюється з двовимірних форм укладених на різних площинах.

Картини С. Лади пізніх шістдесятих років вирізняються передусім гамою тепліших кольорів і певним ліризмом. Картини з останнього року вдержані в кольорах із перевагою синього й пурпурового.

Софія Лада належить до гурту тих мистців, які у своїх експериментальних шуканнях виходять поза межі панівних у нас, на жаль, інколи вже догматичних норм, і тому буде цікаво спостерігати, в якому напрямку буде розвиватися їхня дальша мистецька активність.

В загальному Софія Лада продемонструвала першою індивідуальною виставкою свою мистецьку зрілість, підтверджуючи її високим мистецьким рівнем.

■ Виставка М. Качуровського

В галерії Х. Чорпіти виставляв в днях 4 до 18 листопада 1972 свої праці маляр і лікар Михайло Качуровський. На жаль, автор

цього огляду не мав змоги оглянути цю виставку, віднотує її тільки на основі каталогу. (До речі, каталог дбайливо зредагований із поданням дат створення окремих праць, чого часто немає в каталогах з інших виставок, що дуже утруднює опрацювання і документацію творчості мистців).

Охоплювала виставка М. Качуровського 71 експонат. Більшість (59) становили акварелі, решту олії. Були виставлені картини мистця ще з сорокових років і тому ж виставка була ретроспективною. Як зазначено в каталозі, мистець багато подорожував, що й відзеркалилося у його картинах.

Народжений на Волині, Михайло Качуровський закінчив медичну освіту 1921 р. в Харкові і там же завершив свої мистецькі студії 1939 року.

■ **Виставка П. Холодного, мол.**

Пластове Плем'я "Перші Стежі" вже від кількох років влаштовує мистецькі виставки передусім праць позамісцевих українських мистців. Заходами "Перших Стеж" була влаштована також виставка малярських праць Петра Холодного, мол., яка відбулася 1 — 3 грудня 1972 р. у приміщеннях Пластового Дому. (Плянована разом із цією виставкою виставка скульптур М. Черешньовського не змогла відбутися із незалежних від організаторів причин.)

Петро Холодний, мол., один з найбільш оригінальних сучасних майстрів іконопису, народився в Києві 1902 р. в родині маляра Петра Холодного, старшого. Закінчивши інженерні студії, здобував мистецьку освіту в Українській Студії Пластичного Мистецтва в Празі та в Академії Мистецтв у Варшаві, де згодом став викладачем рисунку і темперових технік. Виставки його праць відбулись у Львові, Варшаві, Будапешті, Берліні, Брюсселі, Цюріху, Нью-Йорку. Тепер живе в Йонкерсі, Н. Й.

Влаштована "Першими Стежами" виставка Петра Холодного, мол., охоплювала 30 його мразь, більшість із яких виконані темперою. Цікаві своєю сюжетністю вони є свідченням високої технічної завершимості й віртуозності, що її спеціально відчувається в його темперях, які вирізняються кристальною чіткістю форми і композиційною майстерністю.

■ **Посмертна виставка праць Артемія Кирилюка**

Заходами Мистецької Фундації ім. А. Кирилюка при Консistorії Української Православної Церкви в США у Бавнд Бруку, Н. Дж., як також філядельфійської галерії Х. Чорпіти, відбулася 18-26 листопада 1972 в залі спортивного осередку "Тризуб" посмертна виставка малярських праць мистця Артемія Кирилюка, померлого в червні 1970 року.

Народжений на Волині, А. Кирилюк вчився в технічному ліцеї і в 1939 р. закінчив міську школу малярства і прикладного мистецтва у Варшаві.

Емігрувавши спершу до Канади, переїхав згодом до США, де жив і працював аж до своєї смерті у Філядельфії. Був членом Філядельфійського Відділу Об'єднання Мистців Українців Америки і брав участь у всіх виставках Відділу.

Глибоко розуміючи важке становище українського мистецтва, записав тестаментом частину своїх заощаджень на допомогу мистецьким виданням та для нагород молодим мистцям, учасникам річних виставок ОМУА. Виконавці його останньої волі створили мистецьку фундацію його імені при Консistorії УПЦ у Бавнд Бруку. Фундацією 5-членна Кураторія.

Складалася виставка з 43 експонатів. За дуже малими винятками це краєвиди, виконані олійною технікою. В композиційно нескладних картинах відчувається деяка суб'єктивно-спостерігальна пасивність у передачі елементів природи. Не зважаючи на повну гаму кольорів, ці краєвиди емоційно тихі і спокійні.

■

Виставка образотворчих мисткинь у діяспорі

Старанням мистецької комісії Світової Федерації Українських Жіночих Організацій (СФУЖО) відбулася в днях від 24 листопада до 3 грудня 1972 р. виставка

образотворчих мисткинь в 119 розсіянні (діяспорі).

В каталозі зареєстровано 40 мисткинь із 95 експонатами.

Із виставлених праць більшість становили олії. Було по декілька акварель, акрилік, гвашів, дереворитів, пастель, рисунків вугіллям і три керамічні скульптури (С. Геруляк).

У назвах виставлених творів позначилася деяка різноманітність, але на ділі такої різноманітності не було, хоч можна було чекати, що така збірна виставка мисткинь діяспорі буде багато цікавішою і більш різнородною. Однак з небагатьма винятками спостерігалася якась близькість а то й спорідненість експонатів і глядач не мав враження, що оглядає праці мисткинь розсіяних по різних континентах і країнах. Треба думати, що виставлені картини не завідусь об'єктивним показом найкращих мистецьких зусиль українського жіноцтва.

З приводу цієї виставки варто звернути увагу на проблему каталога. Організуючи виставку такого засягу і значення, треба супроводити її відповідною інформацією і документацією. На жаль, каталог, хоч і надрукований українською й англійською мовами, не подавав таких конкретних інформацій, як наприклад, місце осідку чи й адреса мистця, рік його народження, відбуті студії, дата створення картини, її виміри тощо. Ми свідомі, що на це склалося 150 чи й більше причин, але, здається, що при належному зрозумінні всі такі труднощі можна б перемогти.

Русини-Українці в Югославії

Янко Сабадош — «Проблеми на линији определяванья Русин-Українац код ове народности у СФР». (Проблема визначення терміну русин-українець у цієї народности в СФРЮгославії), Руский Крстур 1971, 46 стор. 5 стор. резюме бачванським діалектом і по-французьки.

Названа брошура це відбитка з сербської книжки *Традиционална култура југославенских Русина*, що появилась у виданні "Руского слова" з Нового Саду та Етнографічного інституту Сербської академії науки й мистецтва з Београду. Матеріяли, що ввійшли до цього видання, взято з "Наради про традиційну культуру русинів і українців Воеводіні", яка відбулась у Новому Саді й у Руському Крстурі (від 30 червня до 5 липня 1970 р.)

Автор цієї брошури, Янко Сабадош, сам бачванець, розглядає питання національного окреслення та приналежності русинів в Югославії. Хтось бо, кому на цьому залежало, кинув між наших земляків нову проблему, мовляв, русини це окремих від українців народ.

Сабадош ставить питання руба: чи тамошні русини у своїй суті українці чи ні. Адже досі, тобто

"за старої Югославії та після революції аж до сьогодні в наукових і політичних колах уважали русинів і українців однією народністю, а останніми роками де в яких політичних колах, головну в Воеводіні, і за час останнього перепису

населення, не тільки у Воеводіні, є думки трактувати їх як нарізні національні групи"

Це питання виринуло тому, що серед самих наших тамошніх поселенців, колишніх вихідців із Закарпаття, є "різні думки на ці питання, але дискусії про це відбуваються у закритих колах".

Автор докладно аналізує це питання, вийшовши з історичного погляду, що йдеться тут про приналежність цієї вітки русинів до українського народу. Він не тільки покликається на наукові докази, на які дані "політичні кола" можуть бути глухі, але й на приклад сербів, які живуть у Санджаку (на болгарському кордоні) чи в Хорватії, а навіть цілком поза Сербією — у Мадярщині. І до них, каже автор,

"можна висунути проблему, якщо дивитися на справу односторонньо, чи йдеться тут про членів тієї самої нації"

Що існують деякі різниці між материком і вихідцями з нього, то це звичайне явище. Ці різниці та розбіжності навіть між поодинокими частинами одного народу (Галичина, Закарпаття, східні землі України) були в інтересах панівних народів, які

намагались поглибити ці різниці та відчужити одних від одних. Ці різниці призводили до внутрішніх конфліктів і

”припиняли його національний розвиток, поготів коли в даному напрямі є заангажовані й чинники з-поза народу, використовуючи ці різниці проти нього” (українського народу).

Проблему трактувати нарізно українців і русинів висунуто нині, у своєму специфічному вигляді, у Югославії, а останніми роками й у Чехо-Словаччині”.

Аналізуючи причини недорозвинутої національної свідомости тамошніх русинів, Сабашко наводить такі:

1. До найновіших часів вони переважно жили на селі, що давало ”вузьку основу для розвинутої національної свідомости” і

2. ”Не було сильних суспільних верств поруч селянства, які б були масовими носіями його національного відродження.”

Через те тут настали і до сьогодні залишилися ”елементи провінційної національної свідомости”. Її підтримує, а водночас і ставить ”бар’єр супроти сучасної української культури”, бачванська говірка в школах і пресі. Ця говірка теж збіднює їх, бо потрібну освіту можуть здобути тільки в чужих мовах. Адже

”об’єктивно немає умовин, щоб цією мовою (тобто говіркою - А.І.) можна було задовольнити всі культурні потреби цієї народности”.

У зв’язку з такою проблемою виривають зразу дві основні напрямні:

1. Асиміляція чи денационалізація наступних поколінь або

2. ”Поки така народність існує, потрібно, щоб її національне життя відповідало сучасним вимогам”.

Цікаво, відмічує автор, що таку проблему окремішности від українського народу поставлено тільки щодо русинів, але не до інших меншостей у Югославії. Треба ще завважити, що до 2-ої світової війни такої проблеми взагалі не було в Югославії. Тоді були тільки два напрямки — московфільський і український. Перший, т. зв. ”заряші” (від їхньої газетки *Заря*), був незначною групкою, що заперечувала існування українського народу.

Носіями національної ідеї, як пише автор, були священики та вчителі і їхній вплив нині значний. Треба згадати, що завдяки пок. еп. Нярядієві зміцнився український рух серед русинів, бо він слав своїх богословів на студії до Львова.

У ”Поясненнях”, що займають цілих 18 сторінок, автор дає наукові докази, цитуючи численні енциклопедії про термін ”русин”, як теж погляди різних учених, своїх і чужих, які виразно говорять, що між поняттями ”русин” і ”українець” немає жодної

122 різниці. Тим то автор остерігає:

”Було б великою помилкою, і завжди виринали б проблеми, якщо б на основі імени йшли намагання міняти

суть, якщо б, іншими словами, під русинами стали розуміти якусь нову народність”.

Антін В. Івахнюк

Українська казка на міжнародній арені

UKRAINISCHE VOLKSMAERCHEN. Herausgegeben von P. V. Lintur. Akademie Verlag, Berlin 1972. 800 S.

УКРАЇНСЬКІ НАРОДНІ КАЗКИ. За редакцією П. В. Лінтура. Видавництво Академія, Берлін, 1972. 800 стор.

Ще на 1971 рік заповіджений видавництвом східно-німецької Академії Наук корпус українських народних казок появився щойно при кінці 1972 р. на книжковому ринку як 7-ий том міжнародної серії “Народні казки”, що її видає Центральний Інститут Історії (відділ історії культури та етнографії) при Німецькій Академії Наук у Берліні. Цю міжнародну серію, яку заснував ще славіст і фолкльорист Вольфганг Штайніц, співредагують такі відомі знавці фолкльору як Юліян Кжижановський (Варшава), Гюла Ортутай (Будапешт), Ерна Помаранцева (Москва) та інші.

Як редактор рецензованої збірки фігурує закарпатський фолкльорист Петро Васильович Лінтур (1909-1969), довголітній доцент Ужгородського Університету, видавець багатьох збірок закарпатської народної творчості, яку він протягом 25 літ сам збирав, систематизував і вивчав. Його перу належать також основні праці про українські балядні пісні та їх звязки з

західно-слов'янськими балядами. Переклав ці казки на дуже просту, безпосередню німецьку мову Ганс Йоахім Грімм, фахово опрацював збірку Вільфрід Фідлер. Після того, як у минулих роках появилися вже окремими томами білоруські та російські казки, фахівці-чужинці, маючи цей корпус українських казок, зможуть собі доповнити картину східно-слов'янської казки, вивчати характерні риси та жанрові особливості українських казок.

В цей об'ємистий корпус увійшли 123 казки й він призначений в першу чергу для фолкльористів, однак напевно знайде дорогу і до масового читача (російський збірник в міжчасі появився в 9 виданнях і досягнув тиражу в 100.000). Казки поділені за тематичними циклами: 30 казок про тварин, 37 фантастично-пригодницьких, 18 героїчних казок та легенд, 38 соціально-побутових казок. В збірці представлені типи казок всіх українських земель. Джерела, з яких вони черпані, сягають від збірок з половини 19 ст.

по післявоєнній збірці із Закарпаття (де саме П. Лінтур зібрав пребагатий матеріал).

В обширній післямові П. Лінтур знайомить читача з українською літературою про казку, дає перегляд публікацій українських казок академічного характеру в 19-20 ст. (Костомаров, Димінський, Рудченко, Драгоманов, Чубинський, Кольберг, Манжура, Грінченко, Гнатюк, Шухевич та інші). Він стверджує, що між війнами в УРСР не появилось жодне академічне видання з новим матеріалом (за винятком одного тому М. Левченка, що в ньому був зібраний західньо-український матеріал). Так само і після другої світової війни крім антологій, що передруковували старий матеріал і для науковців не мають більшого значення, нових збірок академічного типу не було, хоч в радянській науці вартість таких збірок знають, як це показують нововидані збірки з російського терену.

У своїй аналізі української казки П. Лінтур стверджує, що матеріал записаний на Лівобережжі має багато споріднености з білоруським та російським, тоді як правобережний і західньо-український споріднений з польською і словацькою казками. Цей розподіл походить ще від чеського етнографа Й. Полівки, як це згадує Лінтур; і він дуже поверховий. На думку Лінтура, українська казка творить органічну цілість, яка базується на спільному східньо-слов'янському підґрунті, але добачає в ній деякі окремішності, хоч глибше не входить в це дуже цікаве питання.

Воно без сумніву пов'язане з історією колонізації українських земель і тут фолклористам варто використовувати дослідження діалектологів.

Найцікавіший феномен української народної прози — це її широко розроблений жанр казки про тварин. Лінтур стверджує, що цей жанр розвинувся саме там, куди сягав через католицьку церкву вплив західньої і середньо-європейської культури. На його думку, казка про тварин розвинулася під впливом середньовічної проповіді й вона знайшла поширення в довкільї католицьких монастирів. Непотрібно згадує тут Лінтур унію, як історичне лихо українського і білоруського народів, хоч і не може промовчати факту, що саме цим шляхом Україна була пов'язана зі західньо-європейською духовістю. Хоч Лінтур дошукується праджерела казок про тварин у байках Езопа та в орієнтальній казці, то все ж таки вважаючи, що вони прийшли до нас зі Заходу, він виключає чи може не згадує про можливість їх поширення також через переклади фантастичних оповідань з життя різних звірят, рослин та мінералів, що були відомі під назвою "Фізіолог" і перекладалися з грецької на церковно-слов'янську мову. В середньовіччі "Фізіолог" уважався своєрідним підручником і був дуже розповсюджений також на українських землях.

В дальшому своєї післямові автор знайомить читача з розвитком різних жанрів казок, висловлює свої думки щодо їх хронології та нашарування. В

124 казках він бачить своєрідне віддзеркалення побуту українського народу, почавши від прадавніх часів анімістичного світогляду (сюди він враховує казки з мотивами метаморфози, тотемізму) через феодальну та пізнішу добу. Наймолодший шар на думку П. Лінтура, це соціально-побутові казки.

П. Лінтур належав до тієї генерації і того прошарку нашої закарпатської інтелігенції, що виростала під впливом москвофільства, і для якої закарпатці це тільки далека вітка російського народу. Праці про "благодійний" вплив російської літератури на культурне життя Закарпаття та його духову спадщину, переклади з російської літератури на українську мову, підручники російської літератури займають обширне місце також у його бібліографії повоєнних років. Тому і не дивує, коли в його післямові особливо підкреслена спорідненість українського фолклору з російським та білоруським і трапляються тільки дуже скупі натяки на близькість його з усною словесністю західних та південних слов'ян, хоч і включений матеріал зі

західних земель становить одну третину збірника.

Треба широко вітати цей збірник, який багатьом фолклористам допоможе розмежувати українську народну казку від казок наших сусідів. Довгі десятиліття наші казки фігурували по збірниках як "російські", тим більше, що в збірниках 19 ст. вони почасти ще й називалися "руськими". Чужинці ідентифікували цей термін з "російським". Ще при кінці 1950-их років в том російських казок видатного західньо-німецького видавництва "Дідеріхс", що видає відому серію "Казки світу", українські казки увійшли як "російські", хоч редактор, Р. Олеш, німецький славіст, зазначив, що це зроблено "за старою традицією" та що українська казка заслуговує на окреме видання.

У Східній Німеччині вже появилися були в 1950-60-их роках два популярні видання українських казок, згадувані вже на сторінках нашого журналу. Цей третій репрезентативний збірник берлінської Академії Наук донесе нарешті українську казку і до тих кіл, що займаються казками, як фахівці.

А. Г. Г.

ІВАН ДЗЮБА ЗАСУДЖЕНИЙ НА П'ЯТЬ РОКІВ УВ'ЯЗНЕННЯ

Нью-Йорк. — (Пресова служба ЗП УГВР). З України напіли перші вістки про те, що в половині березня ц.р. відбувся в Києві процес проти Івана Дзюби, і що його засудили на п'ять років ув'язнення. Як відомо, Дзюба був арештований в квітні 1972 р. під час ширших арештів діячів культури в Україні, які почалися в січні м.р., і, з деякими перервами, тривають досі.

Іван Дзюба — це найвидатніша постать руху самооборони українського народу 1960-их і початку 1970-их років. Ширша громадськість України, а відтак і еміграції, познайомилася з ним напереломі 1950-их і 1960-их років, як з автором літературно-критичних есеїв, частина яких появилася друком в Києві вже в 1959 р. збіркою п.н. "Звичайна людина чи мішанин". Його статті та нариси про Григорія Сковороду, Лесю Українку, Тараса Шевченка, Андрія Головка — належить до найкращих зразків української літературно-критичної публіцистики нашої доби.

Проте найбільш відомим на Україні й у світі став Іван Дзюба як автор книжки п. н. "Інтернаціоналізм чи русифікація", що її він при кінці 1965 р. вислав до керівників партії і уряду УРСР, як протест проти арештувань українських патріотів, проти політики русифікації, визиску і поневолення українського народу.

Його книжка, що була потім перекладена на декілька мов світу, стала найвидатнішим документом самвидавної літератури, з тих, що в останнє десятиріччя одержано з СРСР.

Дзюба був співучасником десятків протестних акцій, петицій, звернень до органів влади проти переслідувань діячів української культури. В 1963 р. він промовляв на заборонених органами КГБ зборах української інтелігенції Києва, присвячених роковинам смерти Лесі Українки, а в 1964р. на поминках по Василеві Симоненкові, на яких він гостро натаврував тих, хто цькував поета за його життя. У вересні 1965 р. Дзюба був головним промовцем на зборах в кінотеатрі "Україна", на яких сотки киян протестували проти тодішніх арештів в Україні. У вересні 1966 р. Дзюба промовляв в Бабиному Ярі в Києві, під час відзначування 25-их роковин масового гітлерівського злочину над жилами.

Впродовж більше як півтори десятка років Іван Дзюба був об'єктом нападів радянської преси, погроз, цькувань і шантажів з боку чинників КГБ і партії. Над ним влаштовували показові суди на зборах Спілки письменників України, які остаточно довели до його виключення з неї в березні 1972 р. Наступного місяця його арештували і тримали у в'язниці в повній ізоляції аж до суду.

Гельсінки (У— "Смолоскип"). Тут одержано вістку, що у Львові з початком лютого 1973 року закінчився суд над Вячеславом Чорноволом, відомим автором збірника "Лихо з розуму".

Суд над В. Чорноволом відбувся за статтею 62-ою 1 Карного Кодексу УССР ("проти-радянська агітація і пропаганда") і засудив його до 7 років таборів суворого режиму і 5 років заслання.

На суд були викликані різні свідки. Деякі з них відмовилися дати будь-які свідчення проти В. Чорновола, уважаючи суд протизаконним тому, що обвинувачений перебував більше як рік у слідчому ув'язненні. Серед осіб, які відмовилися дати свідчення в справі Чорновола був також Валентин Мороз. Після тяжкого поранення в Володимирській тюрмі, він перебував деякий час у шпиталі київської тюрми. Згодом В. Мороз був перевезений до Львова, де був багато разів допитуваний в справі Чорновола.

Згідно з одержаною вісткою, В. Чорновіл держався на суді гідно, не визнав себе винним, а в часі слідства відмовився скласти покаяння заяву і виступити проти тих своїх товаришів, які теж перебували в 1972 році в ув'язненні.

Вячеслав Чорновіл походить з селянської родини з Київщини.

Народився 1 січня 1938 року. Після закінчення студій працював у Львівській телевізійній студії і в Київському республіканському радіо. Написав кількадесят рецензій і літературознавчих статей.

В. Чорновіл уклав збірник "Лихо з розуму", більшу працю про суди в Україні "Рецидив терору чи правосуддя", які передав Прокуророві УРСР, Голові Верховного Суду УРСР і голові КГБ УРСР. Обидві праці, як і памфлет "Як і що обстоює Б. Стенчук (66 запитань і зауваг "інтернаціоналістові")?" набули широкого поширення в українському самвидаві.

В. Чорновіл був вперше засуджений в 1966 р., а пізніше ще раз в 1967 р. В часі масових арештів в Україні в січні 1972 р. В. Чорновіл був черговий раз заарештований і просидів в слідчому ув'язненні більше як рік.

Після відбуття другого ув'язнення, В. Чорновіл перебував постійно під наглядом і постійним гонінням адміністративних чинників й агентів КГБ. Був постійно звільнюваний з праці без жодної причини і довгі місяці перебував безробітним.

В. Чорновіл є одружений. Має дружину Олену і сина Тараса.

Стокгольм, Швеція (УІС "Смолоскип"). Сюди одержано з Ленінграду вістку, що в грудні 1972 року було заарештовано в Україні Ірину Михайлівну Сеник з Івано-Франківська. Згідно з цією вісткою, Ірина М. Сеник народжена в 1925 р. в Західній Україні, мала бути поетесою, хоч не вдалося встановити, щоб її твори були публіковані в газетах чи журналах. Рівнож повідомляють, що Ірина Сеник була безпідставно репресована в післявоєнних роках, була арештована і засуджена та відбула майже десятирічне ув'язнення (в роках 1947-1957) в сибірських і мордовський концентраційних таборах. Повернувшись в 60-их роках з туберкульозом костей до Івано-Франківська, вона була цілковито реабілітована, хоч відшкодування

за безправне ув'язнення і втрачення здоров'я не одержала.

Згідно з самвидавним "Українським Вісником", в 1926 р. Ірина Сеник, разом з іншими колишніми політичними в'язнями (І. Гель, М. Осадчий, В. Чорновіл, В. Мороз та інші) звернулася листом до Голови Президії Верховної Ради УРСР Ляшка і Прокурора УРСР Глуха в справі С. Караванського, домагаючись скасування законів, які дозволяють тримати людину в ув'язненні 25 і більше років, звільнення всіх засуджених раніше на 25 років та забезпечення гласности всіх політичних процесів. Після арешту В. Мороза 1 червня 1970 р. в неї, як і в багатьох інших колишніх політичних в'язнів, було зроблено обшук, а також допитувано її в справі історика.

Зміст

ЛІТЕРАТУРА І МИСТЕЦТВО

- 3 *Роман Бабовал*. Паралельні світи.
7 *Фрідріх Дюренмат*. Гостина старої дами (В перекладі *Віри Вовк і С. П.*)
33 *Марко Царинник*. Два вірші.
35 *Богдан Кравців*. Під прапором погромництва.

ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ

- 51 *Мирослав Прокоп*. Дмитро Донцов (1883-1973).
64 Дмитро Донцов про становище нації і її місце між Росією і Заходом.
70 13 травня 1933
71 *Дмитро Донцов*. Микола Хвильовий.

НА АКТУАЛЬНІ ТЕМИ

- 95 *Антін Іванюк*. Куди йде Югославія.
108 *Р. К.* Міжнародна хроніка.
109 Українські оповідання португальською мовою.

З МИСТЕЦЬКОЇ ХРОНІКИ

- 115 *Зенон Л. Фецак*. Мистецькі виставки у Філядельфії.

РЕЦЕНЗІЇ, КРИТИКА

- 121 *Антін Івахнюк*. Русини — українці в Югославії.
122 *А.-Г. Г.* Українська казка виходить на міжнародну арену.

ОГЛЯДИ, НОГАТКИ

